

Res Publica

politiek-wetenschappelijk tijdschrift van de Lage Landen

| Adres: Algemeen Bureau, 3000 Leuven X | Driemaandelijkse tijdschrift | april-juni 2009 | P 702166 |

Volume 51

2009/2

acco

Res Publica

<http://www.respublica.be>

Hoofdredacteur

Carl DEVOS

Redactiesecretaris

Hilde VAN LIEFFERINGE

Redactie

Peter BURSENS, Eelke HEEMSKERK, Marc HOOGHE, Herman LELIEVELDT, Petra MEIER,
Jan ORBIE, Martin ROSEMA, Boudewijn STEUR, Joop VAN HOLSTEYN

Redactieadres

Universiteitstraat 8, B-9000 Gent
res.publica@ugent.be

Uitgever

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven
www.uitgeverijacco.be
tel. +32 16 62 80 00
fax +32 16 62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be

Vertegenwoordiging in Nederland:

Acco Nederland, De Star 17, NL-2266 NA Leidschendam
tel. +31 70 386 88 54
fax +31 70 386 14 98
e-mail: info@kemperconseil.nl

Abonnementsprijzen

	Individu	Instelling	Student
België & Nederland	€ 45	€ 110	€ 35
Abroad (EC members)	€ 85	€ 115	/
Abroad (non EC members)	€ 135	€ 135	/

Los nummer

€ 20

Dubbel nummer

€ 40

Rekening

België – Abroad

Postrekening 000-0964500-29,
Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven
IBAN-code: BE26000096450029
SWIFT- of BIC-code: BPOTBEB1

Nederland

Giro 4436148,
Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

RES PUBLICA

politiek-wetenschappelijk tijdschrift
van de Lage Landen

Driemaandelijks tijdschrift
Volume 51 – 2009/2

Inhoud

Deel 1 — Wetenschappelijke artikels	163
Eén kloppend hart voor de EU? <i>Evi Roelen</i>	165
Het Verdrag van Lissabon in het nieuws <i>Anna Van Cauwenberge, Dave Gelders en Willem Joris</i>	199
De proliferatie van regionale integratie en het unieke karakter van de EU als wetenschappelijk probleem <i>Luk Van Langenhove</i>	217
Deel 2 — Rubrieken	237
Essay: Het islamdebat in Nederland: van exceptionalisme tot convergentie? <i>Peter Demant</i>	239
Symposium: Politicologen en media <i>Dave Sinardet en Peter Vandermeersch</i>	257
Boekbespreking: De Verenigde Naties als ideeënfabriek <i>Francis Baert</i>	271
Auteursinfo	285

Verantwoordelijke uitgever:

Politologisch Instituut vzw
K.U.Leuven
Parkstraat 45 Bus 3602
3000 Leuven

ISSN 0486-4700
PB-PP B-21
P 702166
Afgiftekantoor: 3000 Leuven X

Omslagontwerp: Danny Juchtmans**Coverfoto:** Vlaams Parlement

© Marnix Van Esbroeck

© 2009 by Acco

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this review may be produced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

DEEL 1

WETENSCHAPPELIJKE ARTIKELS

INHOUD

Eén kloppend hart voor de EU? 165

*Waarom twaalf lidstaten supranationale of
intergouvernementele integratie prefereren voor
het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid*

Evi Roelen

**Het Verdrag van Lissabon in het
nieuws 199**

*Een crossnationale analyse van nieuwsframes
in de kwaliteitspers*

Anna Van Cauwenberge,
Dave Gelders en Willem Joris

**De proliferatie van
regionale integratie en het
unieke karakter van de EU als
wetenschappelijk probleem 217**

Luk Van Langenhove

Eén kloppend hart voor de EU?

Waarom twaalf lidstaten supranationale of intergouvernementele integratie prefereren voor het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid

Evi Roelen¹

ABSTRACT

This paper focuses on the European Security and Defense Policy and tries to answer the question why the member states have deviating deepening preferences in this field. After discovering the supranational-intergovernmental divide, we will determine its possible causes. The Qualitative Comparative Analysis helps us to distillate the most valuable independent variables and reveals 'institutional culture' and 'balancing' as most important. Finally, we match our findings with the initial theories, used to derive the causal variables, and verify their explanatory power.

KEYWORDS: ESDP, QCA, supranational or intergovernmental preferences

1. Inleiding

Het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid (EVDB) blijft in vergelijking met andere Europese beleidsdomeinen een vreemde eend in de bijt. De kerntaken van de staat worden door deze coördinatie immers op hoger niveau geregeld of, zachter uitgedrukt, op elkaar afgestemd (Nugent, 2006, pp. 41-43; Mearsheimer, 1995, p. 10). Voorlopig geeft niet elke lidstaat de voorkeur aan een dergelijke supranationale organisatiewijze (Eliassen, 1998, pp. 4-6; Nugent, 2006, p. 55). Toch blijken sommige landen, meer dan andere, verdere verdieping voor het EVDB te verkiezen (Howorth, 2007, pp. 57; Koenig-Archibugi, 2004, p. 139). Dit werk wil onderzoeken welke mechanismen een dergelijk verschil in wensen veroorzaakt. Concreet wordt een antwoord geboden op de onderzoeksvraag waarom EU-lidstaten een intergouvernementele respectievelijk een supranationale aanpak van het EVDB prefereren. Hiervoor operationaliseren we eerst de afhankelijke varia-

bele. Vier indicatoren, met name een gekwalificeerde meerderheid, een geüniformeerde institutionele structuur naar supranationaal model, een uitbreiding van Commissiebevoegdheden en een gezamenlijke financiering van dit beleid brengen de integratiepreferenties van de lidstaten in kaart. Omdat niet elk land een even verregaande samenwerking wenst, zoeken we in deel twee naar de oorzaken van deze verschillen. Zowel het neorealisme als het constructivisme leveren inspiratie voor vier hypothesen die op hun beurt concreet worden in evenveel onafhankelijke variabelen: machts capaciteit, *balancing*, Europese identiteit en institutionele cultuur. Het laatste deel toetst de afhankelijkke aan de onafhankelijke variabelen via de *Qualitative Comparative Analysis*.

Dit werk sluit aan bij een voornaam artikel van Koenig-Archibugi (2004) en is er in zekere mate een replicatie van. Toch verschillen beide werken van elkaar op de volgende punten. Allereerst zijn de afhankelijkke variabelen slechts gelijkaardig, doch niet helemaal overeenkomstig. Koenig-Archibugi bestudeert namelijk de integratiepreferenties voor het Europees Buitenlands en Veiligheidsbeleid (EBVB). Dit werk concentreert zich echter op de integratiepreferenties voor het EVDB en is actueler. Ten tijde van Koenig-Archibugi's artikel was er van het EVDB, in de huidige vorm, geen sprake. Ook met betrekking tot de onafhankelijke variabelen merken we enige variatie op. Drie zijn volledig dezelfde: relatieve machts capaciteit, Europese identiteit en institutionele cultuur. Koenig-Archibugi's vierde variabele, verwachte beleidsconformiteit,² wordt echter achterwege gelaten. Niet alleen gaat het hier om verwacht of toekomstig gedrag, dat moeilijk op heden kan worden geoperationaliseerd. Eveneens schrijft Koenig-Archibugi deze variabele relatief weinig verklarende kracht toe. Vooral omwille van deze laatste bevinding gebruiken wij een geheel nieuwe variabele, *balancing*. Tot slot zijn de gebruikte methodes niet dezelfde. Koenig-Archibugi voert eerst een logistische regressie uit. Hij werkt met ander datamateriaal en heeft dus voldoende observaties om zich een kwantitatief onderzoek te permitteren. Daarnaast opteert hij voor een bijkomende analyse met behulp van *fuzzy-sets*. Zoals we daarnet reeds stelden, kiezen we in dit artikel enkel voor een kwalitatieve analysetechniek, QCA (Koenig-Archibugi, 2004, pp. 137-168).

2. Integratiepreferenties

Wat drijft regeringen om één van hun meest cruciale verworvenheden, het voeren van een eigen defensiebeleid, over te dragen aan het Europese niveau? Een dergelijk beleid wordt namelijk aangezien als onmisbaar voor het behoud van soevereiniteit. Zonder defensie kan een staat namelijk moeilijk overleven. Daarom

zou je verwachten dat regeringen hier, meer dan elders, weigerachtig staan ten opzichte van soevereiniteitsoverdracht. Toch geeft de top van Saint-Malo uit 1998 een aanzet tot intergouvernementele integratie. Ervaring uit andere beleidsdomeinen leert bovendien dat zo een samenwerking op termijn eveneens een eerste stap naar supranationale integratie kan betekenen (Koenig-Archibugi, 2004, pp. 137-142).

Toch koesteren zeker niet alle landen³ supranationale verdiepingswensen. Er bestaat dus, zeker wat defensie betreft, een niet te miskennen variatie op deze variabele. Net voor die verschillen zoeken we verklaringen. Een eerste stap is het achterhalen van de integratiewensen van elke lidstaat. Dit deel onthult meer bepaald de supranationale of intergouvernementele preferenties van twaalf EU-lidstaten voor het EVDB, die de afhankelijke variabele vorm geven. We beperken ons tot de oude lidstaten, want gegevens over net toegetreden landen zijn nog ontoereikend. Bovendien verhindert ontbrekend of tegenstrijdig datamateriaal de opname van Portugal, Spanje en Zweden.

De selectie van deze twaalf landen biedt echter wel de nodige variatie. Ten eerste worden zowel omvangrijke staten, waaronder Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Italië, als kleinere EU-leden vertegenwoordigd. De literatuur spreekt vaak over een duidelijke breuklijn tussen beide kampen. Zo zouden kleine landen vaak een positievere houding ten opzichte van supranationale integratie hebben. Straks zal blijken of deze tweedeling ook op dit domein van toepassing is (Petrelli & Vallianatou, 2008, <http://eep.pspa.uoa.gr>; Nugent, 2006, pp. 587-598).

Anciënniteit als EU-lid zorgt eveneens voor verschil. Hoewel landen uit de meest recente uitbreidingen van 2004 en 2007 niet worden opgenomen, vertegenwoordigt onze selectie een ruime waaier aan variatie op dit gebied. Zowel stichtende leden als aanvankelijk en vaak nog steeds sceptische landen zijn van de partij (Nugent, 2006, pp. 587-598).

Een derde punt van variatie betreft de vertegenwoordiging van de landen in overkoepelende internationale organisaties. Hoewel ze allemaal afgevaardigden hebben in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, bekleden slechts twee landen, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk, een permanente zetel in de Veiligheidsraad (United Nations, 2008, <http://www.un.org>). De meeste lidstaten maken bovendien deel uit van de NAVO. Toch laten sommige landen heel bewust dit lidmaatschap links liggen. Van de 12 onderzochte landen noemen Finland, Ierland en Oostenrijk zich in dit opzicht niet-geallieerd (Logothetti, 2005, www.bmlv.gv.at; Allnoch, 2003, www.monnet-centre.uni-bremen.de). Om hun neutraliteit ook binnen de Unie te onderstrepen, benadrukken zij de pacifistische middelen van het Europese defensiebeleid, zoals crisismanagement en *peacekeeping* (Olsen, 2007, p. 27; Menon, 2003, pp. 635-637).

Denemarken is ten slotte een geval apart. Dit land neemt niet deel aan het EVDB door te kiezen voor een zogeheten *opt out*. Hierdoor geeft men andere lidstaten toestemming om een gemeenschappelijk beleid op te bouwen zonder er zelf aan mee te werken (Brummer, 2007, pp. 6-7; Olson, 2007, pp. 22). Denemarken maakt gebruik van deze mogelijkheid omdat de bevolking het EVDB als een potentieel gevaar beschouwt voor haar nationale en culturele eigenheid. Toch interpreteert het land deze *opt out* eerder pragmatisch. In de praktijk onthoudt het zich enkel bij stemmingen over formele documenten in verband met dit beleidsdomein. Het vreest immers geloofwaardigheid en aantrekkingskracht als defensiepartner te verliezen, niet alleen binnen de Unie maar ook daarbuiten (Olsen, 2007, pp. 24-25).

2.1. Operationalisering

We operationaliseren de afhankelijke variabele aan de hand van een secundaire analyse. Wetenschappelijke teksten, opgesteld ten tijde van of na de Conventie over de toekomst van Europa (2001-2003), leveren de voornaamste gegevens. Tijdens die periode werden immers belangrijke discussies gevoerd over het institutionele traject van de EU, niet ten minste met betrekking tot het defensiebeleid. Om de opdeling tussen supranationaal en intergouvernementeel concreet te maken, moeten deze bronnen duidelijkheid scheppen over vier indicatoren die we in de volgende alinea's kort toelichten. We gebruiken deze indicatoren omdat ze in de literatuur het vaakst worden aangehaald om supranationale preferenties van intergouvernementele te onderscheiden.

De eerste indicator betreft het gebruik van een gekwalificeerde meerderheid voor beslissingen genomen door de Raad op gebied van veiligheid en defensie. Deze besluitvormingsprocedure reduceert ten eerste de invloed van een lidstaat omdat men soevereiniteit, en dus per definitie ook vetomacht, afstaat (Menon, 2003, pp. 176; Risse, 2005, p. 299). De wens om het gebruik van gekwalificeerde meerderheid op dit domein uit te breiden geeft een supranationale indicatie aan. Meer zelfs, we beschouwen gekwalificeerde meerderheid als het voornaamste kenmerk van supranationalisme (Wagner, 2003, pp. 578-588; Beyers, 1998, <http://eiop.or.at>). Wanneer soevereiniteitsafstand daarentegen een brug te ver lijkt, wijst dit op intergouvernementele integratiepreferenties (Aspinwall, 2002, pp. 96; Koenig-Archibugi, 2004, p. 141).

De preferentie voor de eenmaking van de institutionele structuur op EU-niveau, waardoor men het intergouvernementele karakter matigt dankzij integratie van de tweede en de derde pijler in de eerste, vormt een andere belangrijke aanwijzing

voor supranationale verdieping (Aspinwall, 2002, p. 96; Koenig-Archibugi, 2004, pp. 141-142). Analoog met het gebruik van een gekwalificeerde meerderheid maakt een gecommunautariseerde eenheid stijgende productiviteit en kwaliteit mogelijk (Wagner, 2003, p. 590). De wil om alle beleidsdomeinen te organiseren conform met het model voor interne markt onthult een supranationale voorkeur. Het behoud van de huidige structuur geeft daarentegen intergouvernementele preferenties aan (Aspinwall, 2002: 96; Koenig-Archibugi, 2004, pp. 141-142).

De wens om de bevoegdheden van de Commissie uit te breiden, uiteraard op het domein van veiligheid en defensie, doet dienst als derde indicator. Specifieke taken delegeren aan *agents* die handelen in naam van de Europese Unie, wordt naast het gebruik van gekwalificeerde meerderheid beschouwd als de voornaamste aanwijzing voor soevereiniteitsafstand (Menon, 2003, pp. 176). Landen die de competenties van de Commissie voor veiligheid en defensie willen uitbreiden, verdedigen dus supranationale verdieping. Lidstaten die hier weigerachtig tegenover staan, neigen naar de intergouvernementele zijde.⁴

De financiering van het EVDB via ad hoc bijdragen wordt vaak ervaren als minder efficiënt. Een gemeenschappelijke financiering kan het beleid heel wat vlotter laten verlopen (Wagner, 2003, p. 587). De vierde en tevens laatste indicator omvat dan ook de collectieve bekostiging van het EVDB. Lidstaten die ijveren voor een gezamenlijk budget ondernemen stappen in de richting van verdere integratie. Het louter nationale beheer van deze middelen wijst daarentegen op een intergouvernementele voorkeur (Koenig-Archibugi, 2004, p. 141).

De scores op al deze indicatoren samen bepalen de supranationale of de intergouvernementele houding van een lidstaat voor het EVDB (Koenig-Archibugi, 2004, pp. 141-142). Niet elke indicator wordt echter beschouwd als even gewichtig. Zoals hierboven reeds werd aangegeven, heeft in de eerste plaats de uitbreiding van een gekwalificeerde meerderheid een beslissend karakter. Dit gaat het belang van toenemende Commissiebevoegdheden vooraf. Indien bepaalde informatie onvindbaar blijkt, wordt het gecodeerd als afwezig. Tegenstrijdig datamateriaal klasseren we eveneens op deze manier (Wagner, 2003, p. 578; Menon, 2003, p. 176).

2.2. Integratiewensen

In deze paragraaf gaan we dieper in op de integratiepreferenties van de twaalf EU-lidstaten. Die leiden we af uit de scores op de net vermelde indicatoren. Een overzicht kan teruggevonden worden in tabel 1. De scores op de indicatoren en het

eindoordeel omtrent intergouvernementele of supranationale voorkeuren worden voor elk land kort toegelicht.

Oostenrijk ijvert niet alleen voor het gebruik van een gekwalificeerde meerderheid voor het EVDB. Bovendien onderschrijft het land de eenmaking van de pijlerstructuur, de toenemende bevoegdheden voor de Europese Commissie en de gemeenschappelijke financiering. Hierdoor beschikt Oostenrijk over uitermate supranationale preferenties voor het EVDB.⁵ België, Griekenland, Italië en Luxemburg scoren gelijkwaardig. Zij behoren dus ook tot de aanhangers van een federaal geïnspireerd integratiemodel.⁶

Het Verenigd Koninkrijk, Finland, Denemarken en Ierland zijn homogeen wat hun preferenties op de indicatoren betreft, maar dan in de omgekeerde richting. Zij verkiezen volgens de vier indicatoren intergouvernementele samenwerking. Data voor Denemarken met betrekking tot de eenmaking van de pijlerstructuur evenals gegevens voor Ierland over de gemeenschappelijke bekostiging van het EVDB ontbreken echter. Maar zelfs indien die wijzen in de richting van verdere integratie, blijft het eindoordeel ongewijzigd.⁷

Duitsland verdient speciale aandacht. Hoewel het land gekend is als hevig verdediger van verdieping, pleit de lidstaat niet voor de uitbreiding van gekwalificeerde meerderheid voor het EVDB.⁸ Deze tegenstrijdigheid kan erop wijzen dat het land op dit cruciale domein niet buiten spel wil worden gezet. De verdeeldheid met betrekking tot de oorlog in Irak kan dit illustreren. Indien de procedure van gekwalificeerde meerderheid toen in voege was voor het EVDB, dan beschikten andere EU-landen over de gelegenheid om Duitsland monddood te maken. Een soortgelijk scenario hangt iedere grote Europese mogendheden boven het hoofd. Mede omwille van die reden stelt ook Frankrijk zijn veto tegen het gebruik van gekwalificeerde meerderheid op defensiegebied. De Duitse weigering valt hier echter meer op omdat zijn sterke supranationale ideaal het per uitzondering niet wint van de wens tot soevereiniteitsbehoud (Thym, 2004, p. 11; Allnoch, 2003, www.monnet-centre.uni-bremen.de). Op de drie andere indicatoren blijkt het land echter wel supranationaal, waardoor we deze lidstaat als dusdanig klasseren.⁹

Daarnaast brengt de score op de indicatoren twee grensgevallen voort: Nederland en Frankrijk. Zij willen enerzijds een eenmaking van de pijlerstructuur en een gemeenschappelijke bekostiging van het EVDB. Anderzijds kanten ze zich op dit domein tegen de doorvoering van een gekwalificeerde meerderheid en de uitbreiding van Commissiecompetenties. Net omdat deze laatste twee indicatoren de doorslag geven, worden zij ondergebracht in de intergouvernementele groep.¹⁰

Kortom, tabel 1 geeft te kennen dat de preferenties van de lidstaten met betrekking tot het EVDB niet dezelfde zijn. Ze liggen vaak ver uit elkaar.

TABEL 1. Supranationale of intergouvernementele preferenties voor het EVDB.

Land	Gekwalificeerde meerderheid	Eenmaking pijlerstructuur	Uitbreiding bevoegdheden EC	Gemeenschappelijke bekostiging	Totaalbeoordeling
België	Ja	Ja	Ja	Ja	SN
Denemarken	Neen	/	Neen	Neen	IG
Duitsland	Neen	Ja	Ja	Ja	SN
Finland	Neen	Neen	Neen	Neen	IG
Frankrijk	Neen	Ja	Neen	Ja	IG
Griekenland	Ja	Ja	Ja	Ja	SN
Ierland	Neen	Neen	Neen	/	IG
Italië	Ja	Ja	Ja	Ja	SN
Luxemburg	Ja	Ja	Ja	Ja	SN
Nederland	Neen	Ja	Neen	Ja	IG
Oostenrijk	Ja	Ja	Ja	Ja	SN
Verenigd Koninkrijk	Neen	Neen	Neen	Neen	IG

/ = niet beschikbaar of tegenstrijdig; SN = supranationaal; IG = intergouvernementeel

BRON: Samenvatting tekst

Zoals hierboven reeds werd aangehaald, stelt Allnoch (2003, www.monnet-centre.uni-bremen.de) dat de integratiepreferenties voor het EVDB samenvallen met de 'klassieke' opdeling tussen intergouvernementele en supranationale landen. Onze gegevens tonen aan dat dit plaatje wel grotendeels klopt, maar niet helemaal. Vooral Ierland is de uitzondering op de regel. Normaliter bepleit deze lidstaat verdere integratie, maar op vlak van veiligheid en defensie liggen de kaarten blijkbaar anders.¹¹

Eveneens werd in een voorgaande paragraaf verwezen naar de mogelijke breuklijn tussen de integratievoorkeuren van grote en van kleinere EU-landen. Al ondersteunt voornamelijk het Duitse veto tegen het gebruik van een gekwalificeerde meerderheid deze stelling, toch illustreren de totaalbeoordelingen dat de integratievoorkeuren niet simpelweg terug te brengen zijn tot deze opdeling. Zo omvat de supranationale categorie bijvoorbeeld zowel Italië als Luxemburg, landen die qua omvang enigszins verschillen.¹²

De vraag naar de oorzaken van deze preferentiever verschillen is bij deze nog niet opgelost. Het volgende deel, waarin we op zoek gaan naar de verklarende factoren, biedt in dit opzicht mogelijke uitwegen.

3. Verklarende factoren

Uiteenlopende regeringspreferenties geven aan dat het bewaren van soevereiniteit niet door alle landen als even belangrijk wordt beschouwd. Zelfs op dit domein kan men een overdracht van bevoegdheden wenselijk achten. De ene regering stemt hiermee makkelijker in dan de andere. Mogelijke oorzaken hiervan worden in dit deel toegelicht. Waarom staan bepaalde lidstaten wel positief ten opzichte van soevereiniteitsoverdracht? Hoe kan dit preferentieverschil worden verklaard?

Dit werk legt de oorzaak van de variërende integratievoorkeuren bij een diversiteit aan eigenschappen. Meer bepaald worden vier verklarende factoren naar voren geschoven. Elk van deze onafhankelijke variabelen vindt haar oorsprong in een bepaalde strekking uit de literatuur der internationale betrekkingen, het neo-realisme en het constructivisme om precies te zijn. Deze stromingen worden dus niet als concurrerend maar als complementair beschouwd. We opteren voor deze complementariteit omdat de oprichting van instituties vanuit twee invalshoeken, een instrumentele en een normatieve, kan worden bekeken. De eerste benadering beschouwt instituties als middel om exogene doelstellingen te bereiken. De tweede opvatting wil daarentegen dat instituties coherent zijn met heersende overtuigingen. Hierdoor krijgen instellingen zelf een waarde. Ze worden met andere woorden een doel op zich. Deze complementariteit van opvattingen benadert de werkelijkheid beter dan wanneer men opteert voor één van beide invalshoeken (Hasenclever et al., 2004, pp. 5-7; Koenig-Archibugi, 2004, p. 142).

In wat volgt bekijken we de vier verklarende factoren, twee uit elke strekking, van naderbij. Dit omvat eveneens de omzetting naar een dummyvariabele. Dit is namelijk noodzakelijk voor de QCA in het laatste deel.

3.1. *Machtscapaciteit*

De term machtscapaciteit typeert de eerste onafhankelijke variabele die peilt naar de mogelijkheid van een land om invloed uit te oefenen enerzijds en om aan gezag te weerstaan anderzijds (COW, 2008, <http://www.correlatesofwar.org>). Voornamelijk materiële capaciteit wordt in dit opzicht belangrijk geacht (Koenig, Archibugi, 2004, p. 144; Nugent, 2006, p. 496).

Deze variabele sluit aan bij visies van neorealistische auteurs zoals Grieco. Volgens hem hebben vooral iets zwakkere landen baat bij supranationale verdieping. Op die manier creëren zij de mogelijkheid om overheersing tegen te gaan. Sterkere partners moeten unilateraal handelen namelijk ruilen voor samenwerking. Hier-

door kunnen regeringen van kleinere landen mede het doen en laten van de machtigere gezagsdragers bepalen. Net daarom zullen regeringen die de nodige macht voor een onafhankelijk en effectief veiligheids- en defensiebeleid bezitten, niet erg te vinden zijn voor soevereiniteitsafstand.¹³

Voor zwakkere landen leidt verdieping dus tot een positief somspel. Zij winnen meer macht op het Europese niveau dan ze verliezen op het nationale niveau door supranationale integratie. Sterke lidstaten worden daarentegen, op zijn zachtst uitgedrukt, geconfronteerd met een nulsomspel. Zij verliezen waarschijnlijk zelfs meer dan ze winnen (Keukeleire en MacNaughtan, 2008, p. 33). Kortom, afgeleid uit het neorealisme verkiezen regeringen uit landen met minder machtscapaciteit supranationale integratie voor veiligheid en defensie. Regeringen met meer machtpotentieel wensen daarentegen intergouvernementele samenwerking (Koenig-Archibugi, 2004, p. 145).

De *Composite Index of Material Capabilities (CIMC)*, ontwikkeld door het *Correlates of War Project*, gebruiken we om het potentieel aan macht te operationaliseren. De CIMC baseert zich op zes indicatoren die op hun beurt worden ondergebracht in drie categorieën: een demografische (totale en stedelijke populatie), een industriële (energieconsumptie en ijzer- en staalproductie) en een militaire (defensiegerelateerde uitgaven en grootte van het leger). Deze indicatoren representeren de bronnen waarop een regering zich kan beroepen in geval van conflict. Concreet wordt voor elk van bovenvermelde categorieën een totaalscore berekend, uitgedrukt in relatieve maatstaven waarbij het wereldsysteem als referentiepunt fungeert (Koenig-Archibugi, 2004, p. 153; COW, 2008, <http://www.correlatesofwar.org>). Omdat dit werk de positie van een lidstaat tegenover de andere 27 EU-leden wil kennen, en niet deze ten opzichte van de rest van de wereld, berekenen we de machts capaciteit van de twaalf geselecteerde lidstaten ten aanzien van de 27 huidige EU-leden. De gegevens waarop beroep wordt gedaan, dateren uit het jaar 2001. Meer recente data zijn nog niet beschikbaar (COW, 2008, <http://www.correlatesofwar.org>).

Tabel 2 presenteert onze bevindingen met betrekking tot deze variabele.¹⁴ Landen die meer dan 7% van de Europese machts capaciteit bezitten, worden beschouwd als invloedrijk binnen deze 27-ledige gemeenschap. Zij krijgen code 0. Aan hen worden immers intergouvernementele preferenties toegeschreven. Lidstaten die een kleiner aandeel van deze machts capaciteit bezitten, vertonen allerm minst hegem onische neigingen. Zij verkiesen bijgevolg een supranationaal EVDB en scharen zich achter de waarde 1 wat betreft de dummyvariabele. We leggen de drempel op 7% omdat dit de gemiddelde score uit deze dataset is. Koenig-Archibugi deelt deze logica en kiest voor een soortgelijke drempelwaarde (Koenig-Archibugi, 2004, p. 156; COW, 2008, <http://www.correlatesofwar.org>).

Duitsland en het Verenigd Koninkrijk scoren hoog op deze variabele. Ook Frankrijk en Italië laten de andere lidstaten ver achter zich. Omdat zij een machtscapaciteit vertonen boven het gemiddelde, geven we hen code 0. De andere landen worden echter als minder gezaghebbend beschouwd en krijgen bijgevolg het cijfer 1 achter hun naam (COW, 2008, <http://www.correlatesofwar.org>). Deze opdeling valt eigenlijk samen met de breuklijn tussen grote en kleinere landen (Petrelli & Vallianatou, 2008, <http://eep.pspa.uoa.gr>; Koenig-Archibugi, 2004, p. 156).

TABEL 2. **Machtscapaciteit.**

Land	C1	C2	C3	Eindpercentage	Dichotome variabele
België	0,044997	0,01863	0,01498	2,60%	1
Denemarken	0,007165	0,012521	0,008835	0,90%	1
Duitsland	0,21941	0,156889	0,160266	17,90%	0
Finland	0,018555	0,011975	0,009543	1,30%	1
Frankrijk	0,124811	0,168053	0,092425	12,80%	0
Griekenland	0,011596	0,054431	0,018072	2,80%	1
Ierland	0,004379	0,004299	0,005802	0,50%	1
Italië	0,12291	0,11994	0,106624	11,60%	0
Luxemburg	0,008261	0,000692	0,000448	0,30%	1
Nederland	0,04181	0,031465	0,03092	3,50%	1
Oostenrijk	0,023396	0,012624	0,015853	1,70%	1
Verenigd Koninkrijk	0,108121	0,15915	0,21705	16,10%	0

C1 = categorie 1 = (% staalproductie + % energieconsumptie) / 2; C2 = categorie 2 = (% militaire uitgaven + % grootte leger) / 2; C3 = (% totale populatie + %stedelijke populatie) / 2; **eindpercentage** = (C1 + C2 + C3) / 3

BRON: COW (2008, <http://www.correlatesofwar.org/COW2%20Data/Capabilities/nmc3-02.htm>)

3.2. *Balancing*

De tweede causale factor peilt naar de wens om hegemonische macht binnen het defensiedomein, in casu die van de VSA, al dan niet tegen te gaan (Nugent, 2006, p. 496). Voluit noemen we dit de *balancing-bandwagoning* variabele (Gartzke & Gleditsch, 2002, <http://www.essec.ac.uk>).

Deze variabele wordt eveneens gebaseerd op de neorealistische traditie. De strijd om hegemonie neemt binnen deze stroming namelijk een vooraanstaande plaats in (Martin, 1992, pp. 777-780). Landen die de overheersende macht in evenwicht

willen brengen, verkiezen de *balancing*-strategie. Supranationale integratie voor het EVDB is hun geprefereerde organisatiewijze omdat de EU zo makkelijker handelt als één actor, waardoor haar stem op het internationaal vlak meer zal gelden. De mogelijkheid tot neutralisering of zelfs tot overheersing van de hegemonische macht vergroot dankzij deze supranationale organisatiewijze.¹⁵ Bondgenoten van de VSA zien daarentegen minder heil in een EU met meer gewicht. Een intergouvernementeel EVDB krijgt bijgevolg de voorkeur. Zij prefereren *bandwagoning* door carte blanche te geven of door hulp te verlenen aan de wereldheerser in kwestie. De macht van de Verenigde Staten wordt door deze strategie allesbehalve verzwakt.¹⁶

Lidstaten die kiezen voor *balancing*, prefereren dus eveneens een supranationaal EVDB. Wanneer landen daarentegen voor *bandwagoning* opteren, stellen zij intergouvernementele instellingen voorop. EU-landen moeten dus een keuze maken tussen supranationale verdieping enerzijds en versterking van de transatlantische relaties anderzijds. Cumulatie van beide opties is volgens deze benadering niet mogelijk.¹⁷

De houding van de lidstaten tegenover de invasie in Irak, en meer bepaald de bereidheid om troepen te leveren, maakt de tweede onafhankelijke variabele tastbaar. Niet alleen veroorzaakte die tweedracht tussen de EU-landen: sommige volgden de locomotief van de VSA en andere deden dat zeer bewust niet (Menon, 2004, pp. 631-640; Hill, 2004, pp. 143-162). Bovendien was de inval zo controversieel en onpopulair in Europa dat enkel onvervalste *bandwagoners* de kant van de VSA verkozen (Hill, 2004, pp. 147-148). Deze crisis bracht het belang dat elke lidstaat hechtte aan de Atlantische factor, meer dan ooit tot uiting (Keukeleire & MacNaughtan, 2008, p. 58).

De coderingswijze met betrekking tot de dichotome variabele behoeft nauwelijks een betoog. De vraag of men troepen zond naar Irak, kan immers slechts op twee manieren worden beantwoord. 'Neen' wijst op *balancing* en correspondeert met het cijfer 1. 'Ja' legt een *bandwagoning*-houding bloot en krijgt daarom een 0 in de laatste kolom.¹⁸

Tabel 3 oordeelt dat Denemarken, Italië, Nederland en het Verenigd Koninkrijk zelfs in een sfeer van onzekerheid en controverse de Verenigde Staten bijstaan. Sterke transatlantische banden zijn voor deze landen dus erg belangrijk.¹⁹ Deze tendens tot *bandwagoning* wijst op een conservatieve houding ten opzichte van de huidige Europese defensiestructuren. De score van de andere lidstaten, neutrale landen inclusief, geeft een supranationale indicatie aan.²⁰

TABEL 3. **Balancing – Bandwagoning.**

Land	Troepen geleverd? (ja = bandwagoning; neen = balancing)	Dichotome variabele
België	Neen	1
Denemarken	Ja	0
Duitsland	Neen	1
Finland	Neen (neutraal)	1
Frankrijk	Neen	1
Griekenland	Neen	1
Ierland	Neen (neutraal)	1
Italië	Ja	0
Luxemburg	Neen	1
Nederland	Ja	0
Oostenrijk	Neen (neutraal)	1
Verenigd Koninkrijk	Ja	0

BRON: NATO Review (2003, <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/english/art1.html>)

3.3. Europese identiteit

De twee net besproken variabelen leunen aan bij een instrumentele, meer bepaald neo-realistische benadering. Met Europese identiteit doet de normatieve traditie haar intrede. Een persoon bezit deze eigenheid wanneer die zich geheel of gedeeltelijk als Europeaan beschouwt (Koenig-Archibugi, 2004, pp. 142-145; Tonra, 2003, pp. 734-738).

Volgens deze benadering koppelt het individu zich dus niet alleen aan lokale en nationale maar ook aan internationale structuren (Keukeleire en MacNaughtan, 2008, p. 25). Het integratieproces zorgt er meer bepaald voor dat de Europese affiliatie sinds de jaren '50 langzamerhand het identiteitsgevoel van de bevolking binnensluipt. Deze ontwikkelingen gebeuren echter niet simultaan in alle EU-landen. Verscheidene elementen kunnen dit proces beïnvloeden. Zo zorgen specifieke historische kenmerken, vooral met betrekking tot oorlogen, en de geografische ligging van een land, centraal of perifeer, voor variatie. Een Europese identiteit kan dus perfect bestaan naast een nationale. Beide concepten worden hier dan ook beschouwd als complementair (Koenig-Archibugi, 2004, p. 146; Tonra, 2003, pp. 738-748; Ray, 2006, p. 271).

Bovendien geeft niet alleen de massa gehoor aan dergelijke identiteitsvorming. Ook politieke elites worden erdoor gebeten. Sterker nog, het constructivisme stelt dat beide niveaus elkaar beïnvloeden. Mechanismen als *top-down* en *bottom-up* krijgen hier dus elk hun plaats. De Europese ingesteldheid palmt zodoende niet enkel

de gewone bevolking, maar ook hun politiek afgevaardigden in. Beide correleren sterk met elkaar (Koenig-Archibugi, 2004, pp. 145-155). Daarom wordt in dit werk enkel de multiple identiteit van de massa bestudeerd.

Constructivisten stellen dat het Europese identiteitsgevoel doorweegt op de integratiepreferenties, ook op gebied van veiligheid en defensie. Op dit cruciale domein kan de gedachte van machtsdeling met andere Europeanen makkelijker worden verteerd dan de idee dat men 'de ziel van een land' verliest aan buitenlanders. Supranationale integratie stuit dus op minder protest in landen met een Europees ingestelde bevolking waardoor hun politiek afgevaardigden minder geremd zijn om dergelijke organisatiestructuren voorop te stellen. De volgende hypothese kan bijgevolg worden afgeleid: landen met een sterke Europese massa-identificatie prefereren een supranationale organisatie voor het EVDB. Lidstaten waarin de bevolking vooral de nationale eigenheid onderstreept, hebben daarentegen intergouvernementele wensen.²¹

Om deze variabele te operationaliseren doen we beroep op gegevens van de Eurobarometer. De specifieke vraag, die zorgt voor de operationalisering van de derde onafhankelijke variabele, luidt: 'Zie je jezelf in de nabije toekomst als (1) enkel (*nationaliteit*), (2) (*nationaliteit*) en Europees, (3) Europees en (*nationaliteit*), (4) enkel Europees of (5) weet het niet'. Aan de hand van deze antwoorden kan men voor elk land een Europese identiteitsscore opstellen. Die telt de percentages van de respondenten die zichzelf gedeeltelijk of geheel als Europees beschouwen bij elkaar op. Hier worden de gegevens uit enquête 56.2 van het jaar 2001²² gebruikt (EC, 2002, <http://ec.europa.eu>; Koenig-Archibugi, 2004, p. 154).

Tabel 4 onthult de resultaten.²³ Het interval tussen 0% en 49%, grenzen inclusief, omvat de behoudsgezinde landen, omdat de nationale identiteit het wint van de Europese. De dummyvariabele neemt in dit geval een nulwaarde aan. Wanneer de kaap van 50% wordt overschreden, bezit een land voldoende Europese burgerzin om te worden gecodeerd als 1. De grens wordt gelegd op 50%, omdat personen zich vanaf dan evenveel of meer met Europa identificeren dan met hun vaderland. Hierdoor zal men een supranationaal EVDB beschouwen als een beleid dat voor hen en voor andere Europeanen wordt gevoerd waardoor men dit niet opvat als 'verlies' (Koenig-Archibugi, 2004, pp. 154-156).

Meer dan de helft van de ondervraagden uit Oostenrijk, België, Denemarken, Frankrijk, Duitsland, Italië, Luxemburg en Nederland schrijft zich de Europese identiteit toe, waardoor zij het cijfer 1 in de laatste kolom krijgen. Voor de andere landen zien we daarentegen een 0 verschijnen. Slechts vier lidstaten behoren tot deze laatste categorie: Finland, Griekenland, Ierland en het Verenigd Koninkrijk.

Het Europese identiteitsgevoel is met andere woorden goed vertegenwoordigd bij de massa (Koenig-Archibugi, 2004, p. 156; EC, 2002, <http://ec.europa.eu>).

Opvallend is het hoge resultaat van Denemarken. De soms wat aarzelende houding van Denemarken met betrekking tot Europese integratie, die bijvoorbeeld tot uiting komt bij de *opt out* op defensiegebied, vinden we niet terug op identiteitsgebied (Olsen, 2007, p. 29; EC, 2002, <http://ec.europa.eu>). Opmerkelijk is ook dat het Europese identiteitsgevoel niet afhankelijk is van de ouderdom van het lidmaatschap. Zo is het Verenigd Koninkrijk nog steeds niet erg Europees ingesteld, wat men over een land als Oostenrijk niet kan zeggen (Ray, 2006, 269; EC, 2002, <http://ec.europa.eu>).

TABEL 4. Europese identiteit.

Land	Enkel nationale identiteit	Nationale en Europese identiteit (1)	Europese en nationale identiteit (2)	Enkel Europese identiteit (3)	Weet het niet	Europese identiteit (1 + 2 + 3)	Dichotome variabele
België	0,45	0,4	0,08	0,05	0,03	53%	1
Denemarken	0,41	0,54	0,04	0,02	0	60%	1
Duitsland	0,4	0,43	0,09	0,04	0,03	56%	1
Finland	0,59	0,36	0,03	0,01	0,01	40%	0
Frankrijk	0,34	0,5	0,09	0,05	0,03	64%	1
Griekenland	0,58	0,35	0,04	0,02	0,01	41%	0
Ierland	0,55	0,38	0,03	0,02	0,02	43%	0
Italië	0,31	0,57	0,06	0,03	0,03	66%	1
Luxemburg	0,22	0,45	0,14	0,16	0,03	75%	1
Nederland	0,45	0,45	0,06	0,03	0,01	54%	1
Oostenrijk	0,46	0,43	0,06	0,03	0,02	52%	1
Verenigd Koninkrijk	0,71	0,22	0,04	0,02	0,02	28%	0

Vraag: 'Zie je jezelf in de nabije toekomst als (1) enkel (nationaliteit), (2) (nationaliteit) en Europees, (3) Europees en (nationaliteit) (4) enkel Europees en (5) weet het niet'

BRON: EC (2002, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb56/eb56_en.htm)

3.4. Institutionele cultuur

Tot slot bespreken we de vierde onafhankelijke variabele, eveneens aansluitend bij de normatieve traditie. Meer bepaald handelt deze variabele over de wijze van organiseren, vooropgesteld door politieke elites. We onderscheiden hierbij een monocentrische van een pluricentrische opvatting. De eerste beschouwt soevereiniteit als ondeelbaar attribuut van een land en aanziet verticale opsplitsing hiervan als bedreiging voor de integriteit van een staat. De pluricentrische benadering ziet

publieke macht het liefst wel verdeeld over verschillende territoriale niveaus, in overeenstemming met het principe van subsidiariteit (Nugent, 2006, p. 558; Koenig-Archibugi, 2004, pp. 147-155).

Volgens normatieve theorieën verkiezen landen internationale regels en instellingen die de geest van hun organisatiepreferenties en daaruit voortvloeiende binnenlandse structuren van politieke orde weerspiegelen (Ikenberry, 1998, p. 163). Europese instituties zouden volgens deze opvatting dus substantieel moeten correleren met vooropgestelde waarden op nationaal niveau (Beyers, 1998, <http://eiop.or.at>). Kortom, we verwachten dat regeringen die monocentrische opvattingen onderschrijven intergouvernementele instituties voor het EVDB prefereren. Regeringen met een sterke pluricentrische cultuur zouden er daarentegen supranationale wensen op na moeten houden (Koenig-Archibugi, 2004, pp. 147-149; Hasenclever et al., 2004, pp. 1-7).

De operationalisering van deze variabele wordt gebaseerd op de typologie voor *regional governance*²⁴ van Hooghe en Marks (2001, p. 192). Aan de hand van een twaalfpuntenchaal bepalen zij voor elk land het aandeel van constitutioneel federalisme binnen de gehele wettelijke structuur (0-4), de rol van de regio's in de centrale regering (0-4), het bestaan van regionale verkiezingen (0-2) en de aanwezigheid van speciale territoriale autoriteit (0-2).

Speciale territoriale autonomie wordt echter niet opgenomen in de analyse van dit werk. Een inconsistente toepassing van federalisme duidt namelijk op onwil om deze regels te generaliseren. Preferenties voor machtsbehoud op centraal niveau blijven namelijk de bovenhand nemen. Omgekeerd kunnen landen met uitermate pluricentrische kenmerken zoals Duitsland niet worden afgestraft voor de systematische toepassing van deze principes. Zij hoeven immers geen uitzonderingen te maken, want deze 'extra opdelingen' zitten reeds vervat in de huidige, algemeen aanvaarde, structuren. De toekenning van speciale territoriale zelfstandigheid dient met andere woorden enkel om een specifiek probleem te verhelpen. Weloverwogen institutionele preferenties komen er vaak niet bij kijken. Voor *regional governance* delen we hier dus, net als Koenig-Archibugi, slechts tien punten uit en geen twaalf. Het referentiejaar is 2000 (Koenig-Archibugi, 2004, p. 156).

Tabel 5 maakt het onderscheid tussen monocentrische en pluricentrische lidstaten duidelijk. Een totaalscore van vijf en meer wijst op supranationale preferenties en laat waarde 1 in de kolom van de dummyvariabele verschijnen. Punten beneden deze grens verwijzen naar intergouvernementele voorkeuren en worden bijgevolg aangeduid met het cijfer 0. De grens wordt op 5 gelegd, wederom gelijkaardig met de drempel dat Koenig-Archibugi hanteert voor zijn *fuzzy-set* analyse (Koenig-Archibugi, 2004, p. 156).

TABEL 5. Institutionele cultuur.

Land	Constituti- oneel fede- ralisme (0-4)	Rol van regio's in centrale overheid (0-4)	Regionale verkiezingen (0-2)	Totaalscore regional governance (0-10)	Dichotome variabele
België	4	2	2	8	1
Denemarken	0	0	0	0	0
Duitsland	4	4	2	10	1
Finland	0	0	0	0	0
Frankrijk	2	0	2	4	0
Griekenland	1	0	0	1	0
Ierland	0	0	0	0	0
Italië	3	1	2	6	1
Luxemburg	/	/	/	0	0
Nederland	1	0	2	3	0
Oostenrijk	4	2	2	8	1
Verenigd Koninkrijk	1	0	0	1	0

/ = niet beschikbaar

BRON: Hooghe & Marks (2001, pp. 193-195); Koenig-Archibugi (2004, p. 156)

Duitsland blijkt het toonbeeld van *regional governance*. België en Oostenrijk volgen op de voet. Ook Italië behoort tot deze categorie. Deze landen, met uitzondering van het laatste, zijn niet toevallig ook de lidstaten die de federale ingesteldheid in hun grondwet expliciteren. De andere acht EU-leden behalen minder dan de helft van de punten, waardoor zij tot de intergouvernementele groep behoren (Koenig-Archibugi, 2004, pp. 156; Hooghe & Marks, 2001, pp. 193-197).

Luxemburg wordt niet opgenomen in de analyse van Hooghe en Marks (2001, pp. 193-195). Koenig-Archibugi (2004, p. 156) kent dit land wel een totaalscore toe. Die wordt overgenomen, waardoor de niet-federaal geïnspireerde categorie met één lid aangroeit. Toch moet men deze opdeling met een korreltje zout nemen. Luxemburg heeft namelijk slechts de oppervlakte en het inwonersaantal van een gemiddelde regio in een ander EU-land. Een bijkomende opdeling zou leiden tot de creatie van eenheden op het lokale en niet op het regionale niveau. Aan deze classificatiewijze voor Luxemburg wordt daarom best niet te veel waarde gehecht (Hooghe en Marks, 2001, pp. 193-195).

Het Verenigd Koninkrijk besliste in 1997 om devolutie door te voeren in Schotland en Wales. Hierdoor kregen deze regio's een rechtstreeks verkozen parlement en een regering. Deze devolutie werd echter niet opgenomen in bovenstaande tabel. Het betreft immers een vorm van speciale autonomie, die geenszins kan worden

verzoend met de monocentrische principes van het Westminster-model (Hooghe & Marks, 2001, pp. 193-203). De niet-opname van speciale autonomie in onze classificatie werd hierboven reeds beargumenteerd.

4. Qualitative Comparative Analysis

Nu we zowel de afhankelijke als de onafhankelijke variabelen hebben geoperationiseerd, kunnen we deze aan elkaar toetsen. Omdat de methode die we hiervoor gebruiken slechts weinig bekendheid geniet, wordt die in de komende alinea's kort ingeleid. Daarna volgt de analyse. Tot slot worden de gevonden resultaten gekoppeld aan de theoretische redeneringen die de basis vormen van de verklarende variabelen.

4.1. QCA

QCA is een relatief nieuwe analysetechniek, deelt gegevens op in twee categorieën, is gebaseerd op de Booleaanse logica en wordt gebruikt voor kwalitatief onderzoek. Normaal concentreert kwalitatief onderzoek zich slechts op enkele casussen tegelijkertijd. Dit kleine aantal casussen bestudeert men dan zowel intensief, door talrijke aspecten ervan te belichten, als integraal, door de verschillende delen van elke casus in een groter geheel te plaatsen.

QCA biedt een meerwaarde ten opzichte van een gewone kwalitatieve analyse omdat de methode toelaat meer dan slechts een handvol casussen te bestuderen terwijl de logica en de empirische intensiviteit van kwalitatieve benaderingen worden behouden. Dit is dan ook meteen het grootste voordeel van de methode: het combineert de positieve eigenschappen van kwalitatief met die van kwantitatief onderzoek, zonder de veralgemeningen te claimen die op grond van de probabilistische logica mogelijk zijn.

Concreet wordt elke casus voorgesteld als een combinatie van causale voorwaarden. Door die met elkaar te vergelijken en door de 'overbodige' voorwaarden te elimineren kunnen deze combinaties worden teruggebracht tot hun gesimplificeerde vorm. Dit gebeurt met behulp van een computerprogramma. Dankzij een dergelijk minimaliseringsproces is het mogelijk om de verschillende combinaties van voorwaarden, verantwoordelijk voor een bepaalde uitkomst, te achterhalen.

Bij deze minimaliseringsprocedure maakt men het onderscheid tussen noodzakelijke en voldoende oorzaken. Een noodzakelijke oorzaak wijst op een essentieel

element waarbij het onmogelijk is om, in afwezigheid van deze essentiële factor, een bepaald resultaat op de afhankelijke variabele te bekomen. Een voldoende oorzaak duidt daarentegen op de mogelijkheid van een kenmerk om een resultaat door te drukken, ongeacht de scores op andere verklarende variabelen (Ragin et al., 2006, <http://www.u.arizona.edu/~cragin/fsQCA>).

Zoals elke methode heeft ook QCA een aantal minder positieve kanten. Zo wordt de omzetting van gegevens in dichotome categorieën door velen als een nadeel beschouwd omdat de empirische werkelijkheid in twee categorieën moet worden geperst, een enigszins kunstmatige oefening. Bovendien kan het gebrek aan nuance kleine verschillen – en dus ook verbanden – uitvergrooten. Toch bevat deze duale opdeling enkele opmerkelijke voordelen. Een niet-duale opdeling kan immers leiden tot de volgende moeilijkheden. Zo creëert de weergave van gegevens op continuïmbasis het probleem van *degreemism*. Zonder duidelijk afgebakende categorieën kan men een eventuele aan- of afwezigheid van bepaalde kenmerken namelijk moeilijk van elkaar onderscheiden (Sartori, 1994, p. 20). Overigens voldoet een lidstaat zelden aan de eigenschappen, gesitueerd op de uiteinden van een continuüm, waardoor deze asymptoten eigenlijk geen juiste metafoor voor de werkelijkheid vormen. Zo blijkt een land nooit volledig supranationaal of intergouvernementeel (Keukeleire & MacNaughtan, 2008, p. 67). Het terugbrengen van alle variatie tot twee categorieën zorgt er bovendien voor dat vergelijking en verklaring eenvoudiger wordt (Sartori, 1994, pp. 20). Ook biedt QCA de mogelijkheid om steeds terug te keren naar de theorie die aan de basis van dit alles ligt. Zo kunnen de duale categorieën steeds worden opengetrokken met behulp van eerder verzamelde empirische gegevens (Ragin et al., 2006, <http://www.u.arizona.edu>; Sartori, 1994, p. 20).

4.2. Resultaten

Zonder de holistische bril van QCA bekomen we de volgende resultaten. Het is eerst en vooral opmerkelijk dat drie van de twaalf onderzochte landen, met name Oostenrijk, België en het Verenigd Koninkrijk, bovenstaande hypothesen volledig onderschrijven. Bovendien wordt de waarde van de afhankelijke variabele per definitie voor elk land ondersteund door eenzelfde score op ten minste twee onafhankelijke factoren. Zonder elk causaal element een welbepaalde verklarende kracht toe te schrijven kunnen we stellen dat alle hypothesen de empirische toets hebben doorstaan.

Toch presteert de éne variabele al wat beter dan de andere. Op die manier beschikt institutionele cultuur, met een *misfit* van slechts twee gevallen, Griekenland en Luxemburg, over het grootste voorspellingsvermogen. De variabelen *balancing* en Europese identiteit staan beide op twee met vier ‘foute’ indicaties. Finland, Frank-

rijk, Ierland en Italië enerzijds en Denemarken, Frankrijk, Griekenland en Nederland anderzijds, treden de theoretische gedachtegang, opgebouwd voor *balancing* enerzijds en voor Europese integratie anderzijds, met de voeten. De *misfit* tussen machts capaciteit en de afhankelijke variabele is tot slot het grootst. De helft van de lidstaten, namelijk Denemarken, Finland, Duitsland, Ierland, Italië en Nederland voldoen niet aan de vooropgestelde hypothese.

TABEL 6. Gedichotomiseerde scores van EU-lidstaten.

Land	Weinig machts- capaciteit	Balancing	Europese identiteit	Institutio- nele cultuur	IG – SN
België	1	1	1	1	1
Denemarken	1	0	1	0	0
Duitsland	0	1	1	1	1
Finland	1	1	0	0	0
Frankrijk	0	1	1	0	0
Griekenland	1	1	0	0	1
Ierland	1	1	0	0	0
Italië	0	0	1	1	1
Luxemburg	1	1	1	0	1
Nederland	1	0	1	0	0
Oostenrijk	1	1	1	1	1
Verenigd Koninkrijk	0	0	0	0	0

Deze geïsoleerde denkwijze beantwoordt echter niet aan de werkelijkheid. Dankzij QCA worden de gegevens in hun context, en dus gezamenlijk, bestudeerd. Hierdoor wordt het individuele profiel van elke variabele genuanceerd (De Meur & Rihoux, 2002, pp. 26-36). Een analyse met QCA levert de volgende bevindingen op.²⁵

Geen enkele causale voorwaarde blijkt noodzakelijk voor supranationale of intergouvernementele voorkeuren. Noch *regional governance* of machts capaciteit, noch Europese identiteit of *balancing* gaan, afhankelijk van de vooropgestelde hypothese, federale of intergouvernementele integratiepreferenties per definitie vooraf.

Toch is er met *regional governance* iets speciaals aan de hand. Landen die de federale wijze van organiseren verkiezen, zijn steevast aanhangers van supranationale instituties, ongeacht de neergezette prestaties op de andere variabelen. *Regional governance* vertoont bijgevolg de kenmerken van een voldoende oorzaak omdat het steeds supranationale preferenties voortbrengt. Ook de gegevens van Koenig-Archibugi (2004, pp. 161-162) bevestigen dit. In zijn onderzoek heeft deze variabele echter wel nood aan ondersteuning van andere causale elementen om als voldoende oorzaak te wor-

den bestempeld. Deze resultaten benadrukken de relevantie van constitutieve cultuur dus net een tikje meer. Onderstaande formules illustreren onze bevindingen.

~ machtscapaciteit • *balancing* • Europese identiteit • *regional governance*
 → supranationale voorkeuren

machtscapaciteit • ~ *balancing* • Europese identiteit • *regional governance*
 → supranationale voorkeuren

machtscapaciteit • *balancing* • Europese identiteit • *regional governance*
 → supranationale voorkeuren

Dus:
regional governance → supranationale voorkeuren

waarbij • 'en' aangeeft, ~ op de afwezigheid van een causale voorwaarde duidt en het symbool → wijst op een voldoende voorwaarde.

Wanneer een land doordrongen is van *regional governance* blijken de waarden toegekend aan *balancing*, machtscapaciteit en Europese identiteit dus irrelevant (Koenig-Archibugi, 2004, pp. 156; Hooghe & Marks, 2001, pp. 193-197). Duitsland, België, Oostenrijk en Italië zijn meer bepaald de lidstaten die de interne institutionele lijn consistent doortrekken op het internationale niveau voor defensie.

Bovendien combineren slechts twee landen, met name Griekenland en Luxemburg, een monocentrische cultuur met supranationale verdiepingsvoorkeuren. Hierboven werd de opname van Luxemburg in de centraal geïnspireerde categorie reeds met enige argwaan bekeken. De kleinschaligheid van het land maakt een extra opdeling in regio's onmogelijk en overbodig. Aan de classificatiewijze voor Luxemburg hechten we dus best niet teveel belang. Griekenland schendt als enige van de onderzochte lidstaten de hypothese 'echt' (Koenig-Archibugi, 2004, p. 156; Hooghe & Marks, 2001, pp. 183-195).

Een andere belangrijke vaststelling heeft betrekking op de combinatie van *balancing* met *regional governance*. Indien deze variabelen dezelfde preferentierichting uitwijzen, kunnen machtscapaciteit en Europese identiteit de eindresultaten niet beïnvloeden. De volgende formules illustreren dit.

~ machtscapaciteit • *balancing* • Europese identiteit • *regional governance*
 → SN-preferenties

~ machtscapaciteit • ~ *balancing* • Europese identiteit • ~ *regional governance*
 → IG-preferenties

Dus:
balancing • *regional governance* → SN-preferenties
 ~ *balancing* • ~ *regional governance* → IG-preferenties

waarbij • symbool staat voor het woord 'en', ~ op de afwezigheid van een causale voorwaarde duidt en → een voldoende conditie symboliseert.

Concreet beantwoorden Denemarken en Nederland aan de onderste formule. Ondanks gebrek aan machts capaciteit en aanwezige Europese identiteit zorgen de tendens tot *bandwagoning* en de afwezigheid van federale structuren voor een intergouvernementele integratievoorkeur, waardoor de twee laatste variabelen doorslaggevend zijn.

In tegenstelling tot wat blijkt uit de individuele analyse, verklaart *balancing*, in combinatie met institutionele cultuur, meer dan Europese identiteit. De minder grote relevantie van machts capaciteit wordt nogmaals bevestigd (Koenig-Archibugi, 2004, pp. 160-164).

4.3. *Theory driven*

Hoe kan dit verschil in verklaringskracht worden geduid? In dit deel zoeken we naar de tekortkomingen in de hierboven opgebouwde redeneringen, die de basis van de onafhankelijke variabelen vormen.

We beginnen met de zoektocht naar mogelijke problemen gerelateerd aan de variabele machts capaciteit. Ten eerste kan men informatie over de zes indicatoren die we gebruikten om machts capaciteit te berekenen geheimhouden of manipuleren. Bovendien vergeet men bij de berekeningswijze van machts capaciteit bepaalde belangrijke elementen in rekening te brengen. Zo wordt machts capaciteit ook beïnvloed door bekwame en betrouwbare volksvertegenwoordigers, goedwerkende politieke instellingen en effectieve veiligheidsdiensten. Deze laat de CIMC buiten beschouwing (COW, 2008, <http://www.correlatesofwar.org>).

Eveneens brengt de variabele niet in kaart waarvoor deze middelen dienen. Zal men ze met andere woorden inzetten voor het Europese belang of niet. Deze bijkomende vraag intervenueert danig met de hierboven opgebouwde redenering. Hoe meer waarde men hecht aan de Unie, hoe makkelijker men middelen zal wijden aan deze organisatie (Keukeleire & MacNaughtan, 2008, pp. 23-24; Brummer, 2007, p. 5).

Bij de variabele Europese identiteit situeert het voornaamste probleem zich ongetwijfeld bij de discrepantie tussen volkse wensen en beleidsacties. In een eerste stadium moet het Europese buikgevoel van de massa worden geëxpliciteerd. Vervolgens moet het de politieke vertegenwoordigers bereiken. Indien het daarin slaagt, garandeert dit nog geen effectieve opname in het gevoerde beleid. Europese integratie, inclusief institutionele oriëntering, is allereerst een project gedreven door elites waarbij de identiteitsbeschouwing van de massa niet noodzakelijk in rekening wordt gebracht (Risse, 2005, p. 296; Ray, 2006, pp. 263-264).

De penibele zijde van de variabele *balancing* is de incompatibiliteit van een pro-Europese houding met transatlantische verbondenheid. Dit zorgt voor een vertekend beeld van de werkelijkheid. De hypothese sluit namelijk een 'en-en-verhaal' uit.²⁶ Zo kan een land beide relaties belangrijk achten. Huidig Frans president Sarkozy haalt op die manier bijvoorbeeld de bekoelde relatie met de VSA uit het slop, zonder hiervoor de EU opzij te schuiven (Embassy of France, 2008, <http://ambafrance-us.org>). Anderzijds mogen we niet vergeten dat sommige landen zoals Oostenrijk, Finland en Ierland voor een neutrale houding opteren (Logothetti, 2005, www.bmlv.gv.at; Allnoch, 2003, www.monnet-centre.uni-bremen.de). De realiteit legt dus een meer gematigde houding bloot, waarbij geen van beide opties exclusief wordt verkozen (Gartzke & Gleditsch, 2002, p. 1).

Toch distantieert deze variabele zich van de twee voorgaande factoren en wel op de volgende manier: ze analyseert een concrete actie. Hierdoor moeten landen zeer bewust een keuze maken waarvan ze, gezien de gevolgen, best steevast overtuigd zijn. Kortom, hoe explicieter de variabele, hoe meer waarschijnlijk heersende opvattingen worden onderschreven (Menon, 2004, pp. 631-640; Hill, 2004, pp. 143-162). Op dit argument komen we hieronder terug.

Institutionele cultuur is tot slot de variabele met de grootste verklaringskracht. Ook de redeneringen die deze verklarende factor onderbouwen zijn moeilijk te problematiseren. Daarom focussen we op de positieve punten van deze variabele.

Zo kunnen we niet om de gelijkenis met de afhankelijke variabele heen. Beide behandelen immers dezelfde materie, hetzij op een andere niveau.²⁷ Toch kan hier nog iets aan worden toegevoegd. We bespraken het al kort in een vorige alinea. Machtscapaciteit en Europese identiteit wijzen op impliciete of, in het beste geval, expliciete kenmerken. De variabele *balancing* gaat een stap verder dan dat. Die behandelt namelijk geen gewoon kenmerk, maar een expliciete en tevens aarts-moeilijke keuze, waarvoor lidstaten stevig in hun schoenen moeten staan (Menon, 2004, pp. 631-640; Hill, 2004, pp. 143-162). Met institutionele cultuur trekken we deze lijn door. Het kenmerk wordt nog uitdrukkelijker 'geformuleerd' door het te institutionaliseren. Hoe meer men karakteristieken expliciteert, hoe voornamer het is om heersende normen en waarden te onderschrijven (Keukeleire & MacNaughtan, 2008, p. 58; Hill, 2004, pp. 147-148). De oprichting van instellingen creëert namelijk enerzijds *path dependency*, waardoor een genomen beslissing toekomstige keuzes beïnvloedt. Daarenboven is het niet gemakkelijk om institutionele beslissingen ongedaan te maken (Rosamond, 2000, p. 174).

5. Conclusie

De controverse over een supranationaal EVDB geeft aan dat de droom van de Europese *founding fathers* (nog) niet klaar is voor lancering. Sommige lidstaten treden soortgelijke verdieping wel bij. Andere moeten deze ideeën nog laten rijpen. Dit werk legt niet alleen de integratiewensen van twaalf lidstaten bloot. Het verklaart ook waarom de landen dergelijke organisatorische preferenties koesteren. De nationale institutionele cultuur en de tendens tot *balancing* blijken hieromtrent de voornaamste oorzaken.

In de inleiding verwezen we naar het artikel van Koenig-Archibugi. Hoewel de variabelen, en vooral de gebruikte analysetechnieken, niet helemaal overeenkomstig zijn, kunnen we toch stellen dat de resultaten bij elkaar aansluiten. Ook Koenig-Archibugi benadrukt het effect van federale instituties op de integratiepreferenties. Eveneens schrijft hij Europese identiteit en machts capaciteit een verklarende kracht toe die kleiner is dan deze van institutionele cultuur. Daarboven bestempelt ook hij geen van de vier onafhankelijke variabelen als noodzakelijke voorwaarde (Koenig-Archibugi, 2004, pp. 158-164).

Naast de gelijkenis van onze resultaten met eerder onderzoek mogen we niet vergeten dat twee theoretische visies uit de literatuur der internationale betrekkingen, het neorealisme en het constructivisme, de basis van de opgebouwde redeneringen vormen. Welke opvatting heeft bovenstaande toetsing het best doorstaan?

Aangezien defensiebevoegdheden overhevelen naar de Unie een staat berooft van de middelen die, volgens velen, broodnodig zijn om te overleven, zou de instrumentele of neorealistische benadering doorslaggevend moeten zijn (Mearsheimer, 1995, p. 10). Toch wordt dit hier niet bevestigd omwille van de grote verklarende kracht van institutionele cultuur. Ook zet het constructivisme voet aan wal binnen de *balancing*-traditie. De geprefereerde, controversiële optie stemt namelijk best overeen met heersende opvattingen.

Toch mag het belang van het neorealisme niet worden ontkend. De combinatie van *regional governance* en *balancing* wordt, vooral omwille van deze laatste factor, eveneens gebaseerd op deze traditie. QCA draagt dus bij tot de complementariteit van beide tradities (Risse, 2005, p. 300).

Op zich zijn de resultaten van dit onderzoek niet generaliseerbaar. Zou deze variabele echter ook op andere Europese beleidsdomeinen over enige relevantie beschikken? Institutionele cultuur is namelijk niet bevoegdheidsgebonden (Hooghe & Marks, 2001, pp. 195-197). De verleiding is dus groot om de vraag van een positief

antwoord te voorzien. Toch mag de invloed van deze variabele niet worden overschat. Anders zou een land voor elk beleidsdomein dezelfde integratiepreferenties koesteren. Dit is zeker niet het geval (Laursen, 2002, pp. 1-22).

Kan deze oorzakelijke variabele tot slot integratiepreferenties van andere, eventueel zelfs niet EU-leden verklaren? Mag men bijvoorbeeld stellen dat federale landen positiever staan ten opzichte van overkoepelende supranationale integratiestructuren? De empirie dreigt dit althans te ontkrachten. Zo combineert Zwitserland, een uitermate pluricentrisch georganiseerd land, een sterke nationale oriëntatie met een isolatiepolitiek voor veiligheid. Toch wordt het belang van institutionele cultuur hierdoor niet volledig uitgesloten. Zoals dit werk aantoont, zorgt vaak een combinatie van factoren voor de échte doorbraak (Koenig-Archibugi, 2004, p. 166).

Bijlagen

Bijlage I. Berekening machtscapaciteit

A. Indicatoren voor machtscapaciteit.

Land (2001)	Ijzer- en staalproductie (11)	Militaire uitgaven (12)	Grootte leger (13)	Energieconsumptie (14)	Totale populatie (15)	Stedelijke populatie (16)
België	10762	3017000	39	75350	10161	1499
Bulgarije	2035	365000	77	26827	8225	2181
Cyprus	0	315000	10	2519	786	359
Denemarken	751	2409000	21	23840	5293	1131
Duitsland	44803	26902000	308	461815	82220	25390
Estland	1	92000	4	7103	1396	494
Finland	3938	1432000	32	37220	5176	1413
Frankrijk	19343	32909000	274	338281	59082	10523
Griekenland	1281	5517000	159	37778	10645	2378
Hongarije	1954	909000	34	35656	10036	2966
Ierland	150	623000	10	18372	3730	653
Italië	26690	20966000	230	239113	57297	15975
Letland	500	85000	6	4720	2357	897
Litouwen	1	211000	12	12781	3670	1474
Luxemburg	2725	145000	1	4616	431	0

ÉÉN KLOPPEND HART VOOR DE EU?

Land (2001)	Ijzer- en staalproductie (1)	Militaire uitgaven (12)	Grootte leger (13)	Energieconsumptie (14)	Totale populatie (15)	Stedelijke populatie (16)
Malta	0	24000	2	803	389	0
Nederland	6037	6257000	50	118765	15787	4925
Oostenrijk	5869	1417000	35	35815	8211	2484
Polen	8814	3408000	206	131231	38765	11553
Portugal	728	2226000	44	25362	9875	1368
Roemenië	4930	969000	103	50749	22326	6990
Slovenië	462	277000	8	8679	1986	263
Slowakije	3989	386000	45	23423	5387	699
Spanje	16504	6938000	144	140589	39631	16580
Tsjechië	6313	1167000	54	55486	10244	2171
Verenigd Koninkrijk	13543	34714000	211	332580	58832	52930
Zweden	5518	3898000	34	59023	8910	2488
Totaal EU-27	187641	157578000	2153	2308496	480848	169784

I1 = Indicator 1 (per 1000 ton); I2 = Indicator 2 (per 1000 VS dollar); I3 = Indicator (per 1000 mankrachten) 3; I4 = Indicator 4 (per 1000 ton kolen + equivalenten); I5 = Indicator 5 (per 1000); I6 = Indicator 6 (populatie per 1000 in steden met meer dan 100 000 inwoners)

BRON: COW (2008, <http://www.correlatesofwar.org/COW2%20Data/Capabilities/nmc3-02.htm>)

B. Omzetting indicatoren in relatieve termen.

Land (2001)	I1 t.o.v. EU27	I2 t.o.v. EU27	I3 t.o.v. EU27	I4 t.o.v. EU27	I5 t.o.v. EU27	I6 t.o.v. EU27
België	0,057354	0,019146	0,018114	0,03264	0,021131	0,008829
Denemarken	0,004002	0,015288	0,009754	0,010327	0,011008	0,006661
Duitsland	0,23877	0,170722	0,143056	0,20005	0,17099	0,149543
Finland	0,020987	0,009088	0,014863	0,016123	0,010764	0,008322
Frankrijk	0,103085	0,208843	0,127264	0,146537	0,12287	0,061979
Griekenland	0,006827	0,035011	0,07385	0,016365	0,022138	0,014006
Ierland	0,000799	0,003954	0,004645	0,007958	0,007757	0,003846
Italië	0,14224	0,133052	0,106828	0,10358	0,119158	0,09409
Luxemburg	0,014522	0,00092	0,000464	0,002	0,000896	0
Nederland	0,032173	0,039707	0,023223	0,051447	0,032832	0,029007
Oostenrijk	0,031278	0,008992	0,016256	0,015514	0,017076	0,01463
Verenigd Koninkrijk	0,072175	0,220297	0,098003	0,144068	0,122351	0,311749

C. Zes indicatoren ondergebracht in drie categorieën + eindpercentages.

Land	C1	C2	C3	Eindpercentage
België	0,044997	0,01863	0,01498	2,60%
Denemarken	0,007165	0,012521	0,008835	0,90%
Duitsland	0,21941	0,156889	0,160266	17,90%
Finland	0,018555	0,011975	0,009543	1,30%
Frankrijk	0,124811	0,168053	0,092425	12,80%
Griekenland	0,011596	0,054431	0,018072	2,80%
Ierland	0,004379	0,004299	0,005802	0,50%
Italië	0,12291	0,11994	0,106624	11,60%
Luxemburg	0,008261	0,000692	0,000448	0,30%
Nederland	0,04181	0,031465	0,03092	3,50%
Oostenrijk	0,023396	0,012624	0,015853	1,70%
Verenigd Koninkrijk	0,108121	0,15915	0,21705	16,10%

C1 = categorie 1 = (% staalproductie + % energieconsumptie) / 2; C2 = categorie 2 = (% militaire uitgaven + % grootte leger) / 2; C3 = categorie 3 = (% totale populatie + % stedelijke populatie) / 2; eindpercentage = (C1 + C2 + C3) / 3

Bijlage II. Berekening Europese identiteit

Europese identiteit.

Land	Enkel nationale identiteit	Nationale en Europese identiteit (1)	Europese en nationale identiteit (2)	Enkel Europese identiteit (3)	Weet het niet	Europese identiteit (1 + 2 + 3)
België	0,45	0,4	0,08	0,05	0,03	53%
Denemarken	0,41	0,54	0,04	0,02	0	60%
Duitsland	0,4	0,43	0,09	0,04	0,03	56%
Finland	0,59	0,36	0,03	0,01	0,01	40%
Frankrijk	0,34	0,5	0,09	0,05	0,03	64%
Griekenland	0,58	0,35	0,04	0,02	0,01	41%
Ierland	0,55	0,38	0,03	0,02	0,02	43%
Italië	0,31	0,57	0,06	0,03	0,03	66%
Luxemburg	0,22	0,45	0,14	0,16	0,03	75%
Nederland	0,45	0,45	0,06	0,03	0,01	54%
Oostenrijk	0,46	0,43	0,06	0,03	0,02	52%
Verenigd Koninkrijk	0,71	0,22	0,04	0,02	0,02	28%
EU-15 (gemiddelde)	0,44	0,44	0,06	0,03	0,03	53%

Vraag: 'Zie je jezelf in de nabije toekomst als (1) enkel (nationaliteit), (2) (nationaliteit) en Europees, (3) Europees en (nationaliteit) (4) enkel Europees en (5) weet het niet'

BRON: EC (2002, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb56/eb56_en.htm)

Bijlage III. QCA

TRUTH TABLE I. Overzicht.

```

*****
* TRUTH TABLE LISTING *
*****

File: F:/MasterIP/Masterproef/QCA/comma sep.csv
Rows:      8
Cases:     12

Minimum Frequency 0:  1
Minimum Frequency 1:  1
Minimum Frequency -:  1
=====

WMC BL ei ic
Outcome: C Cases:  3  25.0% (0 = 2  1 = 1  - = 0)

WMC bl EI ic
Outcome: 0 Cases:  2  16.7% (0 = 2  1 = 0  - = 0)

WMC BL EI IC
Outcome: 1 Cases:  2  16.7% (0 = 0  1 = 2  - = 0)

wmc bl ei ic
Outcome: 0 Cases:  1   8.3% (0 = 1  1 = 0  - = 0)

WMC BL EI ic
Outcome: 1 Cases:  1   8.3% (0 = 0  1 = 1  - = 0)

wmc bl EI IC
Outcome: 1 Cases:  1   8.3% (0 = 0  1 = 1  - = 0)

wmc BL EI IC
Outcome: 1 Cases:  1   8.3% (0 = 0  1 = 1  - = 0)

wmc BL EI ic
Outcome: 0 Cases:  1   8.3% (0 = 1  1 = 0  - = 0)

```

TRUTH TABLE II. Institutionele cultuur (spaarzame formule).

```

fs/QCA
File Analyze Graphs Window Help
*****
* TRUTH TABLE LISTING *
*****

File: F:/MasterIP/Masterproef/QCA/comma sep.csv
Rows:      2
Cases:     12

Minimum Frequency 0:    1
Minimum Frequency 1:    1
Minimum Frequency -:    1
=====

ic
Outcome: C Cases:      8  66.7% (0 = 6  1 = 2  - = 0)

IC
Outcome: 1 Cases:      4  33.3% (0 = 0  1 = 4  - = 0)

```

TRUTH TABLE III. **Balancing en institutionele cultuur (spaarzame formule).**

```

*****
* TRUTH TABLE LISTING *
*****

File: F:/MasterIP/Masterproef/QCA/comma sep.csv
Rows:      4
Cases:     12

Minimum Frequency 0:  1
Minimum Frequency 1:  1
Minimum Frequency -:  1
=====

BL ic
  Outcome: C Cases:   5  41.7% (0 = 3  1 = 2  - = 0)

bl ic
  Outcome: 0 Cases:   3  25.0% (0 = 3  1 = 0  - = 0)

BL IC
  Outcome: 1 Cases:   3  25.0% (0 = 0  1 = 3  - = 0)

bl IC
  Outcome: 1 Cases:   1   8.3% (0 = 0  1 = 1  - = 0)

```

Noten

1. Dit artikel is een herwerkte versie van mijn masterproef geschreven aan de Universiteit Antwerpen, departement Politieke Wetenschappen. Graag zou ik Prof. dr. Peter Bursens danken voor zijn nuttige opmerkingen en zijn blijvende steun doorheen het hele schrijfproces. Eventuele fouten blijven echter geheel mijnerzijds.
2. Deze variabele wordt gebaseerd op de volgende hypothese: regeringen die verwachten een buitenbeentje te zijn met betrekking tot de beleidspreferenties voor het EBVB zullen supranationale integratie op dit domein minder steunen dan regeringen die verwachten dat het EBVB hun beleidsvoorkeuren zal weerspiegelen (Koenig-Archibugi, 2004, p. 144).
3. Landen kunnen geen preferenties koesteren. Wanneer we in dit werk spreken over landen (lidstaten, staten, enzovoort) worden natuurlijk telkens hun desbetreffende regeringen bedoeld.

4. Aspinwall, 2002, p. 96; Koenig-Archibugi, 2004, p. 141-142; Gourlay en Remacle, 1998, p. 62-65.
5. Breitegger, 2005, www.fornet.info; Allnoch, 2003, www.monnet-centre.uni-bremen.de; Petrelli & Vallianatou, 2008, <http://eeep.pspa.uoa.gr>; Koenig-Archibugi, 2004, pp. 141-156.
6. Koenig-Archibugi, 2004, pp. 141-156; Wall, 2005, www.fedtrust.co.uk; Glume, 2004, <http://www.fornet.info>; Petrelli & Vallianatou, 2008, <http://eeep.pspa.uoa.gr>; Allnoch, 2003, www.monnet-centre.uni-bremen.de; Hill, 2004, p. 160; Comelli, 2004, www.fornet.info; Frangakis et al., 2004, www.ekem.gr.
7. Oliver, 2004, www.fornet.info; Hill, 2004, pp. 158-160; Cornish & Edwards, 2001, p. 594; Foreign & Commonwealth Office London, 2007, <http://europapoort.eerstekamer.nl>; Brady et al., 2004, www.fornet.info; Wall, 2005, www.fedtrust.co.uk; Strand, 2004, www.fornet.info; Olsen, 2007, pp. 22-33; Ojanen, 2007, pp. 34-44; Pilegaard, 2004, www.fornet.info; Petrelli & Vallianatou, 2008, <http://eeep.pspa.uoa.gr>; Allnoch, 2003, www.monnet-centre.uni-bremen.de; Koenig-Archibugi, 2004, pp. 141-156.
8. Flers, 2004, www.fornet.info, pp. 1-9; Petrelli & Vallianatou, 2008, <http://eeep.pspa.uoa.gr>.
9. Flers, 2004, www.fornet.info; Hill, 2004, pp. 158-160; Allnoch, 2003, www.monnet-centre.uni-bremen.de; Petrelli & Vallianatou, 2008, <http://eeep.pspa.uoa.gr>; Koenig-Archibugi, 2004, pp. 141-156.
10. Terpan, 2005, <http://aei.pitt.edu>; Breitegger, 2005, www.fornet.info; Wall, 2005, www.fedtrust.co.uk; Hill, 2004, pp. 158-160; Allnoch, 2003, www.monnet-centre.uni-bremen.de; Petrelli & Vallianatou, 2008, <http://eeep.pspa.uoa.gr>; Koenig-Archibugi, 2004, pp. 141-156.
11. Petrelli & Vallianatou, 2008, <http://eeep.pspa.uoa.gr>; Brady et al., 2004, www.fornet.info.
12. Keukeleire & MacNaughtan, 2008, p. 58; Petrelli & Vallianatou, 2008, <http://eeep.pspa.uoa.gr>.
13. Grieco, 1996, p. 289; Koenig-Archibugi, 2004, pp. 144-145; Hasenclever et al., 2004, pp. 1-7; Brummer, 2007, p. 5; Nugent, 2006, p. 496.
14. Bijlage I toont de hele berekeningsprocedure.
15. Martin, 1992, pp. 777-780; Hill, 2004, p. 148; Gartzke & Gleditsch, 2002, <http://www.essec.ac.uk>; Risse, 2005, p. 303.

16. Koenig-Archibugi, 2004, p. 145; Hasenclever et al., 2004, pp. 1-7; Brummer, 2007, p. 5; Martin, 1992, pp. 777-780; Hill, 2004, pp. 148-161.

17. Brummer, 2007, p. 5; Meyer, 2004, <http://www.ceps.be>; Keukeleire & MacNaughtan, 2008, p. 58.

18. Everts & Keohane, 2003, p. 173; Hill, 2004, pp. 147-148; BBC, 2008, <http://news.bbc.co.uk>; NATO Review, 2003, <http://www.nato.int>.

19. Hill, 2004, pp. 147-148; BBC, 2008, <http://news.bbc.co.uk>; NATO review, <http://www.nato.int>.

20. Risse, 2005, p. 292; Koenig-Archibugi, 2004, pp. 146-147; Hasenclever et al., 2004, pp. 1-7; Ray, 2006, pp. 265-266.

21. Omwille van dataconsistentie doen we geen beroep op recentere gegevens. We willen de operationaliseringsfase van de onafhankelijke variabelen namelijk zo goed mogelijk laten aansluiten bij het tijdstip waarop de Conventie aanvangt (2001). De teksten, die we gebruikten om de onafhankelijke variabele te meten, werden veelal ook dan opgesteld. Dit argument geldt eveneens voor de gekozen operationaliseringsperioden van de andere onafhankelijke variabelen.

22. Bijlage II toont de berekeningsprocedure.

23. *Regional* verwijst hier naar het meest gezaghebbende intermediaire niveau op een bepaald ogenblik (Hooghe en Marks, 2000, p. 191).

24. Bijlage III toont de *truth tables* waarop we deze paragraaf baseren. Een *truth table* geeft een overzicht van verschillende combinaties op de onafhankelijke variabele (input). Aan elk van deze combinaties wordt een verwachte outputwaarde gekoppeld die men toetst aan de werkelijkheid (= score op de afhankelijke variabele) (Ragin et al., 2006, pp. 41-56). Voor meer duidelijkheid kunnen de *truth tables* uit de bijlage worden geraadpleegd.

25. Nugent, 2006, p. 558; Keukeleire & MacNaughtan, 2008, p. 67, Hooghe & Marks, 2001, pp. 195-197; Koenig-Archibugi, 2004.

Bibliografie

- Allnoch, D. (2003). *Has the European Convention United Europe in Security and Defence Policy Issues?* Afgehaald op 10 februari, 2008, van www.monnet-centre.uni-bremen.de/pdf/wp/2003-1-Allnoch.pdf.
- Aspinwall, M. (2002). Preferring Europe: Ideology and National Preferences on European Integration. *European Union Politics*, 3 (1), 81-111.
- BBC (2008). *Foreign Troops in Iraq*. Afgehaald op 12 februari, 2008, van http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3628959.stm.
- Beyers, J. (1998). *Where Does Supranationalism Come from? Ideas Floating through the Working Groups of the Council of the European Union*. Afgehaald op 11 november, 2007, van <http://eiop.or.at/eiop/texte/1998-009a.htm>.
- Brady et al. (2004). *CFSP Watch 2004*. Afgehaald op 15 februari, 2008, van www.fornet.info/CFSPAnnualreports2004.
- Breitegger, A. (2005). *CFSP Watch 2005*. Afgehaald op 10 februari, 2008, van www.fornet.info/CFSPAnnualreports2005/CFSP%20Watch%202005%20Austria.pdf.
- Brummer, K. (2007). Introduction: The North and ESDP. In K. Brummer (Ed.), *The North and ESDP* (pp. 5-8). Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Comelli, M. (2004). *CFSP Watch 2004 - Italy*. Afgehaald op 15 februari, 2008, van www.fornet.info/CFSPAnnualreports2004/CFSP%20WATCH%202004_Italy_2.pdf.
- Cornish, P. & Edwards, G. (2001). Beyond the EU/NATO Dichotomy: The Beginnings of a European Strategic Culture. *International Affairs*, 77 (3), 587-603.
- COW (2007). *National Material Capabilities*. Afgehaald op 15 februari, 2008, van <http://www.correlatesofwar.org/COW2%20Data/Capabilities/nmc3-02.htm>.
- De Meur, G. & Rihoux, B. (2002). *l'Analyse Quali-Quantitative Comparée (AQQC-QCA)*. Louvain-La-Neuve: Bruylant-Academia.
- Eliassen, K.A. (1998). Introduction: The New European Foreign and Security Policy Agenda. In K.A. Eliassen (Ed.), *Foreign and Security Policy in the European Union* (pp. 1-8), London: Sage Publications.
- Embassy of France (2008). *French Embassy in the United States*. Afgehaald op 10 april, 2008, van <http://ambafrance-us.org>.
- Everts, S. & Keohane, D. (2003). The European Convention and EU Foreign Policy: Learning from Failure. *Survival*, 45 (3), 167-186.
- EC (2002). *Standard Eurobarometer 56*. Afgehaald op 10 februari, 2008, van http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb56/eb56_en.htm.
- Flers, N.A. (2004). *CFSP Watch 2004: Germany*. Afgehaald op 10 februari, 2008, van www.fornet.info/CFSPAnnualreports2004.
- Foreign & Commonwealth Office London (2007). *The Reform Treaty: The British Approach to the European Union, Intergovernmental Conference, July 2007*. Afgehaald op 10 februari, 2008, van <http://europapoort.eerstekamer.nl/9345000/1/j9vvgy6i0ydh7th/vg-bwr4k8ocw2/f=/vhmscogqc3s3.pdf>.

- Frangakis, N. et al. (2004). *CFSP Watch 2004 Greece*. Afgehaald op 11 februari, 2008, van www.ekem.gr/news/pdf/t.20.pdf.
- Gartzke, E & Gleditsch, K.S. (2002). *Balancing, Bandwagoning, Bargaining, and War*. Afgehaald op 11 februari, 2008, van <http://www.essec.ac.uk/ECPR/events/jointsessions/paperarchive/edinburgh/ws9/GleditschGartzke.pdf>.
- Glume, G. (2004). *CFSP Watch 2004 – Belgium*. Afgehaald op 11 februari, 2008, van <http://www.fornet.info/CFSPAnnualreports2004/CFSP%20Watch%20Belgium.pdf>.
- Gourlay, C. & Remacle, E. (1998). The 1996 IGC: The Actors and their Interaction. In K.A. Eliassen (Ed.), *Foreign and Security Policy in the European Union* (pp. 59-93). London: Sage Publications.
- Grieco, J.M. (1996). State Interests and Institutional Rule Trajectories: A Neorealist Interpretation of the Maastricht Treaty and European Economic and Monetary Union. In B. Frankel (Ed.), *Realism: Restatements and Renewal* (pp. 261-306). London: Frank Cass.
- Hasenclever, A. et al. (2004). *Theories of International Regimes*. Cambridge: University Press.
- Hill, C. (2004). Renationalizing or Regrouping? EU Foreign Policy Since 11 September 2001. *Journal of Common Market Studies*, 42 (1), 143-163.
- Hooghe, L. & Marks, G. (2001). *Multi-Level Governance and European Integration*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Howorth, J. (2007). *Security and Defence Policy in the European Union*. Hampshire/New York: Palgrave Macmillan.
- Ikenberry, G.J. (1998). Constitutional Politics in International Relations. *European Journal of International Relations*, 4 (2), 147-177.
- Laursen, F. (2002). Introduction: Overview of the 1996-97 Intergovernmental Conference (IGC) and the Treaty of Amsterdam. In F. Laursen (Ed.), *The Amsterdam Treaty* (pp. 1-22). Odense: Odense University Press.
- Loگوthetti, R. (2005). *Austria's Security and Defence Policy within the Framework of ESDP*. Afgehaald op 11 februari, 2008, van www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/05_secstrat_20.pdf.
- Keukeleire, S. & Macnaughtan, J. (2008). *The Foreign Policy of the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Koenig-Archibugi, M. (2004). Explaining Government Preferences for Institutional Change in EU Foreign and Security Policy. *International Organization*, 58, 137-174.
- Martin, L. (1992). Interests, Power, and Multilateralism. *International Organization*, 46 (4), 765-792.
- Mearsheimer, J. (1994-1995). The False Promise of International Institutions. *International Security*, 19 (3), 5-49.
- Menon, A. (2003). Member States and International Institutions: Institutionalizing Intergovernmentalism in the European Union. *Comparative European Politics*, 1 (1), 171-201.
- Menon, A. (2004). From Crisis to Catharsis: ESDP after Iraq. *International Affairs*, 80 (4), 631-648.
- Meyer, C.O. (2004). *Theorising European Strategic Culture: Between Convergence and the Persistence of National Diversity*. Afgehaald op 20 november, 2007, van <http://www.ceps.be>.
- Nato Review (2003). *Rebuilding Relationships*. Afgehaald op 22 maart, 2008, van <http://>

- www.nato.int/docu/review/2003/issue2/english/art1.html.
- Nugent, N. (2006). *The Government and Politics of the European Union*. Hampshire/New York: Palgrave Macmillan.
- Ojanen, H. (2007). Finland and ESDP. In K. Brummer (Ed.), *The North and ESDP* (pp. 34-44). Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Oliver, T. (2004). *CFSP Watch 2004*. Afgehaald op 20 februari, 2008, van www.fornet.info/CFSPAnnualreports2004.
- Olsen, G.R. (2007). Denmark and ESDP. In K. Brummer (Ed.), *The North and ESDP* (pp. 22-33). Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Petrelli, M. & Vallianatou, A. (2008). *The Medium-Small and Big Member States: Willing Enough to Draw Common Positions during the European Convention and IGC debate on CFSP and ESDP?* Afgehaald op 20 februari, 2008, van <http://eeep.pspa.uoa.gr/Paperconventioneeep.pdf>.
- Pilegaard, J. (2004). *CFSP Watch 2004 – Denmark –*. Afgehaald op 20 februari, 2008, van www.fornet.info/CFSPAnnualreports2004.
- Ragin, C.C. et al. (2006). *User's Guide to Fuzzy-Set/Qualitative Comparative Analysis*. Afgehaald op 28 februari, 2008, van <http://www.u.arizona.edu/~cragin/fsQCA/software.shtml>.
- Ray, L. (2006). Public Opinion, Socialization and Political Communication. In K.E. Jorgensen et al. (Eds.), *Handbook of European Union Politics* (pp. 263-281). London: Sage.
- Risse, T. (2005). Neofunctionalism, European identity, and the puzzles of European integration. *Journal of European Public Policy*, 12 (2), 291-309.
- Rosamond, B. (2000). *Theories of European Integration*. Hampshire/New York: Palgrave Macmillan.
- Sartori, G. (1994). Compare why and how. In M. Dogan & A. Kazancigil (Eds.), *Comparing Nations: Concepts, Strategies, Substance* (pp. 14-34). Oxford: Blackwell.
- Strand, J. (2004). *CFSP Watch 2004 – Finland –*. Afgehaald op 20 februari, 2008, van www.fornet.info/CFSPAnnualreports2004.
- Terpan, F. (2005). *France and the European Security and Defence Policy*. Afgehaald op 21 maart, 2008, van http://aei.pitt.edu/3089/01/france_and_ESDP.txt.
- Thym, D. (2004). Reforming Europe's Common Foreign and Security Policy. *European Law Journal*, 10 (1), 5-22.
- Tonra, B. (2003). Constructing the Common Foreign and Security Policy: The Utility of a Cognitive Approach. *Journal of Common Market Studies*, 41 (4), 731-756.
- United Nations (2008). *United Nations Member States*. Afgehaald op 22 februari, 2008, van <http://www.un.org/members>.
- Wagner, W. (2003). Why the EU's Common Foreign and Security Policy Will Remain Inter-governmental: A Rationalist Institutional Choice Analysis of European Crisis Management Policy. *Journal of European Public Policy*, 10 (4), 576-595.
- Wall, S. (2005). *Flexibility and the Future of the European Union – A Federal Trust Report on Flexible Integration in the European Union*. Afgehaald op 22 februari, 2008, van www.fedtrust.co.uk/admin/uploads/FedT_Flexibility_report.pdf.

Het Verdrag van Lissabon in het nieuws

*Een crossnationale analyse van nieuwsframes in de
kwaliteitspers*

Anna Van Cauwenberge, Dave Gelders en Willem Joris

ABSTRACT

This article investigates the cross-national prevalence of five news frames in quality papers' coverage of the Treaty of Lisbon (EU Constitution). Three frames were identified in earlier studies: economic consequences, conflict, and human interest. Two additional frames were identified and composed: power and nationalization. During the seven-month period leading up to the signing of the Treaty of Lisbon (December 2007), we analyzed 341 articles from four quality papers: *Le Monde* (France), *De Volkskrant* (The Netherlands), *De Standaard* (Dutch speaking community of Belgium), and *Le Soir* (French speaking community of Belgium). Our results show that although significant differences between newspapers were found in the amount of framing, overall they reflected a similar pattern in the adoption of the news frames. The economic consequences frame, followed by the power frame, appeared most prominently in all of the newspapers' coverage. However, the conflict and nationalization frames recurred in a significantly lesser degree. These findings indicate that the meaning behind the Treaty of Lisbon as a symbol of supra-national unity could have led to a shift from a domesticated, conflict oriented coverage as found in previous studies to a more unified portrayal of the EU *within* and *between* the quality papers under study.

KEYWORDS: Framing, Treaty of Lisbon, newspapers, EU news, media analysis

1. Inleiding

Dit artikel analyseert het gebruik van nieuwsframes in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon (Europese Grondwet). Met dit overkoepelend verdrag, dat alle bestaande EU-verdragen incorporeert, had de Europese Unie de intentie om een coherente en flexibele set van regels te construeren die het hoofd kan bie-

den aan de toenemende uitbreiding en verdieping van deze complexe supranationale politieke instelling. Daarnaast had een Europese Grondwet de bedoeling uit te groeien tot hét symbool van een ééngemaakt Europa, een 'Grondwet voor de Europese burger' (European Council, 2001: 23-24). De verwerping van Het Verdrag tot Vaststelling van een Grondwet voor Europa (de voorloper van het Verdrag van Lissabon) door de Franse en Nederlandse referenda, maakte echter duidelijk dat dit Verdrag niet gezien werd als een 'Constitution for European citizens'. In dit explorerend onderzoek bekijken we vier kwaliteitskranten uit landen die centraal stonden in het debat over het Verdrag van Lissabon: Frankrijk en Nederland, de eerste landen die het ratificatie proces een halt toeriepen, en België met Brussel als 'hoofdstad' van de EU.

In de nasleep van de Ierse verwerping van het Verdrag van Lissabon in juni 2008, werd er in een survey¹ bij de Ierse bevolking onder meer gepeild naar de redenen om niet te stemmen, hoe de campagne ontvangen werd, en redenen voor ja/nee-stemmen (Eurobarometer, 2008). Een van de meest opvallende bevindingen bleek het gebrek aan informatie als de belangrijkste reden om tegen te stemmen. Een kwart van de nee-stemmers haalde deze reden aan. Meer dan de helft van de Ieren die niet ging stemmen in het referendum weet dit aan een gebrek aan kennis. Deze bevindingen bevestigen de tendens, reeds door verscheidene surveys aangegeven, dat hoewel een minderheid van de Europese bevolking steun aan de EU als negatief beschouwt (14% in 2008), slechts de helft vertrouwen heeft in de EU en zich erbij betrokken voelt (European Commission, 2008, 2007).

Diverse auteurs verwijzen naar dit gebrek aan interesse en actieve publieke steun in termen van een democratisch deficit (Meyer, 1999; Schlesinger, 1999; Ward, 2001, 2004), legitimiteitsdeficit (Meyer, 1999; Baetens & Bursens, 2005) en communicatiedeficit (Brüggemann, 2005) van de EU. Het komt erop neer dat Europese burgers hun rechten en burgerschap niet situeren op Europees niveau, maar binnen de grenzen van de eigen natie. Ondanks een toenemende overheveling van economische en politieke bevoegdheden van het nationale naar het Europese niveau, lijkt er geen 'Europese publieke sfeer' te bestaan (bijvoorbeeld Kleinstüber, 2001; Wimmer, 2005; Trenz, 2001). In dit discours wordt een publieke sfeer noodzakelijk geacht voor het gezond functioneren van een democratie. Curran (1991) omschrijft een publieke sfeer als "the space between government and society in which private individuals exercise formal and informal control over the state: formal control through the election of governments and informal control through the pressure of public opinion" (p. 29). Belangrijk in dit proces is de rol die de media spelen in de constructie en voorstelling van een publieke sfeer door de verspreiding van informatie en het voorzien in een onafhankelijk forum voor publiek debat (bijvoorbeeld Meyer, 1999; Risse & Van de Steeg, 2003). Minimum-criteria voor het uitbouwen van een Europese publieke sfeer zijn gedefinieerd en omvatten communicatie in de verschillende Europese landen, over identieke

onderwerpen, op hetzelfde moment, en met gebruik van dezelfde frames (Brügeman, 2005).

Deze bevindingen doen de vraag rijzen hoe het Verdrag van Lissabon in het nieuws wordt weergegeven. Eerder nationaal en crossnationaal onderzoek over EU-berichtgeving focust voornamelijk op het meten van een relatief beperkt aantal kenmerken. De schaarse hoeveelheid berichtgeving over de EU, de concentratie van de berichtgeving rond belangrijke Europese events (zoals Europese tops, invoering euro), en de domesticatie van EU-berichtgeving zijn daarbij de meest terugkerende geïdentificeerde karakteristieken (bijvoorbeeld Peter et al., 2003, 2004; de Vreese et al., 2006; Meyer, 2005; Drieskens & Fiers, 2005). De manier waarop de EU geportretteerd wordt en de frames die daarbij gehanteerd worden komen echter in beperktere mate in onderzoek aan bod (bijvoorbeeld Semetko & Valkenburg, 2000; de Vreese et al., 2001; d'Haenens, 2005). Nochtans, hoe EU-berichten geframed worden in de nieuwsmidia speelt een belangrijke rol in de manier waarop nieuwsgebruikers over deze onderwerpen denken (bijvoorbeeld Valkenburg et al., 1999). Naast een belangrijke invloedsfactor bij opinievorming over de EU blijkt een grotere zichtbaarheid van EU-topics in het nieuws ook gepaard te gaan met verhoogde kennis over de EU en een toename van politieke participatie (de Vreese & Boomgaarden, 2006a, 2006b). Gezien politieke elites en journalisten betekenis geven aan de realiteit door patronen aan te reiken om over politiek te denken (Kinder, 2007), zijn onderzoekers niet enkel geïnteresseerd in *waarover* bericht wordt maar ook *hoe* die berichtgeving over de EU wordt voorgesteld.

2. Framing EU-nieuws

Entman (1993) formuleerde een veelgebruikte definitie die framing omschrijft als “to select some aspects of a perceived reality and make them more salient in a communicating text, in such a way as to promote a particular definition of a problem, causal interpretation, moral evaluation and/or treatment recommendation for the item described” (p. 52). Om vat te krijgen op complexe hoeveelheden informatie gebruiken journalisten mediaframes, waarbij bepaalde aspecten uitgelicht worden ten koste van andere. Op deze manier worden burgers gestimuleerd om gebeurtenissen en topics op een bepaalde manier te begrijpen.

Nieuws kan op verschillende manieren geframed worden. Er wordt algemeen een onderscheid gemaakt tussen issuespecifieke en generische nieuwsframes. Waar issuespecifieke frames voorkomen in relatie tot specifieke onderwerpen of gebeurtenissen, kennen generische frames een ruimere hantering, variërend qua onderwerp, tijds kader en culturele context (de Vreese, 2003). Dit artikel onderzoekt het gebruik van generische nieuwsframes in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon.

Het gebruik van een gemeenschappelijke gebeurtenis om frames crossnationaal te onderzoeken levert niet alleen betere metingen voor crossnationale vergelijkingen; het versterkt ook het frame als een generisch frame (de Vreese et al., 2001).

De literatuur identificeert een aantal generische mediaframes die gehanteerd worden in EU-berichtgeving. Semetko en Valkenburg (2000) onderscheiden het conflictframe, het economische gevolgenframe, het verantwoordelijkheidsframe, het human interest frame en het moraliteitsframe. Het conflictframe benadrukt conflicten tussen individuen, groepen en instellingen. Hoewel dit frame vooral gehanteerd wordt in berichtgeving over verkiezingen, waarbij kandidaten en campagnes voorgesteld worden als winnaars of verliezers, is het ook een van de meest gehanteerde frames in EU-berichtgeving. Dit frame wordt voornamelijk teruggevonden in berichtgeving van ernstige nieuwsbronnen, gezien deze frequenter berichten over economisch en politiek nieuws. Het economische gevolgenframe wordt eveneens vaak gehanteerd in EU-berichtgeving. Het benadert een onderwerp door aandacht te vestigen op de gevolgen die het economisch heeft op een individu, groep, instelling of geografische entiteit. Het verantwoordelijkheidsframe bericht over een gebeurtenis door verantwoordelijkheid voor een oorzaak of oplossing toe te schrijven aan een persoon, groep of instelling, zoals een regering. Een frame dat veelal geassocieerd wordt met sensationeel nieuws is het human interest frame. Dit frame kenmerkt zich door de persoonlijke en emotionele benadering van een onderwerp of gebeurtenis. Om de aandacht van het publiek te trekken, worden emotionele, dramatische en persoonlijke invalshoeken in de verhaallijn van een nieuwsbericht geïmplementeerd. Het moraliteitsframe tot slot, geeft een religieuze of morele inslag aan een nieuwsbericht. Gezien de professionele code van journalistieke objectiviteit, maken media meestal enkel indirect gebruik van het moraliteitsframe, bijvoorbeeld door anderen die morele oordelen vellen te citeren.

In deze studie worden twee frames onderzocht die reeds in voorgaand onderzoek veel gehanteerd bleken in relatie tot berichtgeving over de Europese Unie, namelijk: het economische gevolgenframe en het conflictframe (bijvoorbeeld de Vreese et al., 2001; Semetko & Valkenburg, 2000). We voegen hieraan het human interest frame toe, om na te gaan in welke mate de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon toegankelijker en beter begrijpbaar wordt gemaakt via het gebruik van een meer emotionele en/of persoonlijke invalshoek. Dit frame wordt echter wel meer geassocieerd met sensationele pers dan met kwaliteitskranten.

Daarnaast identificeren en creëren we twee bijkomende frames: het machtsframe en het nationaliseringsframe. Discoursanalyse heeft aangetoond dat het machtsdiscours dominant gebruikt wordt in de berichtgeving over de Europese Conventie (d'Haenens, 2005). We verwachten bijgevolg dat het machtsframe ook vaak zal voorkomen in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon. Het machtsframe kan gedefinieerd worden als een frame dat vooral de relaties tussen partijen/per-

sonen/staten en de onderlinge machtsverdeling beklemtoont. Voorgaand onderzoek wees ook op een duidelijke aanwezigheid van een nationaal perspectief in de berichtgeving over de EU. Uit diepte-interviews die Gleissner en de Vreese (2005) afnamen bij journalisten uit het EU-perskorps bleek echter dat de tendens van 'nationaliseren' van EU-berichtgeving omgekeerd was in het geval van berichtgeving over het Verdrag van Lissabon. Om deze indicatie te toetsen construeerden we het nationaliseringsframe. Dit frame kenmerkt zich door de klemtoon in de berichtgeving op de eigen natie en/of nationale politici, partijen.

Deze explorerende studie analyseert bovenvermelde vijf frames in vier vooraanstaande kwaliteitskranten uit drie verschillende landen: *Le Monde* (Frankrijk), *De Volkskrant* (Nederland), *Le Soir* en *De Standaard* (respectievelijk Franstalig en Nederlandstalig landsdeel België). De keuze voor kwaliteitskranten ligt in het minder vluchtig karakter, in vergelijking met audiovisuele media, en beter passend platform om dieper op politiek nieuws in te gaan. Hoewel de invloed van televisienieuws niet mag onderschat worden, blijven kranten een belangrijke primaire informatiebron en referentiepunt, in het bijzonder voor ander media. Frankrijk, Nederland, en België als 'EU hoofdstad' waren na de verwerping van Het Verdrag tot Vaststelling van een Grondwet voor Europa door de Franse en Nederlandse referenda, centrale actoren in het debat over het Verdrag van Lissabon. We verwachten dan ook een aanzienlijke hoeveelheid berichtgeving in de geselecteerde vier kwaliteitskranten. Hoewel de drie landen, geografisch gesitueerd in het centrum van de EU, tot de eerste EU-lidstaten behoren, verschillen ze in hun houding ten opzichte van de Unie. Frankrijk neemt een eerder negatief, kritisch en intergouvernamenteel standpunt in ten aanzien van de Europese Unie, terwijl België een eerder positieve en supranationale houding heeft. Nederland situeert zich ergens tussenin (European Commission, 2006).

3. Onderzoeksdoel en -methode

Het doel van deze studie is tweeledig.

Ten eerste willen we nagaan in welke mate de vijf generische nieuwsframes in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon aan bod komen in de vier kwaliteitskranten. We onderzochten de frames gedurende de zeven maanden in de aanloop naar de ondertekening van het Verdrag van Lissabon (juni – december 2007). Tijdens deze periode werd er een akkoord gevormd over de inhoud die het verworpen Verdrag tot Vaststelling van een Grondwet voor Europa vervangen moest. Op 21 en 22 juni 2007 beslisten de Europese leiders een Intergouvernamentele Conferentie (IGC) op te starten om het 'Hervormingsverdrag' verder uit te werken. Begin oktober was een eerste versie van het nieuwe verdrag voltooid, en midden oktober

vonden staatshoofden en regeringsleiders een akkoord na een laatste ronde van onderhandelingen. In de drie landen uit onze studie was een grote meerderheid van de politieke partijen voorstander van het Verdrag van Lissabon. We verwachten dat, basierend op resultaten van voorgaand onderzoek over frames in EU-berichtgeving, het economische gevolgenframe, conflictframe en machtsframe meer aanwezig zullen zijn in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon dan het human interest frame en nationaliseringsframe. Onze hypothese luidt dus als volgt.

H: Het economische gevolgenframe, conflictframe en machtsframe worden meer gehanteerd in de berichtgeving van kwaliteitskranten over het Verdrag van Lissabon dan het human interest frame en het nationaliseringsframe.

Ten tweede willen we nagaan of het gebruik van deze nieuwsframes in de aanloop naar de ondertekening van het Verdrag van Lissabon significant varieert tussen de geselecteerde kwaliteitskranten uit Frankrijk (*Le Monde*), Nederland (*De Volkskrant*), en België (*Le Soir* en *De Standaard*).² Gezien de posities die de drie landen traditioneel innemen ten opzichte van de Europese Unie, zouden we kunnen verwachten dat het machtsframe, het conflictframe en het nationaliseringsframe meer gehanteerd zullen worden door de Franse krant *Le Monde* dan door de Nederlandse *De Volkskrant* en de Belgische kwaliteitskranten *Le Soir* en *De Standaard*. Deze drie frames nemen als uitgangspunt relaties, machtsverdeling en conflicten tussen lidstaten onderling en de eigen natie. De klemtoon ligt eerder op een intergouvernementele benadering dan op een meer supranationale invalshoek die de Europese Unie en het Verdrag van Lissabon bekijkt los van de afzonderlijke lidstaten, hun belangen en onderlinge relaties. Een Europees overzicht van de nieuwsberichtgeving van de Europese parlementsverkiezingen in 2004 (de Vreese et al., 2006) toonde echter dat in de Franse dagbladen 45% van de protagonisten EU-actoren waren, in tegenstelling tot 30% in België en 10% in Nederland. Verder was de berichtgeving in België en Frankrijk eerder neutraal, terwijl een meer negatieve toon gevonden werd in de Nederlandse pers. Deze tegenstrijdige bevindingen maken het moeilijk eenduidige verwachtingen te formuleren over verschillen in het gebruik van frames tussen de drie landen. We opteren dan ook voor het formuleren van een onderzoeksvraag.

OV: Variëren de Franse, Nederlandse en Belgische kwaliteitskranten onderling in het gebruik van frames in hun berichtgeving over het Verdrag van Lissabon?

We selecteerden de artikelen via de online archieven van de dagbladen. Een zoektocht op basis van de trefwoorden 'Hervormingsverdrag', 'Verdrag van Lissabon', 'EU-Grondwet', 'Verdrag van Lissabon', 'Grondwet Europa', 'EU-Verdrag' en 'Europees Verdrag' leverde 341 artikelen op, gepubliceerd binnen de geanalyseerde 7

maanden. In de kwantitatieve inhoudsanalyse werden alle 341 artikelen onderworpen aan een meetinstrument dat bestaat uit 27 gesloten vragen, waarvan 17 peilen naar de gehanteerde frames. Zowel algemene kenmerken, zichtbaarheid, toon als de gehanteerde frames werden geanalyseerd. Intercodeurbetrouwbaarheidstesten (Krippendorff's α) werden uitgevoerd op een steekproef van 10% van de artikelen. De intercodeurbetrouwbaarheden situeren zich tussen .80 en 1.00.

Metten van nieuwsframes

Om het gebruik van nieuwsframes te meten, gebruikten we een vijfdelige vragenlijst (17 vragen in totaal). Elke set vragen is bedoeld om één van de vijf nieuwsframes te meten: human interest, conflict, economische gevolgen, macht en nationalisering (zie Tabel 1). De operationalisering van het conflictframe, economische gevolgen frame, en human interest frame, is gebaseerd op een meetinstrument ontwikkeld door Semetko en Valkenburg (2000). Voor de meting van het machtsframe gebruikten we een set vragen gebaseerd op het machtsdiscours, zoals gehanteerd door d'Haenens (2005) en getest door Van der Schoot (2002). Het machtsdiscours vertrekt vanuit het principe dat "every community wants to achieve power and therefore needs to serve certain political interests" (d'Haenens, 2005: 425). Om het nationaliseringsframe te meten, stelden we een schaal bestaande uit twee vragen samen: (1) Vermeldt het artikel een link tussen de EU en de eigen natie? (2) Worden er in het artikel nationale politici of personen die voornamelijk op nationaal gebied actief zijn, geciteerd of aan het woord gelaten? Elke vraag moest beantwoord worden met 'helemaal akkoord' (1), 'enigszins akkoord' (2) of 'niet akkoord' (3).

Om te onderzoeken in welke mate de vragen de onderliggende frames vertegenwoordigen, voerden we een principale componentenanalyse met varimax rotatie uit op de 17 vragen. De componentenanalyse toont ons duidelijk vijf aparte nieuwsframes: human interest, conflict, economische gevolgen, macht en nationalisering. Zoals weergegeven in Tabel 1 verklaart de componentenanalyse van de frames 66% van de totale variantie in de bestudeerde artikelen ($N = 341$). Enkel componentenladingen hoger dan .50 zijn geselecteerd voor toevoeging in de schalen.

Om de interne consistentie van de vijf schalen na te gaan, gebruikten we Cronbach's alphas. De alphawaarden zijn voldoende: human interest frame, $\alpha = .69$ (3 items); conflictframe, $\alpha = .68$ (3 items); economische gevolgenframe, $\alpha = .81$ (3 items); machtsframe, $\alpha = .81$ (3 items); en nationaliseringsframe, $\alpha = .82$ (2 items). Inter-item correlaties tussen de vijf frames variëren van $r = -.047$ tussen nationaliseringsframe en machtsframe en $r = .475$ tussen het machtsframe en conflictframe. De gemiddelde inter-itemcorrelatie bedraagt .258.

Vijf multi-itemschalen werden samengesteld door gemiddelden te nemen van de scores op de individuele items in elke component, en ze te transformeren naar een schaal gaande van .00 (frame niet aanwezig) tot 1.00 (frame aanwezig).

TABEL 1. Varimax Geroteerde Componentenanalyse van Krantenartikels (N = 341).

Framing items	Human interest	Conflict	Economische Gevolgen	Macht	Nationaal
Human interest					
1. Verschafft het bericht een menselijk voorbeeld of 'menselijk gezicht' over het onderwerp?	.817	-.057	.061	.142	.055
2. Hanteert het bericht adjectieven of persoonlijke karakterchetsen die gevoelens van verontwaardiging, empathie/zorgzaamheid, sympathie of medeleven weergeven?	.771	.180	.057	-.027	-.032
3. Benadrukt het bericht hoe individuen en groepen worden geraakt door het probleem/onderwerp?	.664	.411	.090	.107	.035
4. Gaat het bericht in op het privé of persoonlijk leven van de actoren?	.415	-.329	.028	.211	.194
5. Bevat het bericht visuele informatie die gevoelens van verontwaardiging, empathie/zorgzaamheid, sympathie of medeleven kunnen doen oproepen?	.215	-.025	.086	.423	-.039
Conflict					
1. Geeft het bericht onenigheid weer tussen partijen/individuen/groepen/landen?	.098	.606	.391	.285	.263
2. Benaderen een partij/individu/groep/land elkaar?	.150	.807	.145	.068	.073
3. Verwijst het bericht naar twee zijden of meer dan twee zijden van een probleem of onderwerp?	.031	.590	.161	.243	-.116
4. Verwijst het bericht naar winnaars en verliezers?	.098	.370	.670	.183	.183
Economische gevolgen					
1. Wordt er gerefereerd aan financieel verlies of winst nu of in de toekomst?	.044	.165	.845	.125	.084
2. Wordt er melding gemaakt van kosten/uitgaven?	.073	.133	.745	.235	.239
3. Wordt er verwezen naar de economische gevolgen van het al dan niet voortzetten van een richting of actie?	.061	.034	.847	.112	.007
Macht					
1. Vermeldt het artikel de relatie van één of meer EU-lidstaten met één of meer staten (EU of andere)?	.009	.131	.202	.761	-.369
2. Vermeldt het artikel de macht van een staat binnen de EU met betrekking tot het besluitvormingsproces?	.025	.234	.201	.869	-.020
3. Vermeldt het artikel onderlinge macht?	.080	.358	.189	.687	.346
Nationalisering					
1. Vermeldt het artikel een link tussen de EU en de eigen natie?	-.013	-.013	.225	-.023	.852
2. Worden er in het artikel nationale politici of personen die voornamelijk op nationaal gebied actief zijn geciteerd of aan het woord gelaten?	.107	.060	.116	-.116	.881

4. Resultaten

4.1. Kenmerken van vorm en inhoud

Tussen 1 juni en 31 december 2007 verschenen in de vier kwaliteitskranten 341 artikels. *Le Monde* publiceerde de meeste artikelen ($n = 107$), gevolgd door *De Volkskrant* ($n = 93$), *De Standaard* ($n = 71$) en *Le Soir* ($n = 70$). De berichtgeving concentreerde zich rond drie belangrijke momenten in het debat over het Verdrag van Lissabon. Op 21 en 22 juni steeg het aantal artikelen een eerste maal significant toen de Europese leiders op de Europese top beslisten om een Intergouvernementele Conferentie samen te roepen voor de heronderhandeling van Het Verdrag tot Vaststelling van een Grondwet voor Europa. Dit resulteerde in 117 artikels (34%) gepubliceerd tussen 15 en 27 juni 2007. De Europese top van 18 en 19 oktober zorgde voor een tweede piek met 36 artikels (11%) binnen een periode van drie dagen (18, 19 en 20 oktober). De berichtgeving over de ondertekening van het Verdrag van Lissabon op 13 december ten slotte, resulteerde in 23 artikels (7%) tussen 13 en 19 december. Deze resultaten bevestigen eerder onderzoek over de concentratie van EU-berichtgeving rond topevenementen.

Van de 341 artikelen zijn er 215 artikelen (63%) lang (meer dan 400 woorden) en 75% van de artikelen werden geschreven door de eigen redactie. Slechts een vierde van de artikelen maakt gebruik van een illustratie, waarvan tweederde kleurenfoto's. Wanneer we naar de plaatsing van de artikels kijken, verschenen er 212 (62%) in de buitenlandsecties van de kranten en 89 (26%) in de opinie- en analysekaternen. Een meerderheid van de artikels (57%) bestaat uit nieuwsberichten met achtergrondinformatie. Een analyse van de vier kwaliteitskranten afzonderlijk toont echter dat *De Volkskrant* verschilt van de andere dagbladen door het publiceren van meer artikels onder de opinie/analyse katernen ($n = 34$; 36,6%) dan artikels in de buitenlandsectie ($n = 31$; 33,3%). Dit kan grotendeels verklaard worden door het specifieke karakter van dit dagblad, dat proportioneel meer ruimte voorbehoudt voor opinie dan de andere kranten in onze studie. Wanneer we de toon van de berichtgeving bekijken, merken we op dat de meeste artikels ($n = 286$; 84%) neutraal zijn.

4.2. Gebruik van nieuwsframes

Om na te gaan of het economische gevolgenframe, conflictframe en machtsframe algemeen meer gehanteerd worden in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon dan het human interest frame en nationaliseringsframe, voerden we t-toetsen uit op de algemene gemiddelde scores van de vijf frames. Zoals kan afgeleid worden uit de onderste rij van Tabel 2, verschillen alle frames significant van elkaar ($p < .000$).³

Om vervolgens variatie te onderzoeken in het gebruik van de frames door de geselecteerde kwaliteitskranten van Frankrijk, Nederland en België, voerden we een multivariate variantieanalyse (MANOVA) uit met de framing conditie als within-story factor en de kwaliteitskrant als between-story factor, zoals weergegeven in Tabel 2. De Wilks Lambda multivariate test toont aan dat het gebruik van frames significant varieert over de verschillende kwaliteitskranten [$F(15, 920) = 10.383$; $p < .000$; $\eta^2 = .65$]. Voorts onthullen de univariate between subjects tests dat het gebruik van elk nieuwsframe, uitgezonderd het machtsframe, significant verschilt tussen de verschillende kwaliteitskranten.⁴ Om de verschillen in het gebruik van de frames tussen de kwaliteitskranten op te sporen, voerden we *post hoc* gepaarde tests met Games-Howell uit.

TABEL 2. Gemiddelde Scores van het Crossnationaal voorkomen van Vijf Frames in Vier Kwaliteitskranten.

Krant		Human interest	Conflict	Economische gevolgen	Macht	Nationaal
<i>Le Monde</i>	M	.16 _a	.49 _a	.89 _a	.68	.47 _a
(n = 107)	SD	.21	.25	.18	.31	.36
<i>De Volkskrant</i>	M	.29 _b	.55	.91 _a	.67	.66 _b
(n = 93)	SD	.26	.24	.15	.31	.39
<i>De Standaard</i>	M	.31 _b	.64 _b	.86	.70	.26 _c
(n = 71)	SD	.24	.28	.23	.36	.30
<i>Le Soir</i>	M	.16 _a	.46 _a	.79 _b	.67	.17 _c
(n = 70)	SD	.24	.27	.27	.31	.27
Totaal	M	.23 _v	.53 _w	.87 _x	.68 _y	.42 _z
(N = 341)	SD	.25	.26	.21	.32	.39

NOOT. Aanpassing voor meervoudige vergelijkingen Games-Howell

* Kolomwaarden met verschillende bijschriften (a, b, c) waren significant verschillend van elkaar ten minste op het niveau $p < .05$

** Rijwaarden met verschillende bijschriften (v, w, x, y, z) waren significant verschillend van elkaar ten minste op het niveau $p < .000$

We verwachtten (H) dat het economische gevolgenframe, het conflictframe en machtsframe meer gehanteerd zullen worden dan het human interest frame en het nationaliseringsframe. Wanneer we de gemiddelde scores van het voorkomen van de frames in de onderste rij van Tabel 2 bekijken, zien we dat het economische gevolgenframe significant meer gehanteerd werd door de vijf kranten ($M = .87$; $p < .000$) dan de andere frames. Artikels over het Verdrag van Lissabon werden dus opvallend veel geframed door financiële en economische winst of verlies toe te schrijven aan de invoering van het Verdrag van Lissabon. Het machtsframe ($M = .68$; $p < .000$), gevolgd door het conflictframe ($M = .53$; $p < .000$), zijn het tweede en derde meest gebruikte frame in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon. Dit toont aan dat er in de artikels over het Verdrag van Lissabon regelmatig verwezen werd naar

de verschillende posities die de EU-lidstaten innamen tijdens de onderhandelingsperiode in de aanloop naar de ondertekening van het Verdrag van Lissabon, en de onenigheid en oppositie die daarmee gepaard ging. Zoals verwacht kwamen het nationaliseringsframe ($M = .42$; $p < .000$) en human interest frame ($M = .23$; $p < .000$) in mindere mate aan bod in de artikels. Als het human interest frame toch naar voren kwam, was het meestal door foto's van lachende en handschuddende politici bij het krantenartikel. Onze hypothese, namelijk dat het economische gevolgenframe, conflictframe en machtsframe meer gehanteerd zouden worden in de berichtgeving van kwaliteitskranten over het Verdrag van Lissabon dan het human interest frame en het nationaliseringsframe wordt dus bevestigd. Enige nuancering toont wel dat er een opvallende discrepantie is tussen het gebruik van het economische gevolgenframe enerzijds, en het conflictframe en machtsframe anderzijds. We komen hierop terug in de conclusie- en discussiesectie.

Onze onderzoeksvraag peilde naar verschillen tussen de Franse, Nederlandse en Belgische kwaliteitskranten in het gebruik van frames in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon. Om dit na te gaan kijken we in Tabel 2 naar de kolomwaarden van de vier kwaliteitskranten. De post hoc testen tonen aan dat het economische gevolgenframe, het frame dat algemeen genomen het meest werd gehanteerd in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon, ook bij elk van de vier kranten afzonderlijk het hoogst scoort. *De Volkskrant* ($M = .91$; $p < .05$) en *Le Monde* ($M = .89$; $p < .05$) gebruikten dit frame significant meer dan *Le Soir* ($M = .79$; $p < .05$). Opvallend: het machtsframe werd door alle kranten in gelijke mate gehanteerd in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon. Er werden geen significante verschillen gevonden tussen de verschillende kranten. Na het economische gevolgenframe is dit het door alle kranten meest gehanteerde frame. Het conflictframe werd significant meer gebruikt door *De Standaard* ($M = .64$; $p < .05$) dan door *Le Monde* ($M = .49$; $p < .05$) en *Le Soir* ($M = .46$; $p < .05$), en is het derde meest gebruikte frame door de vier kranten afzonderlijk. Kijken we naar het nationaliseringsframe, dan bemerken we dat er grote significante verschillen zijn tussen de kwaliteitskranten. *De Volkskrant* gebruikte dit frame het frequentst ($M = .66$; $p < .05$), *Le Soir* het minst ($M = .17$; $p < .05$). Significante verschillen werden gevonden tussen alle kranten, behalve tussen *De Standaard* ($M = .26$) en *Le Soir* ($M = .17$). Het human interest frame, tot slot, verscheen in alle kranten het minst. *De Standaard* ($M = .31$; $p < .05$) en *De Volkskrant* ($M = .29$; $p < .05$) maakten er significant meer gebruik van dan *Le Monde* ($M = .16$; $p < .05$) en *Le Soir* ($M = .16$; $p < .05$).

Le Monde komt in deze resultaten naar voren als een krant die in haar berichtgeving over het Verdrag van Lissabon vooral het economische gevolgenframe gebruikt, en dus nadruk legt op financiële en economische gevolgen die het Verdrag van Lissabon met zich meebrengt. Daarnaast is ook het machtsframe in grote mate terug te vinden in de berichtgeving, zoals eveneens het geval bij de drie andere kranten. Onderlinge relaties tussen lidstaten, machtsverdeling (bijvoorbeeld zetelverdeling

in de Commissie) waren nadrukkelijk aanwezig in de rapportering van *Le Monde*. Het nationaliseringsframe en conflictframe komen in gelijke, beperkte mate aan bod, en het human interest frame is vrijwel afwezig in de berichtgeving van *Le Monde*. De Nederlandse kwaliteitskrant *De Volkskrant* verschilt van *Le Monde* door het frequent gebruik van het nationaliseringsframe, dat bijna evenveel gebruikt werd als het machtsframe. Ook het conflictframe komt nadrukkelijker naar voren in de berichtgeving dan het geval bij *Le Monde*. *De Volkskrant* legt in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon dus vooral de klemtoon op de eigen natie en relaties en machtsverdelingen van lidstaten, in plaats van een supranationale invalshoek te hanteren, zoals meer het geval is bij *Le Monde*. De twee Belgische kranten, *Le Soir* en *De Standaard*, vertonen een gelijk gebruik van nationaliseringsframe dat significant minder is dan bij *Le Monde* en *De Volkskrant*. *De Standaard* verschilt echter wel significant van *Le Soir* en *Le Monde* in het gebruik van het conflictframe en human interest frame, twee frames die ofwel door het schetsen van conflicten, ofwel het gebruiken van een emotionele/persoonlijke invalshoek vaak gebruikt worden om de aandacht van de lezer te trekken. Voor beide frames heeft *De Standaard* de hoogste waarde in vergelijking met de andere drie kranten. De twee Belgische kranten vertonen dus duidelijke verschillen in de frames die ze hanteren in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon. *De Standaard* vertoont hierin meer gelijkenissen met *De Volkskrant*, *Le Soir* neigt meer naar *Le Monde*. Implicaties van en verklaringen voor bovenstaande resultaten worden besproken in de conclusie- en discussiesectie.

Ondanks de gevonden significante verschillen tussen de vier kwaliteitskranten, vertonen ze algemeen een min of meer gelijkaardig patroon in het gebruik van de vijf nieuwsframes. Het economische gevolgenframe was in alle onderzochte kwaliteitskranten het meest gehanteerde nieuwsframe, gevolgd door het machtsframe, het conflictframe, het nationaliseringsframe en het human interest frame. Enkel *De Volkskrant* wijkt licht van dit patroon af, doordat het nationaliseringsframe bijna even frequent gehanteerd werd als het machtsframe in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon.

5. Conclusie en discussie

In deze studie wilden we enerzijds nagaan in welke mate de vijf nieuwsframes terugkomen in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon, anderzijds wilden we crossnationale verschillen in de adoptie van nieuwsframes door vier verschillende kwaliteitskranten uit drie Europese lidstaten analyseren: *Le Monde* (Frankrijk), *De Volkskrant* (Nederland), *De Standaard* (Vlaanderen) en *Le Soir* (Wallonië). Hier toe formuleerden we een hypothese en onderzoeksvraag. Ten eerste verwachtten

we, naar analogie met voorgaand onderzoek, dat het economische gevolgenframe, conflictframe en machtsframe meer zouden voorkomen in de berichtgeving van kwaliteitskranten over het Verdrag van Lissabon dan het human interest frame en het nationaliseringsframe. Ten tweede vroegen we ons af in welke mate er verschillen in framing terug zouden te vinden zijn in de berichtgeving van de Franse, Nederlandse en Belgische kwaliteitskranten zonder hiervoor specifieke hypothesen te kunnen formuleren, gelet op het explorerend karakter van deze studie. De componentenanalyse van de geselecteerde vijf frames, die voor het eerst in deze combinatie samen onderzocht worden in nieuwsberichtgeving, had een hoge verklarende variantie van 66% (N = 341).

Voorafgaande analyse van vorm- en inhoudskenmerken verduidelijkte dat *Le Monde* beduidend meer aandacht besteedde aan de Grondwet dan de Nederlandse en Belgische kwaliteitskranten. Dit resultaat ligt in de lijn van de substantieel hogere zichtbaarheid van de Europese Parlementsverkiezingen van 2004 in de Franse media dan in andere Europese media (de Vreese et al., 2006). Een mogelijke verklaring zou gevonden kunnen worden in het handelsmerk van *Le Monde* als een kwaliteitskrant met een focus op wereldnieuws. Een kwart van de totale nieuwsberichtgeving van deze krant bestaat uit buitenlandnieuws. *De Volkskrant* verschilde van de andere kranten door een groter aantal opinie- en analysestukken over het Verdrag van Lissabon in plaats van nieuwsberichten met achtergrondinformatie, zoals het geval was bij de andere kranten.

Onze hypothese werd bevestigd: het economische gevolgenframe, conflictframe en machtsframe werden significant meer gehanteerd in artikelen over het Verdrag van Lissabon, dan het human interest frame en het nationaliseringsframe, die slechts in beperktere mate aan bod kwamen in de berichtgeving. Deze resultaten bevestigen de indicatie, op basis van diepte-interviews met EU-journalisten (Gleissner & de Vreese, 2005), van een omgekeerde tendens in het nationaliseren van EU-nieuws wanneer bericht wordt over het Verdrag van Lissabon, en bijgevolg ook de mogelijke impact die de symbolische betekenis van eenheid, die achter het Verdrag van Lissabon schuilgaat, zou kunnen hebben op de manier waarop hierover bericht wordt. In tegenstelling tot bevindingen uit voorgaand onderzoek, kwam het conflictframe minder vaak naar voren in de berichtgeving over het Verdrag. Dit is verrassend, gezien het een van de meest voorkomende frames is in politiek en economisch nieuws, voornamelijk in serieuze media outlets, en een van de meest dominante nieuwsselectiecriteria (Galtung & Ruge, 1965). De symbolische betekenis van het Verdrag van Lissabon zou ook hier een verklaring kunnen zijn voor de matige hantering van het conflictframe. Het economische gevolgenframe, dat vooral naar voren komt in relatie tot financiële en economische onderwerpen (zoals bijvoorbeeld de invoering van de euro), was in de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon met voorsprong het meest gehanteerde frame. Deze bevinding versterkt enerzijds het generisch karakter van het frame, doordat het ook prominent gebruikt

wordt in niet-financieel en niet-economisch nieuws. Anderzijds geeft het aan dat de berichtgeving over het Verdrag van Lissabon meer focuste op inhoudelijke elementen van het Verdrag zelf dan het geval is bij meer aandachttrekkende frames zoals het human interest frame, conflictframe en nationaliseringsframe.

Het tweede luik van het onderzoek, dat verkennend verschillen in framing analyseerde tussen de kranten van de onderscheiden landen, leidde tot enkele opvallende resultaten. Zo vertoonden *Le Monde* en *Le Soir* enerzijds, en *De Standaard* en *De Volkskrant* anderzijds op bepaalde punten opvallende gelijkenissen. *Le Monde* en *Le Soir* kenmerkten zich beide door een minieme hantering van het human interest frame en conflictframe, in tegenstelling tot *De Standaard* en *De Volkskrant*. Deze laatste twee kranten maakten dus meer gebruik van aandachttrekkende elementen zoals emoties in de berichtgeving, personalisering, en het uitlichten van conflicten tussen lidstaten en politici. Daarnaast vertoonden *Le Soir* en *De Standaard* een beperkt gebruik van het nationaliseringsframe, in tegenstelling tot *De Volkskrant* die dit frame opvallend veel toepaste in haar berichtgeving over het Verdrag van Lissabon. Dit kan deels verklaard worden door het feit dat de verwerping van Het Verdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa (de voorloper van het Verdrag van Lissabon) in het Nederlandse referendum in 2005, nog steeds voor discussies zorgde in Nederland tijdens de debatten over de heronderhandeling van het Verdrag. Dit was minder het geval in België en Frankrijk.

Onze resultaten tonen dat, hoewel er significante verschillen gevonden werden in de hoeveelheid framing tussen de kranten onderling, ze algemeen een vrijwel identiek patroon volgden in de adoptie van de nieuwsframes. Het economische gevolgenframe werd door alle kranten afzonderlijk het meest gebruikt, gevolgd door het machtsframe, conflictframe, nationaliseringsframe, en tot slot human interest frame. Dit illustreert dat de betekenis achter het Verdrag van Lissabon als een symbool van supranationale eenheid niet alleen kan geleid hebben tot een verschuiving naar een meer eengemaakte portrettering van de EU in het nieuws *binnen één* krant, maar ook *tussen* de bestudeerde kwaliteitskranten.

Gezien we voor de crossnationale analyse gebruikmaakten van slechts één kwaliteitskrant per land (en twee voor België), is voorzichtigheid geboden in het interpreteren en generaliseren van de resultaten. Of onze bevindingen zich doortrekken in andere kwaliteitskranten kan onderwerp uitmaken van verder onderzoek. Vervolgonderzoek zou zich daarnaast kunnen richten op sensationele media en nagaan in welke mate de frames in die media aan bod komen. Zoals Semetko en Valkenburg (2000) aantoonde, is het voorkomen van frames in het nieuws immers grotendeels afhankelijk van de sensationele of serieuze aard van een medium. Het feit dat ons onderzoek zich uitsluitend toespitste op vooraanstaande kwaliteitskranten zal dus wellicht in belangrijke mate een invloed uitgeoefend hebben op het meer of minder voorkomen van bepaalde frames. De politiek-ideologische strekking van een krant kan ook een klemtoon leggen op de frames die gehanteerd worden; een verklarende factor die in

onze studie onderbelicht is gebleven. Tot slot is het nationaliseringsframe dat we in dit onderzoek hebben belicht een eerste stap in de constructie van een meetschaal. Verdere verfijning en toetsing van dit meetinstrument is dan ook aangewezen.

De resultaten van deze crossnationale studie leveren bewijs voor de mogelijke ontwikkeling van een Europese publieke sfeer. Gedurende eenzelfde periode vonden wij in de geselecteerde kwaliteitskranten *Le Monde*, *De Volkskrant*, *Le Soir* en *De Standaard* een gelijkaardig gebruik van frames terug in de berichtgeving over eenzelfde onderwerp: het Verdrag van Lissabon. Berichtgeving over eenzelfde onderwerp, binnen een gelijkaardig tijds kader en gebruikmakend van dezelfde frames wordt als basisvoorwaarde beschouwd voor de ontwikkeling van een Europese publieke sfeer (Brüggeman, 2005). Het belang van deze bevindingen ligt in de betekenis die een Europese publieke sfeer kan hebben in het functioneren en verder evolueren van de Europese Unie. De massamedia die als pijlers van de publieke sfeer de link vormen tussen burger en EU blijken immers een invloedrijke rol te spelen in de kennisverwerving en opinievorming over de EU enerzijds, en de politieke participatie in de EU anderzijds. Het crossnationaal terugkeren van dezelfde frames in onze studie illustreert dat het mogelijk is een aanzet te geven tot een supranationale publieke sfeer die, door het divers gebruik van frames, ook kan voorzien in een pluriforme berichtgeving noodzakelijk voor het vormen van een gebalanceerde en pluriforme opinie over EU-topics.

Noten

1. De Flash Eurobarometer survey werd gevoerd van 13 tot 15 juni 2008, op vraag van de Vertegenwoordiging van de Europese Commissie in Ierland. 2000 respondenten, random geselecteerd, van 18 jaar en ouder, werden telefonisch geïnterviewd.

2. Selectie van de kwaliteitskranten gebeurde op basis van hun prominentie als kwaliteitskrant, een hoge verspreidingsgraad, en frequente berichtgeving over EU-topics. Van de vier kranten is *Le Monde* algemeen het meest gekend. Met een gemiddelde verspreiding van 340.131, is het één van Frankrijks belangrijkste kranten (OJD, 2009). Deze liberale, centrumlinkse kwaliteitskrant staat gekend om haar internationale kijk en diepgaande politieke en economische analyses. Met de focus op wereldnieuws wordt 25% van de totale nieuwsberichtgeving besteed aan buitenlands nieuws. *De Volkskrant* is met een oplage van 263.845 exemplaren de grootste Nederlandse kwaliteitskrant (Cebuco, 2009). Deze progressieve, linkse krant wordt gewaardeerd voor de eigenzinnige nieuwskeuze en originele invalshoeken. De twee Belgische kwaliteitskranten hebben een gelijkaardige verspreiding: 90.535 (*Le Soir*) en 95.940 (*De Standaard*) exemplaren (CIM, 2009). Beide kranten hebben geen uitgesproken politieke voorkeur. *Le Soir* en *De*

Standaard zijn de belangrijkste kwaliteitskranten in respectievelijk Wallonië en Vlaanderen.

3. Conflictframe - human interest frame ($t = 18.677$, $df = 340$, $p < .000$), conflictframe - machtsframe ($t = 9.145$, $df = 340$, $p < .000$), conflictframe - economische gevolgenframe ($t = 24.502$, $df = 340$, $p < .000$), conflictframe - nationaliseringsframe ($t = -4.656$, $df = 340$, $p < .000$), human interest frame - machtsframe ($t = 23.789$, $df = 340$, $p < .000$), human interest frame - economische gevolgenframe ($t = 41.019$, $df = 340$, $p < .000$), human interest frame - nationaliseringsframe ($t = 8.145$, $df = 340$, $p < .000$), machtsframe - economische gevolgenframe ($t = 11.668$, $df = 340$, $p < .000$), machtsframe - nationaliseringsframe ($t = -9.362$, $df = 340$, $p < .000$), economische gevolgenframe - nationaliseringsframe ($t = -21.582$, $df = 340$, $p < .000$).

4. Machtsframe ($F = .134$; $df = 3, 337$; $p < .940$), economische gevolgenframe ($F = 5.710$, $df = 3, 337$; $p < .001$), conflictframe ($F = 7.213$, $df = 3, 337$; $p < .000$), nationaliseringsframe ($F = 34.747$, $df = 3, 337$; $p < .000$), human interest frame ($F = 10.281$, $df = 3, 337$; $p < .000$).

Bibliografie

- Baetens, M. & Bursens, P. (2005). Mass Media Coverage and the Reduction of the Legitimacy Deficit in the EU. The Belgian Case. Geconsulteerd op 31 januari 2006 via <http://webhost.ua.ac.be/psw/pswpapers/PSWpaper%202005-04%20baetens-bursens.pdf>.
- Brüggemann, M. (2005). How the EU Constructs the European Public Sphere. Seven Strategies on Information Policy. *Javnost-The Public*, 12 (2), 57-74.
- Cebuco (2009). Oplagen Dagbladen. Geconsulteerd op 23 mei 2009 via <http://www.cebuco.nl>.
- Centrum voor Informatie over de Media (2009). Echtverklaring Pers. Geconsulteerd op 23 mei 2009 via <http://www.cim.be>.
- Curran, J. (1991). Rethinking the Media as a Public Sphere. In, P. Dahlgren & C. Sparks (Eds.), *Communication and Citizenship. Journalism and The Public Sphere* (pp. 27-57). London: Routledge.
- De Vreese, C.H. (2003). *Framing Europe: Television News and European Integration*. Amsterdam: Aksant.
- De Vreese, C.H., Banducci, S.A., Semetko, H.A. & Boomgaarden, H.G. (2006). The News Coverage of the 2004 European Parliamentary Election Campaign in 25 Countries. *European Union Politics*, 7 (4), 477-504.
- De Vreese, C.H. & Boomgaarden, G.H. (2006a). Media Effects on Public Opinion About the Enlargement of the European Union. *JCMS*, 44 (2), 419-36.

- De Vreese, C.H. & Boomgaarden, G.H. (2006b). News, Political Knowledge and Participation: The Differential Effects of News Media Exposure on Political Knowledge and Participation. *Acta Politica*, 41, 317-341.
- De Vreese, C.H., Peter, J. & Semetko, H.A. (2001). Framing Politics at the Launch of the Euro: A Cross-National Comparative Study of Frames in the News. *Political Communication*, 18, 107-122.
- D'Haenens, L. (2005). Euro-Vision: The Portrayal of Europe in the Quality Press. *Gazette: The International Journal for Communication Studies*, 67 (5), 419-440.
- Drieskens, E. & Fiers, S. (2005). Nieuws in de Europese Unie, de Europese Unie in het Nieuws?, In M. Hooghe, K. De Swert & S. Walgrave (Eds.) *Nieuws op televisie: Televisiejournals als venster op de wereld* (pp. 139-157). Leuven: Acco.
- Entman, R. (1993). Framing: Towards Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 41 (4), 51-58.
- European Commission (2008). *Flash Eurobarometer 245: Post-Referendum Survey in Ireland: Analytic Report*. Brussels: Directorate-General Communication.
- European Commission (2007). *Standard Eurobarometer 67: Public Opinion in the European Union*. Brussels: Directorate-General Communication.
- European Commission (2006). *The European Citizens and the Future of Europe: Qualitative Study*. Brussels: Directorate-General Communication.
- European Council (2001). Presidency Conclusions: European Council Meeting in Laeken 14 and 15 December 2001. SN 300/1/01 REV 1, Brussels, 14 December 2001.
- Galtung, J. & Ruge, M.H. (1965). The Structure of Foreign News. The Presentation of Congo, Cuba and Cyprus in Four Norwegian Newspapers. *Journal of Peace Research*, 2 (1), 65-91.
- Gleissner, M. & de Vreese, C.H. (2005). News about the EU Constitution: Journalistic Challenges and Media Portrayal of the European Union Constitution. *Journalism*, 6 (2), 221-242.
- Kinder, D.R. (2007). Curmudgeonly Advice. *Journal of Communication*, 57 (1), 155-162.
- Kleinstüber, H.J. (2001). Habermas and the Public Sphere: From a German to a European Perspective. *Javnost-The Public*, 8 (1), 95-108.
- Meyer, C.O. (1999). Political Legitimacy and the Invisibility of Politics: Exploring the European Union's Communication Deficit. *Journal of Common Market Studies*, 37 (4), 617-639.
- Meyer, C.O. (2005). The Europeanization of Media Discourse: A Study of Quality Press Coverage of Economic Policy Co-ordination since Amsterdam. *Journal of Cultural Media Studies*, 43 (1), 121-148.
- Office de Justification de la Diffusion (2009). *Quotidiens Nationaux*. Geconsulteerd op 23 mei 2009 via <http://www.ojd.com>.
- Peter, J., Lauf, E. & Semetko, H.A. (2004). Television Coverage of the 1999 European Parliamentary Elections. *Political Communication*, 21 (4), 415-433.

- Peter, J., Semetko, H.A. & de Vreese, C.H. (2003). EU Politics on Television News. A Cross-National Comparative Study. *European Union Politics*, 4 (3), 205-327.
- Risse, T. & Steeg, Van de M. (2003) An Emerging Public Sphere? Empirical Evidence and Theoretical Clarifications. Geconsulteerd op 31 januari 2006 via http://web.fu-berlin.de/atasp/texte/030624_europeanpublicsphere.pdf.
- Schlesinger, P. (1999). Changing Spaces of Political Communication: The Case of the European Union. *Political Communication*, 16,(3), 263-279.
- Semetko, H.A., de Vreese, C.H. & Peter, J. (2000). Europeanised Politics – Europeanised Media? European Integration and Political Communication. *West European Politics*, 23 (8), 121-141.
- Semetko, H.A. & Valkenburg, P. (2000). Framing European Politics: A Content Analysis of Press and Television News. *Journal of Communication*, 50 (2), 93-109.
- Trenz, H. (2004). Media Coverage on European Governance: Exploring the European Public Sphere in National Quality Newspapers. *European Journal of Communication*, 19 (3), 291-319.
- Valkenburg, P.M., Semetko, H.A. & de Vreese, C.H. (1999). The Effects of News Frames on Readers' Thoughts and Recall. *Communication Research*, 26 (5), 550-569.
- Van der Schoot, A.J. (2002). *Europe's Identity: A Research Project on the Portrayal of European Identity in Television News and Current Affairs Programs in the Netherlands, Germany, France and Great Britain*. Master's degree thesis, University of Nijmegen.
- Ward, D. (2001). The Democratic Deficit and European Union Communication Policy. An Evaluation of the Commission's Approach to Broadcasting. *Javnost-The Public*, 8 (1), 75-94.
- Ward, D. (2004) *The European Union Democratic Deficit and the Public Sphere. An Evaluation of EU Media Policy*. Amsterdam: IOS Press.
- Wimmer, J. (2005). Counter-Public Spheres and the Revival of the European Public Sphere. *Javnost-The Public*, 12 (2), 93-110.

De proliferatie van regionale integratie en het unieke karakter van de EU als wetenschappelijk probleem

Luk Van Langenhove

ABSTRACT

This article presents an analytical framework to advance the comparative study of regional integration processes and to give a proper place to the EU within the field of regional integration studies. It is argued that a single theory of regional integration is not possible and that in order to compare different integration processes a distinction needs to be made between three generations of regionalism: i) integration by removing (economic) barriers; ii) integration by building a supranational structure and (iii) integration by building a geopolitical identity. This framework allows to better situate the EU towards other integration schemes in the world: as an exponent of first generation regionalism, the EU can be studied as one of many hundreds integration schemes; as a form of second generation integration the EU can only be compared to a limited number of cases and with regard to third generation regionalism the EU is a $N = 1$ case.

KEYWORDS: Comparative regional integration, integration theory, political unification, European Union

1. Inleiding

Sinds het midden van de jaren '80 is er sprake van een 'explosie' aan regionalistische projecten. Regionale integratie is echter geen nieuw fenomeen. Van bij het begin van het ontstaan van de Westfaalse wereldorde hebben soevereine staten regionale samenwerkingsverbanden nagestreefd (Mattli, 1999, p. 1). Regionale integratie is evenwel voornamelijk een fenomeen van na de Tweede Wereldoorlog. Onlangs

heeft de Warwick Commissie gewag gemaakt van zo'n 380 bestaande projecten en voorziet tegen 2010 meer dan 400 regionale samenwerkingsverbanden (Warwick Commission, 2007, p. 45).¹ Tegelijkertijd kan men vaststellen dat bestaande projecten van regionale integratie stap voor stap intenser of 'dieper' worden én dat ze geografisch uitbreiden. De verbreding en verdieping van de EU – moeizaam als die soms verloopt – is daar een toonvoorbeeld van. Maar regionale integratie kent ook een dynamiek in de rest van de wereld zoals de ontwikkeling van onder andere Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), Economic Community of West African States (ECOWAS), Southern African Development Community (SADC) en Mercado Comun del Cono Sur (MERCOSUR) aantoont. Niettemin is het overduidelijk dat het Europese integratieverhaal niet gelijk loopt met regionale integratieprocessen in de rest van de wereld. Vandaar dat sinds lang de vraag gesteld wordt of de studie rond (Europese) regionale integratie verhinderd wordt door een $N = 1$ obstakel.² Gaat het met andere woorden om een uniek geval en zo ja, dient er dan een specifieke theorie voor ontwikkeld te worden? Of nog anders gesteld: is het mogelijk om tot algemene 'nomothetische' kennis omtrent regionale integratie te komen waarbij de Europese integratie als een bijzonder geval dient aangezien te worden of kan de EU alleen op een idiografische manier bestudeerd worden?³ Dit artikel poogt een bijdrage te leveren tot het beantwoorden van deze vraag door een analytisch en conceptueel kader te schetsen dat toelaat de EU een specifieke plaats te geven in het domein van de vergelijkende regionale integratiestudies. Het voorgestelde kader introduceert een onderscheid tussen drie vormen van regionale integratie op basis waarvan de problematiek van de vergelijkbaarheid van de EU op een meer precieze manier behandeld kan worden.

2. Vergelijkende regionale integratie studies

Regionale integratie wordt algemeen erkend als een globaal maatschappelijk fenomeen: "a major trend with new genuinely worldwide economic and political phenomena having a significant impact on various issue areas" (Hettne, 2005, p. 269). Als dusdanig vormt regionale integratie dan ook in toenemende mate het onderwerp van aandacht uit diverse wetenschappelijke disciplines (voor enkele recente overzichten van de literatuur, zie: Farrell, Hettne & Van Langenhove, 2005; Fawcett & Hurrell, 1995; Gamble & Payne, 1996; Jørgensen, Pollack & Rosamond, 2007; Pollack, 2005; Rosamond, 2000; Wiener & Diez, 2004). Een belangrijk deel van de wetenschappelijke aandacht gaat daarbij uit naar Europa. Het gebied van de EU-studies heeft een eigen institutionalisering gekend.⁴ Daarnaast wordt het fenomeen van de regionale integratie ook door economen bestudeerd met een klemtoon op de mechanismen voor het eenmaken van 'markten' (Baldwin & Wyplosz, 2006). Ver-

der is er ook aandacht aan zogenaamde veiligheidsregio's (Buzan & Weaver, 2003; Graham & Felício, 2006) en aan de relatie tussen globalisering en regionalisering (Cooper, Hughes & De Lombaerde, 2008). Binnen het vakgebied politieke wetenschappen is het vooral in de context van de studie van internationale betrekkingen en vergelijkende politiek dat regionale integratie aan bod komt. Verschillende klassieke theoretische invalshoeken zijn daarbij gebruikt: federalisme, functionalisme, neofunctionalisme, intergouvernementalisme, sociaal constructivisme (Rosamond, 2000). Meer recent is het 'new regionalism' naar voor geschoven als een nieuw analysekader (Hettne, 2003; 2005). *New regionalism* legt zich hoofdzakelijk neer op de studie van niet-Europese voorbeelden van regionale integratie (Breslin & Higgott, 2000; Breslin, *et al.*, 2002; Farrell, Hettne & Van Langenhove, 2005; Fawcett & Hurrell, 1995; Gamble & Payne, 1996; Hettne, Inotai & Sunkel, 1999-2001; Söderbaum & Shaw, 2003). Ondertussen hebben geografen ook steeds hun eigen onderzoeklijnen omtrent regio's en regionalisering gehad, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen macroregio's (ook soms wereldregio's genaamd) en microregio's (bestuurlijke entiteiten binnen landen). Recent is er ook aandacht besteed aan de interactie tussen processen van regionale integratie (op macroniveau) en de ontwikkeling van microregio's (Breslin & Hook, 2002; Söderbaum, 2005).

De wetenschappelijke studie van regionale integratie gebeurt dus door verschillende epistemische groepen en kenmerkt zich aldus door een versnippering en een gebrek aan coherentie. Dit probleem werd reeds door een van de pioniers van de studie van regionale integratie gesignaleerd in 1975 (Haas, 1975). Meer dan dertig jaar later kan Kühnhardt (2007, p. 229) nog steeds opmerken dat: "there is no universally applicable theory of integration". Ook Hurrell wijst in die richting wanneer hij stelt dat "there is (...) no specifically 'regional dimension' to international relations theory" (Hurrell, 2007, p. 133). Dit lijkt vooral samen te hangen met een eurocentrisme, waarbij de Europese ervaringen met regionale integratie te centraal worden gezet: "the European experience (is used) as a basis for the production of generalisation about the prospects for regional integration elsewhere" (Breslin *et al.*, 2002, p. 2). Of nog: "so-called theories of regionalism (...) turn out to be little more than the translation of a particular set of European experiences into a more abstract theoretical language" (Hurrell, 2007, p. 133). Het resultaat is dat er geen echt vergelijkende regionale studies bestaan (voor uitzonderingen zie Farrell, Hettne & Van Langenhove, 2005; Laursen, 2003; Telo, 2007). Meer zelfs, "there is virtually no systematic debate regarding the fundamentals of comparison, such as what to compare, how to compare or why to compare" (Söderbaum, in druk).

Het lijkt dan ook noodzakelijk om tot meer conceptuele klaarheid te komen om regionale integratie vanuit een globaal perspectief te begrijpen. Een eerste stap daarbij is het ontwikkelen van een analysekader dat toelaat om de verschillende

dimensies van regionale integratie van elkaar te onderscheiden. Dit veronderstelt dat er ook enige duidelijkheid bestaat omtrent wat nu juist een 'regio' is. Maar daar wringt het schoentje: het lijkt nauwelijks mogelijk om tot een eenduidige definitie van het concept 'regio' te komen (zie Cantori & Spiegel, 1970). Als er al een consensus bestaat, dan is het over het feit dat regio's in al hun verschijningsvormen één ding met elkaar gemeen hebben: het zijn geen staten, maar ze hebben – in min of meerdere mate – een aantal eigenschappen van staten (zie Van Langenhove, 2007a, pp. 271-281; Hettne & Söderbaum, 2000). Die eigenschappen kunnen betrekking hebben op volgende drie domeinen:

- (i) het economische weefsel (elke staat is een 'unieke' markt met een eigen economisch beleid);
- (ii) het institutionele kader inzake governance met betrekking tot publieke goederen (elke staat heeft een uitvoerende, wetgevende en judiciële macht); en
- (iii) de externe soevereiniteit die toelaat als actor in internationale gremia op te treden.

Elk van deze drie domeinen van het functioneren van een staat kan onderhevig zijn aan processen van regionale integratie. Telkens kan gesteld worden dat daarbij een toestand van totale integratie mogelijk is die in principe erop neerkomt dat wat eens functioneerde op het niveau van elke staat afzonderlijk, dan zou functioneren op het niveau van alle staten samen. Voor elk van de drie beleidsdomeinen bestaat dus een andere *télos* inzake integratie. Stel dat een totale integratie zich simultaan zou voordoen op de drie domeinen, dan zou dit in principe leiden tot de vorming van een nieuwe staat, bestaande uit de geïntegreerde oorspronkelijke staten... Maar een dergelijke algehele integratie komt in praktijk (alsnog?) niet voor. Wat wel bestaat is partiële integratie in elk van de drie domeinen die leidt tot vormen van supranationale regio's met bepaalde staateigenschappen. Gecombineerd met de globale multilaterale instituten en met subnationale regio's die ook staateigenschappen kunnen hebben, levert dit een complex geheel van bestuurlijke lagen op (zie Van Langenhove, 2007c).

Bij dit alles mag bovendien niet vergeten worden dat de omvang (uitgedrukt in km², GDP of populatie) van de staten betrokken bij een integratieontwikkeling, een rol speelt. Men kan immers aannemen dat er voor elk beleidsdomein een optimaal bestuurlijk niveau bestaat dat samenhangt met de omvang van de bestuurlijke entiteit. Zo kan bijvoorbeeld innovatiebeleid in het ene geval beter op het niveau van een land gebeuren (als het om een klein land gaat) en in een ander geval (een groot land) beter op het niveau van een subnationale entiteit. Het is merkwaardig dat, bij de meeste studies omtrent regionale integratie, deze variabele nauwelijks in rekening wordt gebracht.⁵ De uitdaging is dan ook om wat zich momenteel afspeelt op Europese schaal te vergelijken met bijvoorbeeld de ontwikkelingen in China en de

toenemende roep aldaar naar disintegratie. Het is best mogelijk dat beide processen dienen begrepen te worden als uitingen van eenzelfde problematiek: hoe de West-faalse soevereine staten zich pogen te handhaven in een geglobaliseerde wereld.

In wat volgt wordt een overzicht gepresenteerd van deze verschillende vormen van regionale integratie aan de hand van de drie genoemde beleidsdomeinen. Dit laat toe om drie 'generaties' van regionale integratie te onderscheiden (zie Söderbaum & Van Langenhove, 2006; Van Langenhove & Costea, 2007; Costea & Van Langenhove, 2007; Van Langenhove & Marchesi, 2008) elk met een specifieke *télos*. Het zijn 'generaties' omdat ze alle drie op een verschillend moment ontstaan zijn en eigen – weliswaar nauw verworven en overlappende – ontwikkelingstrajecten kennen. Het gaat met andere woorden om een combinatie van een chronologische en een kwalitatieve dimensie.⁶

3. Integratie door het wegnemen van economische barrières

Bij de eerste generatie regionale integratie is de *télos* een volledig eengemaakte economische ruimte die zich in niets onderscheidt van een nationale markt. Een dergelijke integratie wordt aangestuurd door economische motieven. Staten hebben doorheen de geschiedenis altijd al te kampen gehad met twee tegengestelde krachten: enerzijds protectionisme (het afschermen tegen goederen uit het buitenland) en anderzijds vrijhandel (het zelf zoveel mogelijk kunnen exporteren naar andere landen). Economische integratie is dan ook het mogelijk maken van vrije handel tussen een aantal landen met de bedoeling dat de kosten lager zijn dan de baten. Een van de allereerste geïnstitutionaliseerde vormen van een dergelijke integratie is de *Zollverein* tussen een aantal Duitse staten. Dit proces startte in 1834 en maakte de weg voor een algemene vereniging vrij. In 1842 omvatte de *Zollverein* 28 staten. Met de stichting van het Duitse Keizerrijk in 1871 hield de *Zollverein* op te bestaan.

1834 kan dan ook beschouwd worden als hét geboortjaar van de eerste generatie van regionale integratieprocessen. Kenmerkend voor deze eerste generatie is de lineaire sequentie van toenemende economische integratie door het verwijderen van handelsbelemmeringen. Dit proces is door Balassa (1961) als volgt omschreven: het proces begint met het vormen van een *vrijhandelszone* waarin de deelnemende staten besluiten hun interne douanetarieven en handelsquota's te verwijderen. Maar die staten behouden ondertussen wel het recht om elk voor zich afzonderlijk douanetarieven in te stellen voor goederen van buiten de vrijhandelszone. In een volgend stadium wordt in een *douane-unie* ook een gemeenschappelijke tarifiering

voorzien naar de buitenwereld. Op die manier kan er een gemeenschappelijke commerciële politiek gevoerd worden. Vervolgens is er de *interne markt* met de opheffing van niet-tarifaire obstakels voor de vrije circulatie van goederen en productiefactoren toegevoegd aan de reeds bestaande vrije handel. Ten slotte is er de *economische unie* waar de gemeenschappelijke interne markt uitgebreid wordt met een monetair en fiscaal beleid. Dat kan eventueel ook leiden tot een *monetaire unie*. Het eindpunt van deze integratiebeweging is dus dat de gemeenschappelijke markt opereert "exactly as if it were one single national market" (Glöckler, 1998, p. 90). Daarbij dient opgemerkt te worden dat net zoals er binnen één staat nog altijd aandacht kan zijn voor subnationale regionale economische politiek, er binnen een eengemaakte markt nog altijd sprake kan zijn van afzonderlijke accenten voor de deelnemende staten.

Het is pas na de Tweede Wereldoorlog dat de eerste generatie regionale integratie zich wereldwijd gaat ontwikkelen is. Het startpunt (en model!) is uiteraard het Verdrag van Rome in 1957. Deze Europese Economische integratie is dan verder uitgediept in 1968 (douane-unie) en in de jaren '80 door het creëren van een Europese eenheidsmarkt en nog later door een monetaire unie. Dit proces van integratie heeft met de jaren heel wat gelijksoortige bewegingen in diverse delen van de wereld in gang gezet. Vandaag de dag wordt het aantal regionale handelsakkoorden op meer dan 200 geschat. Als men daar nog de akkoorden bijreken die in de 'pipeline' zitten, komt men tot meer dan 400! Vandaar de beweringen dat regionale integratie aan het 'boomen' is en dat het resultaat een 'spaghettibowl' van akkoorden vormt (Bhagwati, 1994).

Wanneer men echter de bestaande akkoorden op hun inhoud analyseert, dient men dit plaatje wat te nuanceren. Ten eerste gaat de overgrote meerderheid van de akkoorden in de 'Balassa sequentie' niet verder dan vrijhandelszones. Slechts 8% zijn douane-unies en van de geprojecteerde akkoorden slechts 1% (Fiorentino et al., 2007, p. 3). Ten tweede zijn steeds meer akkoorden bilateraal in plaats van regionaal en bovendien zijn die bilaterale akkoorden niet noodzakelijk tussen nabijgelegen landen. Het gaat met andere woorden om een toenemende mate van preferentiële akkoorden die ingegeven worden door strategische belangen die niet noodzakelijk samenhangen met een regionale dynamiek. Volgens Fiorentino et al. (2007, p. 2) is het zelfs zo dat dergelijke vrijhandelsakkoorden de dynamiek van regionale integratie kunnen hinderen. Ten slotte dient ook nog opgemerkt te worden dat recent een nieuw fenomeen ontstaan is: bilaterale akkoorden waarbij een of beide van de partners zelf een regionaal handelsakkoord is.

Een belangrijk kenmerk van eerste generatie regionale integratie is dat ze op een louter inter-gouvernementele basis georganiseerd kan worden. Het volstaat dat er

een structuur gecreëerd wordt waarbij nationale afgevaardigden beslissingen nemen. Maar er bestaat daarbij een gevaar dat de betrokken staten naar hun collectieve bereidheid om economisch te integreren tegelijkertijd toch nog – onder druk van nationale drukingsgroepen – individueel via staatsinterventies de eengemaakte vrije markt zouden verstoren (Baldwin, 2008, p. 12). Een louter handelsakkoord kan uiteraard onmogelijk dergelijke eventuele toekomstige distorties voorzien. Precies daarom stelde in 1956 de Commissie Spaak voor om met de ratificatie van het Verdrag van Rome ook een *onafhankelijke* Europese Commissie te installeren om de interne markt te ‘monitoren’ samen met een onafhankelijke judiciele macht om eventuele conflicten te behandelen. Op die manier leidt de economische integratie ook tot een politieke integratie waarbij de staatssoevereiniteit beperkt wordt.

4. Integratie door het bouwen van een gemeenschappelijk en onafhankelijk institutioneel kader

Regionale integratieprocessen van de eerste generatie worden steeds geconfronteerd met drie fenomenen waarover de betrokken staten tot een akkoord dienen te komen. Ten eerste is er de kwestie van de geografische limieten van het proces: welke landen kunnen/mogen wel of niet tot een bestaand akkoord toetreden? Niet alleen economische maar ook politieke overwegingen zullen daarbij van tel zijn. Ten tweede is er de zogenaamde ‘spill-over’: waar stopt de economische integratie? Er zijn immers tal van beleidsdomeinen die op zich niet louter economisch zijn maar waar een integratie, in de zin van een gemeenschappelijk beleid, kan bijdragen tot een verdere economische eenwording. Als men nadenkt over economische competitie ten opzichte van landen buiten het integratieschema komt men al gauw uit bij innovatiepolitiek. Een innovatiepolitiek leunt nauw aan bij wetenschapsbeleid en onderzoek en ontwikkeling. Wat dan weer leidt tot universitaire politiek en een harmonisatie van het hoger onderwijs... Met andere woorden los van eventuele extra-economische motieven dringt een economische integratie al gauw tot beleidskeuzes op andere gebieden. En ten derde is er de vraag naar de mate waarom men een gemeenschappelijk beleid louter intergouvernementeel houdt of dat men een stuk van de nationale soevereiniteit terzake overdraagt naar een supranationale instantie die autonoom kan handelen en waarvan de besluitvormingsstructuur niet gebaseerd is op nationale afgevaardigden. In de mate dat het maar om een gedeeltelijke overdracht van soevereiniteit gaat, kan dit als ‘halfway integration’ omschreven worden: “halfway integration is defined as giving nations full or nearly full autonomy in some important matters while providing full or nearly full control to a supranational authority on other important matters” (Etzioni, 2001, p. xxv). ‘Halfway integration’ is het belangrijkste kenmerk van de tweede generatie regio-

nale integratieschema's. De meeste vrijhandelsakkoorden kennen geen supranationale structuren en hebben een institutionele ondersteuning die vrij beperkt blijft.

Bij tweede generatie regionale integratie is de *télos* een eengemaakte aanpak van klassieke interne beleidsdomeinen van een staat die betrekking hebben op het leveren van publieke goederen aan de burgers (zoals onderwijs, sociale zekerheid, politieke vertegenwoordiging, enzovoort). Regionale integratie van de tweede generatie wordt dus gekenmerkt door een overdracht van (politieke) soevereiniteit op supranationaal niveau die een integratie van andere beleidsdomeinen dan economie en handel toelaat. Het toetreden tot een dergelijk integratieschema omvat dan ook veel meer dan een afstemming van invoerrechten en dergelijke. Het impliceert ook een vrijwillige afstand van een deel van de staatssoevereiniteit.

De eerste ideeën voor een dergelijke vorm van integratie zijn terug te vinden in het werk van de zogenaamde Commissie Von Brentano van 1952. Deze Commissie werd aangesteld door een door EGKS geïnstalleerde 'pre-constituante' (de 'Assemblée ad hoc') die als opdracht had een ontwerpverdrag voor een Europese Politieke Gemeenschap uit te werken. Geïnspireerd door de Europese federalistische beweging werd gepleit voor een verregaande soevereiniteitsoverdracht, tot en met het autonoom recht van de Europese Commissie om belastingen te heffen voor haar federale taken. Ook werd er voorzien in een Europese executieve en gerechtelijk macht en in een wetgevende kamer samengesteld via rechtstreekse Europese verkiezingen (Van de Meersche, 1970; Usherwood, 1998). Toch werd dit project niet als dusdanig gerealiseerd en meer afgezwakte voorstellen tot integratie zagen het daglicht (onder meer het eerder vermelde Spaak-Rapport).

Het is dan ook moeilijk om een symbolische geboortedatum van de tweede generatie regionale integratieschema's naar voor te schuiven, maar 1965 is een mogelijkheid. In dat jaar werd immers op 8 april het Verdrag van Brussel ondertekend dat in werking trad op 1 juni 1967. Dit Verdrag kan beschouwd worden als het begin van de moderne Europese Unie met een duidelijk gemeenschappelijk en deels onafhankelijk institutioneel kader. Het creëerde de Europese Commissie en de Raad van Ministers als *gemeenschappelijke* instituten voor de vroegere integratieschema's EGKS, EEC en Euratom. Het Europees Gerechtshof (opgericht in 1951) gaf vanaf nu – uniek in de wereld – burgers van Europese landen het recht actie te ondernemen tegen hun vaderland. Bovendien werd het primaat van het Europees recht ten opzichte van de nationale wetgeving geïnstalleerd en werd het Europese integratieproces vanaf dan als de 'Europese Gemeenschappen' benoemd. Overigens gebeurde dit alles niet altijd met de volledige instemming van de staten zelf. Het lijkt erop dat eens de integratieprocessen in gang gezet zijn door de lidstaten, de gecreëerde supranationale instellingen een eigen dynamiek ontwikkelen, soms tegen de zin van de lidstaten in.

Natuurlijk waren er eerder ook reeds belangrijke stappen in die richting gezet, onder meer in december 1964 met de eerste realisaties van het Europees landbouwbeleid. Het is pas later dat andere beleidsdomeinen aan het integratieproces werden toegevoegd (zoals de technologische samenwerking in 1969). Reeds vanaf 1952 bestond er een Europese Parlementaire Assemblee, samengesteld uit parlementariërs van de verschillende nationale parlementen, weliswaar zonder wetgevende macht. In 1970 kreeg het Europees parlement zeggenschap over het budget van de Commissie en in 1979 werden de leden voor het eerst rechtstreeks verkozen. Toch blijft 1965 een sleuteljaar. Enerzijds omdat het Verdrag van Brussel conform was met de 'filosofie' van het Verdrag van Rome om de economische integratie in een politieke integratie te doen uitmonden. Anderzijds omdat precies daarom het Europese integratieproces eind juni 1965 in een diepe crisis verzeilde (de Franse 'lege stoel'-politiek). Deze crisis hing paradoxaal samen met de positieve resultaten inzake economische integratie. Precies dit succes bracht de Commissie ertoe om "ook voorstellen te ontwerpen om de verdere politieke uitbouw van de Europese Gemeenschap mogelijk te maken" (Van de Meerssche, 1970, p. 255). Maar een dergelijke politieke uitbouw heeft steeds heel moeilijk gelegen en gedurende jaren is het Europese integratieproces weinig opgeschoten. In de jaren '70 en begin jaren '80 was er zelfs sprake van een 'eurosclerose'. Het is pas met het Plan-Delors dat er een verdere doorbraak is gekomen. Een verdere stap in de uitbouw van deze tweede generatie integratie voor het Verdrag van Maastricht (1992) dat voorzag in een duidelijke supranationale zuil naast twee intergouvernementele zuilen (de Europese buitenlandse en veiligheidspolitiek en de samenwerking inzake justitie en binnenlandse zaken). Het Verdrag van Maastricht was het resultaat van intergouvernementele onderhandelingen, maar de supranationale dimensie was sterk aanwezig (in de eerste zuil waar de meeste beleidsterreinen in zijn ondergebracht) en met een aan de drie zuilen gemeenschappelijke bovenbouw die de Europese Raad een overkoepelende rol toedicht.

Tot op heden is deze Europese integratie een vrij uniek project. Bovendien is het een belangrijk voorbeeld voor andere integratieprojecten. De Afrikaanse Unie is bijvoorbeeld voor een groot deel gemodeleerd naar het Europese voorbeeld. Maar in de praktijk is de Europese integratie natuurlijk veel verder gevorderd dan het project van de Afrikaanse Unie.

Er bestaat geen Balassa-chronologie voor wat betreft de tweede generatie integratie. Toch kan men vaststellen dat 'halfway integration' in verschillende mate kan gerealiseerd en uitgediept worden. De geschiedenis van de Europese eenmaking met de 'ever deeper' gedachte toont dat aan. In 2004 werd zelfs gepoogd de 'halfway integration' verder te zetten tot een quasi volledige integratie. Het ontwerp van een grondwettelijk Verdrag ging immers om veel meer dan een loutere unificatie van bestaande verdragsteksten; het was ook een poging om Europa duidelijke kenmer-

ken van een staat te geven. Zo was er sprake van een eigen officiële vlag en hymne, van Europese wetten, van een Minister van Buitenlandse Zaken, enzovoort. Na het verwerpen van dit Verdragsontwerp door de burgers in Nederland en Frankrijk is er een 'afgeslankte' versie gekomen – het Verdrag van Lissabon – dat toch nog een aantal belangrijke stappen zet inzake verdieping van de 'halfway' integratie.

Tot nog toe is de supranationaliteit vaak gemaskeerd door de unanimitetsregel: die laat toe dat supranationale verordeningen slechts mogelijk zijn als alle lidstaten akkoord gaan. Of anders gezegd: omdat unanimitet noodzakelijk is, hebben lidstaten nog steeds het gevoel dat ze autonoom en soeverein kunnen optreden. De Britse publicist Noel Malcolm (1996, p. 352) verwoordde dat mooi: "so long as the Council of Ministers reached its decision unanimously, we could pretend that the whole procedure was still contained with the rules for our own exercise of our own authority". Sinds de Europese Akte (Maastricht – Amsterdam – Nice) worden evenwel steeds meer beslissingen bij gekwalificeerde meerderheid genomen. Met het Verdrag van Lissabon zal de Europese Ministerraad nu opereren onder het stelsel van een dubbele meerderheid op basis van twee criteria: 55 procent van de lidstaten en 65 procent van de EU-bevolking. Verder voorziet het Verdrag van Lissabon ook in een uitbreiding van de macht en invloed van het Europees Parlement.

Dit alles maakt dat de EU – als het Verdrag in 2009 geratificeerd wordt – nog meer dan vroeger de meest geïntegreerde ruimte ter wereld wordt. Het Verdrag van Lissabon is een duidelijke verdere stap weg van de intergouvernementele aanpak naar een supranationale integratie. Alleen het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid zal intergouvernementele procedures behouden.

5. Integratie door het uitbouwen van een geopolitieke identiteit

De hierboven beschreven tweede generatie regionale integratie kan in principe leiden tot een volledig supranationaal kader voor wat betreft de interne bestuurlijke macht. Maar zelfs de EU als meest geavanceerd in die richting, blijft onvolledig supranationaal. Bij derde generatie integratie betreft het onderwerp evenwel de buitenlandse politiek en het extern optreden. De *télos* is hier een volledig eengemaakt buitenlands beleid en daarmee samengaand de ambitie om te opereren als één actor op de internationale scène. Ook hier kan de integratie variëren van geheel intergouvernementeel naar volledig supranationaal. Daarmee is ook aangegeven wat louter theoretisch gezien een derde generatie van regionale integratie *zou* kunnen zijn: een supranationaal buitenlands beleid met bijvoorbeeld een eengemaakte di-

plomatie en een eengemaakte strijdkracht. Weerom kan verwezen worden naar de processen van Europese integratie. Wat defensie betreft, zijn er van bij de oorsprong pogingen geweest om tot een Europese Defensiegemeenschap te komen met als resultaat de oprichting in 1954 van de West-Europese Unie. Maar de eerste aanzetten tot een echte gemeenschappelijke buitenlandse en veiligheidspolitiek dateren van veel later. De adoptie van de *European Security Strategy* in 2003 was daarbij een belangrijke mijlpaal. Zoals reeds werd gezegd, is met het Verdrag van Maastricht duidelijk geopteerd voor een intergouvernementele aanpak van de Europese buitenlandse en veiligheidspolitiek. Het eerdere ontwerp van het grondwettelijk Verdrag was eveneens intergouvernementeel inzake het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid, maar voorzag wel in een supranationaal gekleurde aanpak. Symbool bij uitstek daarbij was de voorziene 'Minister van Buitenlandse Zaken'. Met het verdrag van Lissabon is dat gevoelig afgezwakt (de 'Minister' is nu een Hoge Vertegenwoordiger geworden) en er is nog nauwelijks sprake van enige supranationale aanpak. Anderzijds voorziet het Verdrag van Lissabon inzake defensie in een nieuw mechanisme van 'permanente gestructureerde samenwerking' dat toelaat dat sommige landen hun defensie-inspanningen samenleggen. Verder voorziet het Verdrag van Lissabon ook nog in een rechtspersoonlijkheid van de EU inzake externe acties. Andere regionale organisaties zijn de EU hierin voorgegaan maar gelet op de sterke supranationale structuur van de EU is dit een belangrijk gegeven. De EU kan nu – net als een staat – lid worden van internationale organisaties. Tegelijkertijd zullen de lidstaten zelfs geen internationale verdragen meer kunnen tekenen als die niet in overeenstemming zouden zijn met de EU-reglementering.

Van bij het begin van de Europese integratie is de *télos* van een Europa dat met één stem spreekt aanwezig geweest. Dit blijkt niet alleen uit Churchills droom van een 'United States of Europe', maar ook uit het werk van de federalistische beweging (Dehousse, Madariaga, Spinelli, Brugmans en vele anderen). Zo schreef Jan Tinbergen in 1960: "Europe cannot escape thinking about and joining action concerning all the great problems facing the world" (Tinbergen, p. 385). Maar de opeenvolgende pogingen om dat te institutionaliseren en van Europa een globale militaire en politieke actor te maken zijn telkens gestrand in een intergouvernementalisering (Costea & Van Langenhove, 2007). De idee van een EU met één buitenlands beleid, een versmelting van de diplomatieke korpsen en van de strijdkrachten en van een uniforme vertegenwoordiging in de multilaterale organisaties (inclusief de Veiligheidsraad) is dan ook nog zeer utopisch. Vanuit de multilaterale organisaties zelf bestaat er echter een groeiende belangstelling om tot een wereldordening te komen waar, naast staten en globale instellingen, ook regionale organisaties een plaats hebben (Thakur & Van Langenhove, 2008). Van alle regionale organisaties is de EU op dit ogenblik de enige met een duidelijke ambitie en visie om op wereldvlak een rol te spelen. De instrumenten zijn nog zwak en de spanningen tussen natio-

nale belangen en intergouvernementele samenwerking nog sterk. Het Verdrag van Lissabon voorziet evenwel in een aantal mogelijkheden om tot een echte gemeenschappelijke buitenlandse politiek te komen. In die zin kan de geplande ratificatie van het verdrag in 2009 misschien als de echte start van de derde generatie integratie bekeken worden...

6. Het vermeende *sui generis* karakter van de EU

Uit het bovenstaande blijkt dat er drie deels onafhankelijke en deels gerelateerde ontwikkelingstrajecten inzake regionale integratie bestaan. Dit betekent dat de bestaande vormen van regionale integratie in drie categorieën ondergebracht kunnen worden. Wat dan weer impliceert dat vergelijkende studies zowel binnen als tussen de categorieën dienen te gebeuren. Zo kunnen voor elke generatie vragen gesteld worden naar de vooruitgang en stagnatie van de integratie, naar de aard van de besluitvormingsprocessen, naar de impact op 'global governance' en naar de interregionale relaties. Op die manier kunnen simplistische analyses vermeden worden waarbij regionale integratie gezien wordt als een lineair proces dat evolueert van 'licht' ('shallow') naar 'zwaar' ('deep'). Het gaat daarentegen om een dynamisch proces op verschillende beleidsdomeinen. Indien een aantal staten de *télos* van elk integratietraject geheel zouden realiseren, zou men te maken hebben met de geboorte van een nieuwe supranationale staat. Etzioni heeft de noodzakelijke eigenschappen van een dergelijke 'full-fledged' supranationale structuur als volgt omschreven: "legitimate control of the means of violence, which must exceed that of the member units; allocation of resources among the member units; and command of political loyalties that exceed those accorded to member units" (Etzioni, 2001, p. xxii).

Uiteraard zijn er in het proces van het ontstaan van de Westfaalse wereldorde tal van voorbeelden van federatie of integratie van een aantal onafhankelijke staten tot een groter geheel. De unificatie van Duitsland in 1871, de vorming van Italië, het ontstaan van de Verenigde Staten van Amerika zijn maar enkele voorbeelden. Maar in al die gevallen is het resultaat niet een supranationale staat (met behoud van de oorspronkelijke staten) maar een nieuwe staat. Toch zijn er een aantal voorbeelden waarbij gepoogd is tot een supranationale staat te komen, bijvoorbeeld de poging om een 'United Arab Republic' te vormen (1958-1960) of de 'Federation of the West Indies' (1958-1962).⁷ Bovendien dient men vast te stellen dat de Europese Unie wel degelijk neigt naar een supranationale staat (Morgan, 2005). De vraag is dan ook of er andere integratieschema's zijn die dezelfde weg zullen opgaan. Of dient de EU werkelijk als een *sui generis casus* bekeken te worden?

Het 'drie generaties'-verhaal kan gebruikt worden om op een nieuwe manier naar de Europese N = 1 problematiek te kijken. In plaats van een ja-nee-antwoord kan nu het volgende geformuleerd worden: de EU is vergelijkbaar met *alle* andere integratieschema's van de eerste generatie, is vergelijkbaar met *sommige* andere integratieschema's van de tweede generatie en heeft een aantal *unieke* kenmerken die verwijzen naar de *télos* van de derde generatie regionale integratie. Dit betekent dat inderdaad een algemene theorie van de regionale integratie die de drie integratietrajecten omhelst wellicht niet mogelijk is, maar dat de mogelijkheden tot vergelijkende studies wel degelijk aanwezig zijn binnen elk van de genoemde generaties. En, naarmate de EU simultaan vordert in de drie integratietrajecten, het ook steeds zinvoller wordt om de EU ook met staten en niet alleen met andere regio's te vergelijken.

Zo laat de grootte van de populatie eerste generatie schema's perfect nomothetisch onderzoek toe. Er bestaat dan ook een (groeïende) literatuur rond de kwantitatieve en kwalitatieve monitoring van dergelijke integratieschema's (zie De Lombaerde, 2006 voor een overzicht). Bovendien impliceert de proliferatie een toenemende spanning tussen de globale regulering (op niveau van de Wereldhandelsorganisatie) en de regionale regulering (Gavin & Van Langenhove, 2003; Woolcock, 2006).

Wat betreft de tweede generatie integratieschema's is de problematiek anders. Om te beginnen zijn er beduidend minder gevallen van 'halfway integration' en bovendien is hun institutionalisering onderling zeer sterk verschillend. Ook is er geen sprake van een duidelijke cumulatieve opeenvolging zoals in de eerste generatie. En bovendien is één van de actoren, met name de EU, beduidend sterker geïnstitutionaliseerd dan de andere. Dit vraagt een vergelijkende aanpak die evenwel een bijzondere plaats aan de EU geeft. De ontwikkelingen inzake tweede generatie regionale integratie gebeuren immers niet onafhankelijk van elkaar. Vooral de EU treedt daarbij op als 'model' voor andere integratieschema's en bovendien poogt de EU ook in toenemende mate de eerste en tweede generatie integratie in de rest van de wereld te stimuleren (zie Söderbaum & Van Langenhove (2006), voor een discussie van de interregionale politiek van de EU).

Ten slotte is er ook nog de derde generatie integratie. Hier kan alleen verwezen worden naar de ambities van de EU en de ontwikkelingen met het Verdrag van Lisabon. Het unieke van de EU daarbij is dat de drie integratieprocessen nauw met elkaar verbonden zijn. Dat geeft ruimte voor een andere *télos*: de totale unificatie. Als dusdanig komt deze vandaag de dag niet voor, maar ze is altijd al latent aanwezig geweest in de Europese 'droom'. Churchill sprak al van een *United Nations of Europe*, Verhofstadt doet dat nog steeds. De mogelijke transformatie van tweede

naar derde generatie integratie is dan ook een interessante onderzoekslijn. De enige vergelijking die hier mogelijk is, is die met vroegere processen van staatsvorming of met mislukte pogingen tot politieke unificatie. Met andere woorden, op dit punt dient de EU niet meer met andere regionale integratieschema's maar met staten vergeleken te worden! Verder rijst ook de vraag hoe de regionale actoren zich verhouden tot de bestaande internationale orde. Want op dit ogenblik is 'global governance' nog uitgesproken intergouvernementeel. Toch moet opgemerkt worden dat zowel de GATT (nu WHO) als de VN van bij hun conceptie een opening voorzien hebben voor regionale actoren. In het kader van de GATT is dat het fameuze artikel XXIV. Voor wat de VN betreft, kan verwezen worden naar Hoofdstuk VIII van het VN-Charter, dat regionale organisaties een potentiële plaats geeft in een globale VN-geleide veiligheidsstructuur. Recent zijn er binnen de VN initiatieven genomen om de samenwerking met regionale organisaties te versterken en een aantal regionale organisaties – niet de EU! – hebben al een 'Hoofdstuk VIII'-statuut aangenomen. Deze ontwikkelingen tonen dat het oude idee van 'veiligheidsregio' na het einde van de Koude Oorlog opnieuw opgang maakt. Op die manier komt ook langs een geheel andere weg dan de economische integratie de Westfaalse wereldorde onder druk. Immers, indien regionale actoren van de derde generatie naast klassieke staten gaan opereren, dan zou bijvoorbeeld de hele problematiek van de samenstelling en de representativiteit van de Veiligheidsraad in een nieuw daglicht komen te staan (Van Langenhove, 2004). In geopolitieke termen is het natuurlijk ondenkbaar dat we vandaag naar een EU-lidmaatschap van de Veiligheidsraad zouden gaan. Nochtans stelde Javier Solana, Hoge Vertegenwoordiger van het Europese Gemeenschappelijke Buitenlandse en Veiligheidsbeleid, onlangs nog dat een Veiligheidsraad met vertegenwoordigers van staten én regionale organisaties een mogelijk toekomstscenario is (Solana, 2007, p. 118). Op termijn kan dat inderdaad misschien de enige oplossing zijn om de hervorming van de Veiligheidsraad uit het slop te halen. De *sui generis* ontwikkeling van de EU heeft met andere woorden een groot globaal belang.

Uiteindelijk is, zoals reeds eerder gesteld, het belangrijkste verschil tussen tweede en derde generatie regionale integratie de verschillende télos. Bij tweede generatie integratie gaat het om de formatie van een supranationale staat die de interne beleidsdomeinen van de lidstaten overneemt. De motivatie daartoe kan louter intern zijn (een betere dienstverlening inzake publieke goederen) of extern (bijvoorbeeld een betere concurrentiepositie ten opzichte van andere landen of regio's). Bij derde generatie integratie gaat het om een doelstelling van een heel andere orde: de unificatie van de 'buitenlandse zaken' van de lidstaten. Het effect daarvan is een transformatie van de wereldorde: de integratieprocessen leiden tot een aantal wereldregio's die opereren als belangrijkste bouwstenen van een multilateraal wereldsysteem (zie Van Langenhove, 2004, 2007b). Naast de normatieve vraag naar

de wenselijkheid van een dergelijke neo-Westfaalse wereldorde is er de wetenschappelijke vraag of ontwikkelingen inzake eerste en tweede generatie integratie moeten/kunnen leiden tot een dergelijk *multi-regionalisme*. Feit is dat de EU in toenemende mate globale ambities heeft (Teló, 2007).

7. Conclusies

Jacques Delors omschreef de EU ooit als een niet-geïdentificeerd politiek object. Het is inderdaad een unieke actor, maar met een aantal kenmerken die het deelt met anderen. Het begrijpen van de EU en haar rol in de wereld moet dan ook vanuit een dergelijk perspectief bekeken worden. De klassieke academische opsplitsing tussen EU-studies, internationale betrekkingen, 'new regionalism' en dergelijke lijken daarbij niet meer houdbaar. Recent heeft Alex Warleigh-Lack (2008, p. 54) gepleit voor "the development of a conceptual framework for the study of regionalisation". Het hier gepresenteerde kader kan een aanzet zijn voor een dergelijk conceptueel apparaat dat toelaat de EU in een vergelijkend perspectief te onderzoeken.

Bovendien laat het onderscheid tussen de drie generaties – elk met hun specifieke télos – toe om de idee van 'multi-level governance' wat te nuanceren. De verschillende bestuurlijke lagen zijn immers niet altijd duidelijk van elkaar te onderscheiden. In een wereld van globalisering en netwerking kan nu nog moeilijk in lineaire termen van 'laag' naar 'hoog' gedacht worden. Of zoals gewezen EU-voorzitter Prodi het ooit verwoordde: "We have to stop thinking in terms of hierarchical layers of competence separated by the subsidiarity principle and start thinking, instead, of a networking arrangement, with all levels of governance shaping, proposing, implementing and monitoring policy together" (toespraak in het Europees Parlement op 15 februari 2001). Het gaat inderdaad niet alleen om 'levels of governance', maar ook om normatieve doelen die tijdens hun realisatie een eigen dynamiek ontwikkelen. Zo zien we dat eerste generatie integratie zich ontwikkeld heeft tot een patchwork van akkoorden waar het regionale aspect niet noodzakelijk meer het belangrijkste aspect is. Voor wat de tweede generatie betreft, valt de dominantie van de EU op, zonder dat dit 'model' evenwel veel navolging kent. En de derde generatie integratie blijft alsnog vooral een normatief idee zonder dat dit een bestuurlijke realiteit is. Maar de ideeën daarover, en de posities ingenomen ten opzichte van derde generatie integratie, zullen ongetwijfeld mee de toekomst van de andere vormen van regionale integratie bepalen. Ondertussen vervaagt de grens tussen wat een staat is en wat een internationale organisatie is steeds meer en meer. In het geval van de EU kan men stellen dat deze entiteit zowel eigenschappen van een staat als van een internationale organisatie bezit. Dit impliceert dat de

EU vanuit beide invalshoeken begrepen dient te worden. In de natuurwetenschappen kent met dit fenomeen al lang. Zo dient het fenomeen licht (fotonen) deels begrepen te worden als een golf en deels als een deeltje. Fotonen gedragen zich zowel als deeltjes als golven. Dit belet onderzoekers niet om licht als wetenschappelijk probleem te bestuderen. Men kan *mutatis mutandis* hetzelfde verwachten voor de studie van de EU en andere vormen van regionale integratie.

Noten

1. Bij de Wereldhandelsorganisatie (WHO) werden in juli 2007, 380 Preferential Trade Agreements (PTA's) genoteerd. De Warwick Commissie verwacht tegen 2010 een notificatie van 400 PTA's. Voor verdere informatie rond de wisselwerking tussen economisch bilateralisme, regionalisme en multilateralisme, cf. De Lombaerde (2007), Woolcock (2006).
2. Deze vraag gaat terug op een meer algemeen probleem in de sociale wetenschappen: de (on)-mogelijkheid om kennis op te doen op basis van gevalstudies ($N = 1$) en de relatie tussen gevalstudies en algemene wetmatigheden (idiografische versus nomothetische kennis; cf. Smith, Harré & Van Langenhove, 1995). Deze problematiek werd ondermeer behandeld op een ECSA Review Forum in 1997 en op een ECPR Workshop in 2006. Maar veel verder dan het melden dat er een methodologisch en theoretisch probleem is lijkt men daar niet gekomen te zijn.
3. Het is opvallend dat de huidige theorievorming rond Europese regionale integratie gedomineerd wordt door vergelijkend onderzoek op statelijk niveau, waar de EU daarentegen hoofdzakelijk een supranationaal project is.
4. Met EU-studies wordt bedoeld het brede veld aan bijdragen uit verschillende sociale wetenschappen met als studieobject het Europese integratieproces. De institutionalisering van de EU-studies tot een quasi volwaardig vakgebied is overigens meer dan een louter academische ontwikkeling. Het is namelijk de EU zelf die via allerlei leerstoelen en toelagen wereldwijd EU-studies promoot.
5. Uitzondering is het werk van Alesina & Spalori (2005) voor wat betreft de omvang van staten en de impact daarvan op disintegratie processen.
6. Deze manier van voorstellen is in lijn met Söderbaum die stelde dat "the identification of new patterns of regionalisation (coexisting with older forms)" (Söderbaum, 2004, p. 156) meer relevant is dan een louter chronologische voorstelling.

7. De *United Arab Republic* (UAR) was een unie tussen Egypte en Syrië die begon in 1958 en kortstondig bestond tot wanneer in 1961 Syrië zich afscheurde. De UAR werd bij haar oprichting gezien als een eerste stap naar de creatie van een pan-Arabische staat. Ook in 1958 werd door het Verenigd Koninkrijk de aanzet gegeven om tot een 'Federation of the West Indies' te komen. Het omvatte een politieke supranationale unie tussen een groot aantal Caraïbische eilanden waaronder de Bahama's, Trinidad en Tobago. In 1962 werd de federatie alweer ontbonden als gevolg van een hele reeks problemen, waaronder een sterk nationalistische stroming op verschillende eilanden.

Bibliografie

- Alesina, A. & Spolaore, E. (2005). *The Size of Nations*. Cambridge: MIT Press.
- Balassa, B. (1961). *The Theory of Economic Integration*. Homewood: R. Irwin.
- Baldwin, R. (2008). Sequencing and Depth of Regional Economic Integration: Lessons for the Americas from Europe. *The World Economy*, 31 (1), 5-30.
- Baldwin, R.E. & Wyplosz, C. (2006). *The Economics of European Integration*. London: McGraw-Hill.
- Bhagwati, J. (1994). Regionalism and Multilateralism: an Overview. In J. de Melo & A. Panagariya (Eds.). *New Dimensions in Regional Integration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Breslin, S. Hughes, Philips N. & Rosamond, B. (Eds.) (2002). *New Regionalisms in the Global Political Economy*. London: Routledge.
- Breslin, S. & Higgott, R. (2000). Studying Regions: Assessing the New, Learning from the Old. *New Political Economy*, 5 (3), 333-353.
- Breslin, S., Higgott, R. & Rosamond, B. (2002). Regions in Comparative Perspective In S. Breslin, C. Hughes, N. Philips & B. Rosamond (Eds.), *New Regionalisms in the Global Political Economy*. London: Routledge.
- Breslin, S. & Hook, G.D. (2002). *Microregionalism and World Order*. Macmillan Houndmills: Palgrave.
- Buzan, B. & Waeber, O. (2003). *Regions and Powers. The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cantori, L.S. & Spiegel, S.L. (1970). *The International Politics of Regions: A Comparative Framework*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Cooper, A.F., Hughes, C.W. & De Lombaerde, P. (Eds.) (2008). *Regionalisation and Global Governance. The Taming of Globalisation?* London: Routledge.
- Costea, A.-C. & Van Langenhove, L. (2007). EU's Foreign Policy Identity: from 'New Regionalism' to Third Generation Regionalism? In J. Bain and M. Holland (Eds.), *European Union Identity* (pp. 86-104). Baden-Baden: Nomos.

- De Lombaerde, P. (Ed.) (2006). *Assessment and Measurement of Regional Integration*. London: Routledge.
- De Lombaerde, P. (Ed.) (2007). *Multilateralism, Regionalism and Bilateralism in Trade and Investment, 2006 World Report on Regional Integration*. Dordrecht: Springer.
- Etzioni, A. (2001). *Political Unification Revisited on Building Supranational Communities*. Lanham: Lexington Books.
- Farrell, M., Hettne, B. & Van Langenhove, L. (Eds.) (2005). *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice*. London: Pluto Press.
- Fawcett, L. & Hurrell, A. (1995). *Regionalism in World Politics. Regional Organisation and International Order*. Oxford: Oxford University Press.
- Florentino, R.V., Verdeja, L. & Toqueboeuf, C. (2007). *The Changing Landscape of Regional Trade Agreements: 2006 Update*. Discussion Paper nr. 12, WTO. Geneva.
- Gamble, A. & Payne, A. (1996). *Regionalism and World Order*. Basingstoke: Macmillan.
- Gavin, B. & Van Langenhove, L. (2003). Trade in a World of Regions. In G.P. Sampson & S. Woolcock (Eds.), *Regionalism, Multilateralism, and Economic Integration: The Recent Experience* (pp. 277-312). Tokyo: UNU Press.
- Glöckler, G. et al. (Eds.) (1998). *Guide to EU Policies*. London: Blackstone Press.
- Graham, K. & Felício, T. (2006). *Regional Security and Global Governance, A Study of Interaction between Regional Agencies and the UN Security Council. With a Proposal for a Regional-Global Security Mechanism*. Brussels: VUB University Press.
- Haas, E. (1975). *The Obsolescence of Regional Integration Theory*. Working paper, Berkeley, CA: Institute of International Studies.
- Hettne, B. (2005). Regionalism and World Order. In M. Farrell, B. Hettne & L. Van Langenhove (Eds.), *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice* (pp. 269-286). London: Pluto Press.
- Hettne, B. (2003). The New Regionalism Revisited. In F. Söderbaum & T. Shaw (Eds.) *Theories of New Regionalism, A Palgrave Reader* (pp. 22-42). Basingstoke: Palgrave.
- Hettne, B., Inotai, A. & Sunkel, O. (1999-2001). *Studies in New Regionalism*. Vols I-V, London: Macmillan.
- Hettne, B. & Söderbaum, F. (2000). Theorising the Rise of Regionness. *New Political Economy*, 5 (3), 457-474.
- Hurrell, A. (2007). One World? Many Worlds? The Place of Regions in the Study of International Society. *International Affairs*, 83 (1), 127-146.
- Jørgensen, K.E., Pollack, M.A. & Rosamond, B. (2007). *Handbook of European Union Politics*. London: Sage.
- Kühnhardt, L. (2007). Global Region-Building in Comparative Perspectives. In A. Kössler & M. Zimmek (Eds.), *Global Voices on Regional Integration* (pp. 229-236). Bonn: ZEF Discussion Paper C176. http://www.zei.de/download/zei_dp/dp_c176koessler_zimmek.pdf.
- Laursen, F. (2003). *Comparative Regional Integration. Theoretical Perspective*. Aldershot: Ashgate.

- Malcolm, N. (1996). Sense on Sovereignty. In M. Holmes (Ed.). *The Eurosceptical Reader* (pp. 342-363). London: McMillan Press.
- Mattli, W. (1999). *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morgan, G. (2005). *The Idea of a European Superstate*. Princeton: Princeton University Press.
- Pollack, M.A. (2005). Theorizing the European Union: International Organization, Domestic Polity or Experiment in New Governance? *Annual Review of Political Science*, 8, 357-398.
- Rosamond, B. (2000). *Theories of European Integration*, Basingstoke: Palgrave McMillan.
- Smith, J.A., Harré, R. & Van Langenhove, L. (1995). Idiography and the Case study. In: J.A. Smith, R. Harré & L. Van Langenhove (Eds.), *Rethinking Methods in Psychology*. London: Sage.
- Söderbaum, F. (2004). *The Political Economy of Regionalism in Southern Africa*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Söderbaum, F. (2005). Exploring the Links between Micro-Regionalism and Macro-Regionalism. In M. Farrell, B. Hettne & L. Van Langenhove (Eds.), *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice* (pp. 87-103). London: Pluto Press.
- Söderbaum, F. (in druk). Comparative Regional Integration and Regionalism. In T. Landman, & N. Robinson (Eds.), *Handbook of Comparative Politics*. London: Sage.
- Söderbaum, F. & Shaw, T. (2003). *Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader*. Basingstoke: Palgrave.
- Söderbaum F. & Van Langenhove, L. (2006). *The EU as a Global Player. The Politics of Interregionalism*. London: Routledge.
- Solana, J. (2007). Countering Globalisation's Dark Side. *Europe's World*, 7, 114-121.
- Teló, M. (2007). *European Union and New Regionalism: Regional Actors and Global Governance in a Post-Hegemonic Era*. London: Ashgate.
- Thakur, R. & Van Langenhove, L. (2008). Enhancing Global Governance through Regional Integration. In A.C. Cooper, C.W. Hughes & P. De Lombaerde (Eds.), *Regionalisation and Global Governance. The Taming of Globalisation?* (pp. 17-42). London: Routledge.
- Tinbergen, J. (1960). Europe and the World. In G. Bombach et al., *Sciences humaines et integration Européenne*. Leiden: A.W. Sythoff.
- Usherwood, S. (1998). Historical Overview of the EU. In G. Glöckler et al. (Eds.), *Guide to EU Policies* (pp. 12-28). London: Blackstone Press.
- Van de Meersche, P. (1970). *De Europese integratie 1945-1970*. Leuven: Davidsfonds.
- Van Langenhove, L. (2004). Towards a Regional World Order, *UN Chronicle*, 3, 12-33.
- Van Langenhove, L. (2007a). *Innovating the Social Sciences*. Vienna: Passagen.
- Van Langenhove, L. (2007b). From a World of States to a World of Regions. In E. Cihelková, *Nový Regionalismus, Teorie a Případová Studie (Evropská Unie)* (pp. ix-xi). Prague: C.H.Beck.

- Van Langenhove, L. (2007c). "Power to the Regions, but not yet Farewell to the Nation State", *Europe's World*, 113-115.
- Van Langenhove, L. & Costea, A.C. (2007). The EU as a Global Actor and the Emergence of 'Third Generation' Regionalism. In P. Foradori, P. Rosa and R. Scartezzini (Eds.), *Managing a Multilevel Foreign Policy – The EU in International Affairs* (pp. 63-86). USA: Lexington Books.
- Van Langenhove, L. & Marchesi, D. (2008). The Lisbon Treaty and the Emergence of Third Generation Regional Integration, *European Journal of Law Reform*, 10 (4), 477-496.
- Warleigh-Lack, A. (2008). Studying Regionalisation Comparatively: A Conceptual Framework. In A. Cooper, C.W. Hughes & P. De Lombaerde (Eds.), *Regionalisation and Global Governance. The Taming of Globalisation?* (pp. 43-60). London: Routledge.
- Warwick Commission (2007). The Multilateral Trade Regime: Which Way Forward? The Report of the First Warwick Commission. Coventry: University of Warwick.
http://www2.warwick.ac.uk/research/warwickcommission/report/uw_warcomm_tradereport_07.pdf.
- Wiener, A. & Diez, T. (Eds.) (2004). *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Woolcock, S. (Ed.) (2006). *Trade and Investment Rulemaking: The Role of Regional and Bilateral Agreements*. Tokyo: United Nations University Press.

DEEL 2

RUBRIEKEN

INHOUD

ESSAY:

**Het islamdebat in Nederland:
van exceptionalisme
tot convergentie? 239**

Peter Demant

SYMPOSIUM:

Politicologen en media 257

Dave Sinardet en Peter Vandermeersch

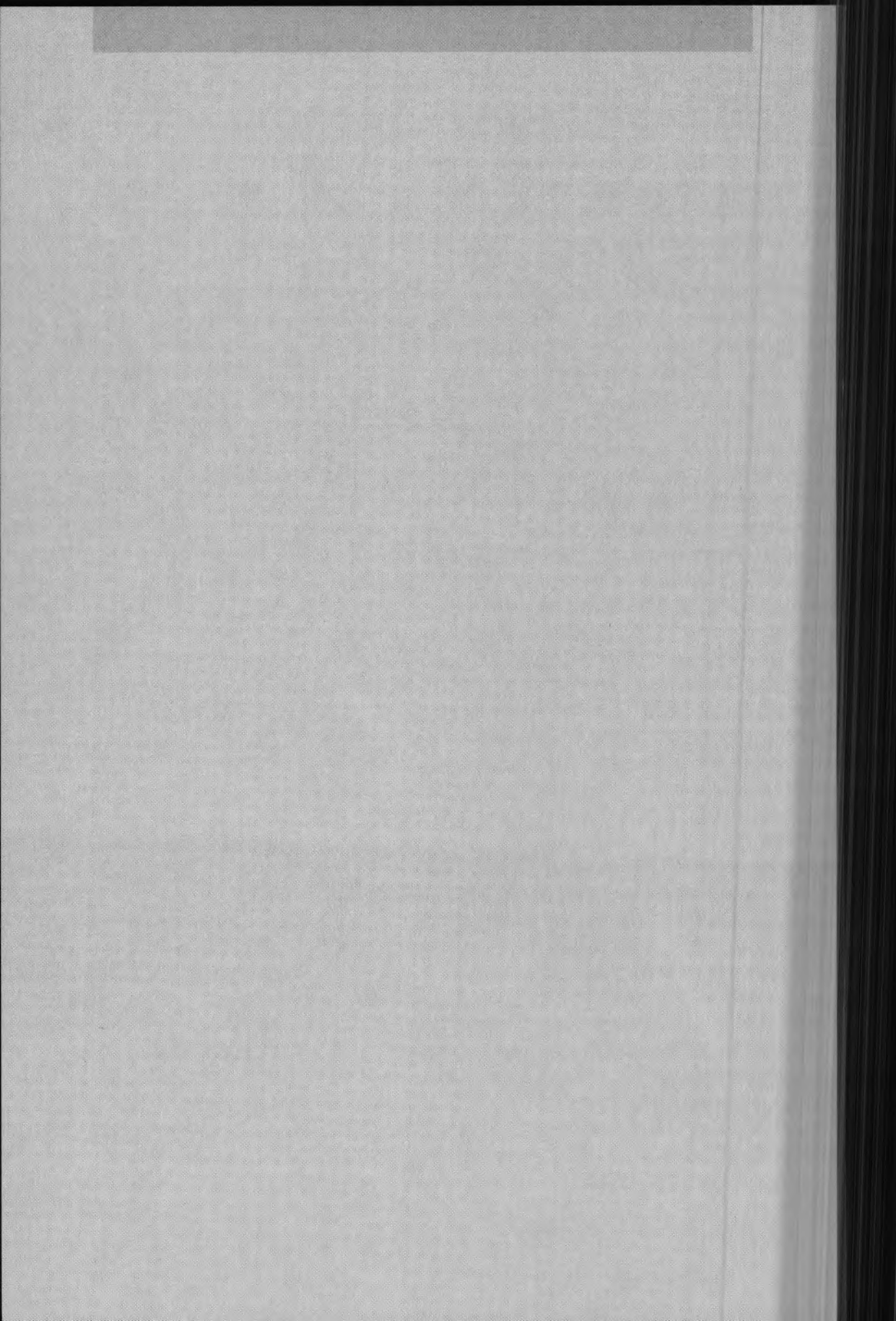
BOEKBESPREKING:

**De Verenigde Naties als
ideeënfabriek 271**

Het United Nations Intellectual History Project

Francis Baert

AUTEURSINFO 285

Het islamdebat in Nederland: van exceptionalisme tot convergentie?

Peter Demant

Inleiding

In dit essay wil ik ingaan op de vraag welke verschillen er bestaan tussen het islamdebat in Nederland en dat bij de Europese burens. Wjkt de manier waarop in Nederland wordt aangekeken tegen moslims, islam, en met islamitisch fundamentalisme en terrorisme samenhangende thema's, significant af van die in het buitenland? Zo ja, waaruit bestaat het Nederlandse exceptionalisme? Of is er sprake van convergentie naar een 'algemeen Europees patroon' van verminderde tolerantie? Nederland lijkt in enkele jaren te zijn veranderd van een tolerante multiculturalistisch ingestelde maatschappij naar één waarin de politieke rol en betekenis van de recente moslimminderheid uiterst controversieel is en waarin de tolerantie voor minderheden is afgenomen. Ik zal proberen uit te leggen dat deze tendens slechts gedeeltelijk overeenkomt met ontwikkelingen in andere West-Europese samenlevingen. Om de ideologische evolutie in Nederland te plaatsen is begrip nodig zowel van de oorzaken van het exceptionalisme als van de factoren die dit exceptionalisme gedeeltelijk ondermijnen.

Tweedimensionaal model

Tot halverwege de twintigste eeuw telde de Nederlandse bevolking, net als de meeste andere Europese landen, slechts weinig moslims. Dit veranderde met de komst van islamitische werknemers, die vooral uit het mediterrane gebied werden aangetrokken. Toen dit later werd gevolgd door de overkomst van hun gezinnen, stabiliseerde zich de eerst als tijdelijk beschouwde aanwezigheid der 'gastarbeiders' in een permanente aanwezigheid van een nieuwe bevolkingsgroep die cultureel sterk afweek van de autochtoon Nederlandse. In de jaren zestig tot negentig groeide de Nederlands allochtone moslimbevolking uit tot bijna een miljoen, ofwel zes procent van het totaal. In dezelfde periode begon een proces waarin geïsoleerde en apolitieke vreemdelingen zich ontwikkelden tot meer samenhangende gemeenschappen, waarvan de tweede en derde generatie assertiever werden. De toename en geleidelijk groter wordende zichtbaarheid van een cultureel afwijkende immigrantenbevolking, later gevolgd door de gewelddadige extremisering van een minderheid ervan, maakte 'het islam-

debat' onvermijdelijk. Zoals in het buitenland, kristalliseerden zich in Nederland onder een groot aantal deelnemers uit alle hoeken van de samenleving (aanvankelijk nog het minst in islamitische kring zelf) soms heftig botsende opinies. De discussie concentreert zich steeds op twee hoofdvragen: (1) met hoeveel verschil kun je samenleven, en (2) wat mag je van de outsider- en de insidergroep verwachten aan inspanningen om het verschil te overbruggen?

We kunnen de veelheid aan posities in het debat terugbrengen tot een viertal clusters, wanneer we ons een tweedimensionaal model voorstellen. De eerste as heeft betrekking op attitudes over samenleven van cultureel verschillende groepen binnen een maatschappij. Deze lopen uiteen van een preferentie voor het toestaan van slechts één cultuur, namelijk de eigene, vaak als superieur geziene (we noemen dit hier 'monisme'), tot tolerantie voor een verscheidenheid aan culturen binnen eenzelfde gemeenschappelijk politiek kader ('pluralisme'). De andere as betreft opvattingen over de wenselijkheid en mogelijkheid of onmogelijkheid van mensen om hun culturele identiteit te wijzigen, een variant dus van de vraag naar de 'maakbaarheid' der samenleving. Op het ene uiterste staat de overtuiging dat culturele identiteiten, bijna biologisch, even onveranderlijk zijn als ras of geslacht, omdat elke cultuur haar deelnemers bindt aan een stabiele 'eeuwige' kern ('essentialisme'). Aan de andere pool treffen we de overtuiging aan dat de identiteit van individuen veranderlijk is en zich door omstandigheden, politiek beleid of eigen wil in iets anders kan ontwikkelen ('evo-

lutionisme'). Als we de opinies in een diagram met deze twee assen neerzetten, dan zien we de volgende vier clusters ontstaan:

1. Essentialistische monisten wijzen aanwezigheid van islam en/of moslims in de westerse samenleving af en geloven niet in hun veranderbaarheid, en eisen dus hun vertrek. Dit zijn *rejectionisten*, die hun afwijzing van coëxistentie desnoods door fysieke verwijdering willen realiseren.
2. Evolutionistische monisten gaan eveneens uit van superioriteit van het westen, of staan ten minste op voorrechten voor de westerse cultuur in Europa zelf. Net zoals de rejectionisten staan ook zij afkerig tegen islam en/of moslims, maar ze zijn wel optimistischer over hun mogelijke transformatie in 'gewone', de landstaal sprekende, in dit geval niet (post)christelijke maar postislamitische Europeanen of Nederlanders, via een proces van aanpassing. Zij zijn *assimilationisten* die niet zozeer de fysieke uitschakeling van de moslims maar culturele verdwijning van de islam propageren.
3. Essentialistische pluralisten. Onder de noemer van het *communalisme* is elke structuur te scharen die een aantal cultureel onderscheiden en intern autonome bevolkingen onder één gemeenschappelijk politiek dak bindt, gewoonlijk gerangschikt onder de hegemonie van één groep. Dit kenmerkte een aantal historische rijken, onder meer het Ottomaanse, en Brits-Indië, maar ook Nederland. *Verzuiling* (*consociationalisme*) is immers een zachtvaardiger, minder hiërarchische vari-

ant van een dergelijk communalisme. We komen hierop hieronder terug. Communalisme is echter geen louter historisch relict. Het postkoloniale *multiculturalisme*, recept voor niet-hiërarchisch naast elkaar leven van allerlei groepen, ligt in zijn verlengde. Multiculturalisten wijzen westerse superioriteitspretenties af en accepteren islam en/of moslims in Europa, zonder dat dit met een vergaande aanpassing van de identiteit van de een of de ander gepaard moet gaan. Verwezenlijking van het ideaal zoekt men in een cultureel autonomiemodel.

4. Evolutionistische pluralisten ten slotte zijn *integrationisten* die wel islam en/of moslims in Europa accepteren, maar een identitair naar elkaar toegroeien van autochtonen en allochtonen voorstaan. Coëxistentie door middel van democratische vervlechting van collectieve identiteiten zou uiteindelijk moeten leiden tot een nieuwe overkoepelende collectieve identiteit.

	Monisme	Pluralisme
Essentialisme	1. rejectionisme	3. communalisme/ multiculturalisme
Evolutionisme	2. assimilatie- nisme	4. integrationisme

Posities in het islamdebat: Nederlandse autochtonen

In de periode van circa 1960 tot 1990 ver-
schoof het officiële Nederlandse beleid
van de oorspronkelijke verwachting van

een vrijwillige terugkeer naar het land
van herkomst, naar multiculturalisme,
met subsidie voor islamitische scholen,
verenigingen en zelfs moskeeën. In deze
verschuiving liep een aantal intellectuelen
vooruit op wat vervolgens beleid wordt.
Hoewel het minder spraakmakende deel
van de bevolking, dat later als 'zwijgende
meerderheid' door rechts-populistische lei-
ders zou worden opgehemeld, aanzienlijk
minder geestdrift voor de nieuwkomers
aan de dag legde, werden immigranten of
islam nog niet als prangende maatschap-
pelijke kwestie beleefd. Economie, kern-
energie en kruisraketten bepaalden de
politiek veel sterker. In dezelfde periode
waren in Frankrijk, Oostenrijk, Vlaandere
en elders in Europa al anti-immigran-
tenbewegingen actief. Deze kregen in Ne-
derland amper navolging. Pas in de eerste
jaren van het nieuwe millennium zien we
in Nederland een vergelijkbare verhitting
rond wat van lokaal ongenoegen over Ma-
rokkanen of Turken samenklonterde tot
'het moslimvraagstuk' (Buijs et al., 2006).

In deze eerste periode lag in Nederland
het zwaartepunt van het islamdebat dus
overduidelijk in het communalistische
kwadrant (rechtsboven). Nederland was
met de verzuiling niet alleen de oorspron-
kelijke historische uitvinder van deze spe-
cifieke vorm van communalisme; ook de
postmoderne metamorfose van het com-
munalisme, het multiculturalisme, was
hier in een latere fase dominant. Verder
vallen in deze eerste periode twee andere
zaken op. Ten eerste was het linkerboven-
kwadrant (rejectionististen) in Nederland
in tegenstelling tot andere Europese lan-
den 'leeg', op enkele minieme clubjes als

Nederlandse Volksunie en Centruumpartij na – hierin manifesteert zich het exceptionalisme. Hetzelfde geldt voor het nog onderontwikkelde integrationistische kwadrant rechtsonder. Ten tweede, het debat was naar de nog weinig gestructureerde moslingemeenschappen toe een monoloog.

Recente verschuivingen

Vanaf de jaren negentig kroop ook in Nederland eenzelfde soort polarisering voort als in het buitenland al langer aan de gang was. Artikelen van Scheffer (2000) en anderen, die rond 2000 aan de alarmbel trokken, wezen op een groeiende malaise. Deze kunnen worden beschouwd als eerste voortekenen van de omslag. De moord op Pim Fortuyn in 2002, en dan de schandalen naar aanleiding van de film *Submission* van Ayaan Hirsi Ali en Theo van Gogh, gevolgd door de moord op deze laatste in 2004 door een radicale islamist, gaven hier geluid aan de ‘stem van de zwijgende minderheid’ en maakten een voor buitenlandse waarnemers merkbare publieke hysterie los. Deze gebeurtenissen leidden eveneens tot een diepgaand intellectueel zelfonderzoek naar de wortels van het ‘klaarblijkelijk’ falende integratiebeleid. De uitkomst kwam neer op verscherpte eisen voor ‘vernederlandsing’ der moslimminderheid; vandaar taal- en inburgeringstoetsen, ‘nieuwe strengheid’ ten opzichte van immigranten, en definiëring van een nationale canon. Net als elders in Europa zien we het islamdebat overlopen in een bredere en fundamente-

ler discussie over nationale identiteit. Ook in de Nederlandse politiek wordt de trend naar rechts onmiskenbaar – nagenoeg alle partijen nemen wel iets van Fortuyns islamofobe platform over. Op het hoogtepunt van de polarisering golf was de zo vaak bejuichte Nederlandse tolerantie gedaald onder het Europese gemiddelde en had het zwaartepunt zich verplaatst naar de assimilationistische linker benedenhoek van ons schema (Pew Global Attitudes poll, geciteerd in Valenta, 2006; Buijs et al., 2006, p. 206).

Het lijkt er dus op dat Nederland gedurende een aantal jaren ‘achterliep’ op een wijdere Europese tendens tot polarisering en verminderde tolerantie in de verhouding tussen (post)christelijke meerderheid en islamitische minderheid, een achterstand die in de afgelopen paar jaar met een inhaalbeweging wordt ingelopen. Klopt dit beeld of is de convergentie naar een Europese ‘norm’ vooral schijn? Het valt onmiddellijk op dat de spanningen in Frankrijk en Groot-Brittannië groter en ouder zijn dan in Nederland. Een vergelijking met de belangrijkste Europese naties, die tevens de grootste moslimminderheden herbergen, toont een eigenaardige schaarbeweging tussen de culturele en sociaaleconomische dimensies. Zo lijkt in *Frankrijk* het officiële assimilatiebeleid tot relatief beperkter ideologische spanning te leiden tussen de hoofdzakelijk Maghrebijnse moslims en ‘oorspronkelijke’ Fransen, maar intussen rijzen sociaaleconomische problemen rond geïsoleerde en verpauperde hoofdzakelijk islamitisch bevolkte probleemwijken de pan uit. In *Groot-Brittannië* is de sociaaleconomische integratie

der (meest Pakistaanse en Indiase) moslims aanzienlijk beter geslaagd, maar de culturele vervreemding tussen westerse meerderheid en antiwesterse moslims is er juist sterker dan elders. Dit roept de vraag op of het van overheidswege gesteunde multiculturalisme in plaats van maatschappelijke harmonie te schragen, niet juist aparte, deels onverzoenlijke, identiteiten heeft verdiept. In Frankrijk, Engeland en Duitsland, en verscheidene andere Europese staten, opereren al sinds lang veel virulenter nationalistische, xenofobe en islamofobe bewegingen (International Crisis Group, 2006, pp. 22-24, en 2007; Hervieu-Léger, 2005; Pew, 2006; *The Guardian* 23 juni 2006). We kunnen dus enerzijds inderdaad spreken van een zeker Nederlands exceptionalisme, terwijl anderzijds de vraag naar 'convergentie' nog onbeantwoord blijft.

Na een periode waarin steun voor het multiculturele model in Nederland hegemonisch was, bleek het dus vrij plotseling 'disfunctioneel', en is de roep om een 'krachtiger beleid' populairder geworden. Afwijzing van onassimileerbaar of incompatibel geachte elementen uit de islamitische cultuur, eisen dat allochtonen zich aan de nationale cultuur dienden aan te passen, en een alarm dat het land 'vol' was en de deur voor verdere immigranten dicht moest, klinken natuurlijk als echo's van immigrantvijandige rechtspopulistische partijen die in landen zoals Denemarken, Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk, Vlaanderen en Frankrijk al veel langer opereren. Ondanks afwijzing door de EU, lokale *cordons sanitaires*, 'volksfronten' enzovoort, genieten deze steeds grotere legitimiteit. In een enkel geval zijn

ze zelfs tot regeringsverantwoordelijkheid doorgedrongen. De gelijkenissen met Fortuyns LPF, Wilders' PVV en Verdonks *Trots op Nederland* lijken voor de hand te liggen. Maar zijn de overeenkomsten nu schijn, of is werkelijk sprake van convergentie?

Wanneer we terugkeren naar het eerder opgevoerde diagram dat de concurrerende paden naar een 'oplossing van het Moslimvraagstuk' (als we ons deze omineuze, maar niet van betekenis ontblote term voorloven) naast elkaar zet, dan kan een zekere aansluiting bij het patroon in deze staten moeilijk ontkend worden. We nemen drie grote veranderingen waar. Ten eerste zijn in Nederland nu, zoals elders in Europa, alle hokjes 'opgevuld'. Tegenwoordig kennen alle posities hun representanten of equivalenten in Nederland, en deze zijn niet langer illegitiem. Politieke fenomenen als Fortuyn en Wilders, die tien jaar geleden onbestaanbaar zouden zijn geweest, hebben zich in korte tijd een prominente plek in het openbare debat verworven. Ten tweede komt de verschuiving in het zwaartepunt, van pluralistisch essentialisme naar monistisch evolutionisme, duidelijker naar voren. Dit impliceert haast automatisch een verminderde tolerantie. Het relatieve politieke gewicht van de posities, ook die van de traditioneler politieke actoren zoals de meeste linkse partijen, is verschoven in anti-multiculturalistische en pro-assimilationistische richting. Dit gebeurde onder druk van een voor Nederlandse begrippen tot voor kort haast onbekend xenofob cultuurprotectionisme, ook al moeten de oorzaken daarvan natuurlijk niet uitsluitend in culturalistische hoek gezocht: ook een economisch verklaarbaar

onbehegen onder de 'verliezers der globalisering' speelt een rol (Sleegers, 2007, pp. 41-48; zie Storm & Naastepad, 2003). Het communalisme heeft zijn oude hegemonie verloren. Het assimilationisme heeft echter – anders dan expliciet in Frankrijk, en impliciet in Duitsland, Italië en elders – nog geen nieuwe hegemonie veroverd. Het debat is nog in volle gang. Ten slotte heeft het schema zich verdubbeld met één dat de equivalente opvattingen vanuit moslimhoek zelf specificeert.

Posities in het islamdebat: Nederlandse autochtonen nu

Beknopt ziet het islamdebat er van autochtoon Nederlandse kant nu als volgt uit (voorbeelden):

	Monisme	Pluralisme
Essentialisme	Rejectionisme (Geert Wilders)	Communalisme/ Multiculturalisme (Geert Mak, Ian Buruma)
Evolutionisme	Assimilationisme 'Verlichtingsfundamentalisme' (Frits Bolkestein, Pim Fortuyn, Rita Verdonk, Hans Jansen)	Integrationisme (Paul Scheffer)

Het rejectionisme hamert op de veronderstelde totale incompatibiliteit tussen auto- en allochtonen ('eigen volk eerst'), op racistische dan wel culturalistische gronden. Tot voor kort werd al of niet vrijwillige remigratie beschouwd als beste oplossing. Recenter zijn hiervoor in de partijprogramma's proactieve anti-islam

en anti-immigranten beleidspunten in de plaats gekomen: verbod op moskeebouw en op de Koran, op verdere immigratie en dubbele nationaliteit, afschaffing van ontwikkelingshulp, tegen een sterke EU, tegen toetreding van Turkije en dergelijke. Lang *beyond the pale* in Nederland, zijn deze standpunten nu ruimschoots vertegenwoordigd bij Wilders' PVV. De recente juridische aantijging van belediging van de islam toont echter dat Wilders' campagne om zijn standpunten publiekelijk gelegitimeerd te krijgen nog lang niet is voltooid.

Assimilationisten stellen dat migranten hun identiteit moeten aanpassen aan die van hun nieuwe omgeving – en dat zulke transformatie in beginsel mogelijk is. Twee varianten kunnen vandaag worden onderscheiden. *Hard assimilationisme* eist volledige omsmelting van de allochtone identiteit in die van de nationale cultuur; dat wil zeggen een totale de- en re-culturalisering, uitgezonderd de strikt privé geloofsbeleving. Een voorbeeld is de eis moskeepreken in het Nederlands te houden. Dit staat dicht bij het essentialisme van Huntingtons botsing van beschavingen, en wordt nogal eens omhelsd door ex-moslim 'afvalligen' die het verschil tussen islam en islamisme op de korrel nemen. Voorbeelden zijn Ayaan Hirsi Ali en Afshin Ellian, hoewel zij beleidsmatig dichter bij integrationisme kunnen staan. *Zachte assimilationisten* eisen aanvaarding van een *Leitkultur* in het openbare leven, maar staan wel beleving van de eigen cultuur in het privéleven toe. Het aantal politici, columnist en andere opiniemakers dat aandringt op

versterking van de nationale identiteit op school, in de media enzovoort is zo langzamerhand legio. Assimilationistische geluiden hebben die der multiculturalisten ondergesneeuwd. Dit standpunt komt min of meer met het officiële Franse overeen, en lijkt in Nederland aanhang te winnen – wellicht als een soort grootste gemene deler op een spectrum dat gaat van Fortuyn rechts tot Scheffer links (Sleegers, 2007, p. 51).

Ook communalisten, antipoden van de assimilationisten op beide schalen, laten zich indelen in rekkelijken en precisen. De scherplijpers van het *harde communalisme* zijn, hoewel in Nederland niet onbekend, veel talrijker in de Angelsaksische wereld. Dit zijn veelal cultuurrelativisten, die niet alleen minderheidsrechten bepleiten, maar rechten van de minderheid als collectief ook als van een hogere orde beschouwen dan de rechten van de individuen die deze minderheidsgroep samenstellen. Deze opvatting leidt tot aanvaringen met het westerse beginsel van gelijkheid voor de wet en scheiding van kerk en staat, zoals bijvoorbeeld in de strijd om de invoering van de sharia in Canada en Groot-Brittannië. Een ander voorbeeld is de recente commotie rond ontbintenis van het huwelijk van een niet maagdelijke moslima bruid in Frankrijk. *Softe communitarians* zijn in Nederland talrijk en verre van verslagen. Hun gaat het, gewoonlijk minder ideologisch, om het zoeken naar praktische oplossingen die zouden moeten stoelen op een compromis tussen groeps- en individuele rechten. Dat kan eventueel met speciale bevoordelingsregelingen voor

achtergestelde groepen, maar wel binnen het kader van de (westerse) grondwet. Een islamitische zuil ('afzonderlijk maar gelijkwaardig') wordt niet afgewezen als potentiële onderhandelingspartner met de overheid), bijvoorbeeld door de Amsterdamse burgemeester Job Cohen. Hoewel het multiculturalisme nu dus meer onder druk staat dan voorheen, tonen de hierboven geciteerde voorbeelden wel aan dat deze nog steeds springlevend is (Buruma, 2006, pp. 244-245; Benzakour, 2004).

Het *integrationisme* ten slotte staat een samenvloeien van het beste van elkaar ontmoetende en dialogerende culturen voor. Optimistisch hoopt men op een vervlechten van nu nog tegenstrijdige herinneringen en verhalen. Zulk een toekomstgericht, soms ietwat utopisch en analytisch niet altijd even scherp doorzocht project, heeft in Nederland altijd op een diffuse maar ruime sympathie kunnen rekenen. Scheffer (2007, pp. 419, 433 e.v.) denkt in deze lijn ("de grondregel van alle integratie: wederkerigheid op basis van gelijke behandeling"). Te recht wordt het kunstmatige, recente, en gemakkelijk in exclusivisme ontaardende concept 'joods-christelijke beschaving' als té simplistische en exclusieve definitie van de westerse identiteit aan de kaak gesteld. Probleem blijft echter dat het moeilijk is een geïntegreerde toekomst te verbeelden waarin verworvenheden van zowel de 'joods-christelijke' achtergrond als van bijvoorbeeld de islam harmonieus samenkomen *zonder* dat zulk een synthese *a priori* stoelt op als typisch westerse beschouwde waarden als vrijheid van denken, rationalisme en tolerantie.

Posities in het islamdebat: islamitische allochtonen

Sinds de jaren negentig is 'het islamdebat' niet langer een eenrichtingsstraat. Hoewel er vaker sprake is van langs elkaar heen praten dan van dialoog, kunnen tegenwoordig islamitische antwoorden onderkend worden op alle vragen die het diagram stelt.

	Monisme	Pluralisme
Essentialisme	Hijra (Mawdudi) salafisme	Euro-Islam II (Tariq Ramadan, Mohammed Benzakour, Dyab Abu Jahjah)
Evolutionisme	Apostasie Jihadisme (Al-Qaeda; Hofstadgroep)	Islam reformisme Euro-Islam I (Bassam Tibi, Salman Rushdie, Irshad Manji, Ayaan Hirsi Ali, Nasr Abu Zayd)

Zo is het islamitische antwoord op het rejectionisme de *hijra*, dat wil zeggen het terugtrekken naar islamitisch geregeerde gebieden (Sivan, 1985, pp. 86-90). Praktischer uitvoerbaar is de orthodox salafistische strategie om 'zuivere' enclaves op te bouwen die zo min mogelijk contact met de omringende ongelovige wereld onderhouden. Op de monistisch-evolutionistische eis van assimilatie kunnen twee antwoorden worden gegeven. Langs de ene kant is dat acceptatie van deze eis, hetgeen kan leiden tot geloofsafval en een poging zich een nieuwe westerse identiteit aan te meten, hetzij door bekering tot het christendom hetzij tot het 'Verlichtings-fundamentalisme'. Dit zijn posities die door enkele ex-moslims getheoretiseerd werden, maar wegens de risico's zelden

in de openbaarheid worden uitgedragen. Het andere antwoord is islamistisch. Hier is de tegenhanger van assimilatie 'usurpatie', namelijk strijd om de islam overal ter wereld te doen zegevieren. De eigen religie wordt als superieur gezien, en de opdracht luidt alle ongelovigen te assimileren. Deze ideologie was uiteraard de grondslag voor het jihadisme van de moordenaar van Theo van Gogh (Peters, 2005), en krijgt de meeste publiciteit, hoewel ze slechts een minderheid onder de moslims mobiliseert.

Het islamitische equivalent van de pluralistisch-essentialistische positie is het bekendst gepopulariseerd door Tariq Ramadan, die ook in Nederland aanhang begint te verwerven met zijn voorstel van "Europeaan op straat, (streng orthodoxe) moslim thuis". Ondanks haar radicaler taal paste de *Arabisch-Europese Liga* van Dyab Abu Jahjah (vóór diens vertrek uit Nederland en België) in eenzelfde logica. Een islamitisch integrationisme ten slotte, zoals dat in Duitsland al langer wordt uitgedragen door Bassam Tibi, heeft in Nederland nog geen intellectuele vertegenwoordigers (wel praktiserende onder de talrijke politici en bestuurders van islamitische huize zoals Ahmed Marcouch en Ahmed Aboutaleb). Zowel Ramadan (2003) als Tibi (2007) noemen hun - radicaal verschillende - modellen 'Euro-islam'. Tibi heeft vermoedelijk eerdere claims op de term, reden waarom wij zijn plan Euro-Islam I betitelen en dat van Ramadan Euro-Islam II.

Oorzaken van het exceptionalisme

De oorzaken van het Nederlandse exceptionalisme moeten niet in de eerste plaats in de aard van de islamitische aanwezigheid in Nederland gezocht worden. Moslims in Nederland verschillen nauwelijks van hun geloofsgenoten elders in Europa. Wel zijn ze naar etnische afkomst iets gemengder dan in de buurlanden, maar toch hoofdzakelijk een mix van Maghrebijnen (zoals in Frankrijk) en Turken (zoals Duitsland). Moslims zijn hier ongeveer tezelfdertijd gearriveerd als in andere Europese landen en sociaaleconomisch wijkt hun profiel ook weinig af van dat bij de burens. Hun percentage, tweede hoogste van Europa, zou *ceteris paribus* eerder spanningverhogend dan -verlagend werken (Roy, 2005). Als deze *cetera* echter niet in de kenmerken van de minderheid zijn te vinden, dan moeten we de oorzaken van het exceptionalisme zoeken in die van de meerderheid.

Ik wijs speculatief op twee in de Nederlandse geschiedenis gewortelde mogelijke verklaringsgronden – factoren waarin Nederland afwijkt van de rest van met name West-Europa. De eerste factor is een ander proces van natie- en collectieve identiteitsvorming: de extreem snelle secularisering en modernisering van een nationaal zwak geïntegreerde samenleving, waarin verzuiling afnam net op het moment dat de moslims er een zichtbare en permanent aanwezigheid werden. De tweede factor is een voorgeschiedenis van aanwezigheid van talrijke minderheden en een traditioneel tolerante verhouding ten opzichte van hen, die in het

geval van de joden traumatisch verstoord werd. Deze factor kreeg zijn beslag vóór de massale aankomst van moslims, wier aanwezigheid in een complexe en meest negatieve wisselwerking verstrikt raakte met de uniek Nederlandse reactie op de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust. Elk van deze twee factoren zorgde ervoor dat de opname van de moslimminderheid eerst vrij geruisloos en onproblematisch verliep, maar later *with a vengeance* tot levensgroot probleem werd.

Zwak nationalisme, late en snelle modernisering

De eerste factor is welbekend. De Nederlandse samenleving berust historisch op een ander soort nationaliteit dan het geval is in landen als Frankrijk en Engeland. Uit een voorgeschiedenis van particularismen, afwezig absolutisme en late eenwording en verzuiling kwam een zwak nationalisme voort. Buitenlandse waarnemers verbaasden zich over een nationale identiteit die soms leek te bestaan uit wijdverbreide *ontkenning* van en gebrek aan trots op een eigen nationale identiteit – zie Maks (2005, p. 66) sarcastische karakterisering van Nederland als “verlichte theocratie” (zie ook Buruma, 2006, p. 11; Grever & Ribbens, 2007, pp. 43-44, 47-48, 54; Sasse, 2005; Skovgaard, 2007). Dit patroon werd pas na de Tweede Wereldoorlog doorbroken door de sociaaleconomische modernisering, in de jaren zestig gevolgd door een razendsnelle en nog radicaler culturele revolutie. Ontzuiling leidde voor het eerst tot een homogene en egalitaire nationale identiteit, en al vlug tot de extreem gemo-

derniseerde 'postmaterialistische' Nederlandse samenleving van vandaag. Deze is op het gebied van individualisme, seksualiteit, en secularisering *moderner* dan de rest van Europa (Valenta, 2006; Kearney, 2004; zie Inglehart, 1977).

Deze set-up had consequenties voor het islamdebat. In een eerste stadium leidde de factor van zwak nationalisme, snelle secularisering en overgang naar een post-materialistisch waardenstelsel in Nederland tot een relatief hoge tolerantie ten aanzien van toen nog recente en minder talrijke groepen buitenlandse arbeiders, die nog niet als in de eerste plaats islamitisch werden beschouwd. Maar de moslims verschenen wel precies ten tonele op het moment dat deze moderniserende inhaalbeweging volop aan de gang was. Een onvoorbereide premoderne niet-westerse bevolking werd haast zonder enige institutionele buffer geconfronteerd met een maatschappij die op een aantal voor de islam cruciale terreinen (met name de relatie van staat en religie, en man-vrouw-verhoudingen) *sterker* van haar uit het Midden-Oosten meegebrachte waarden verschilde dan het geval was in de meeste andere Europese landen. Dit moest wel leiden tot de etnisch-culturele spanningen waarmee Nederland nu kampt.

Aan een autochtone islamofobe antireactie ging echter een hele generatie overheen. De generatie van de jaren zestig die het subject was van radicale culturele modernisering, bleef zich lang oriënteren op progressieve universalistische idealen waarin, in naam van antiracisme en anti-kolonialisme, aanvankelijk geen legitieme

plaats was voor afwerende reacties op "de vreemdeling in Uw midden". In een volgend stadium, met de in de jaren zeventig en tachtig opkomende 'nieuwe sociale bewegingen', ging het overheersend linkse universalisme over in multiculturalisme. Maar met de legitimering van velerlei particularismen, werd indirect ook de weg vrijgemaakt voor een herbenadrukken van het eigene tegenover de nieuwkomers, en daarmee voor een herwaardering van de natie. Zoals elders in de westerse wereld, groeide ook in Nederland wat haast een obsessie met de eigen collectieve identiteit mag genoemd worden.

Het trauma van de Tweede Wereldoorlog en de verloren minderheid

Ook op het gebied van de relatie tot eerdere minderheden onderscheidt Nederland zich nogal sterk van Frankrijk en Groot-Brittannië. Wanneer de dubbele modernisering van politieke en industriële revolutie op het eind van de 18e eeuw doorbreekt in Frankrijk en Engeland, zijn deze staten al tamelijk geünificeerd en herbergen zij nog slechts kleine minderheden van religieuze buitenstaanders. Ook de regionale, etnische en taalkundige unificering, die al enigszins aan de gang was, zou er door het proces van modernisering sterk aangewakkerd worden.

Dit alles week sterk af van Nederland, dat historisch een veel intensievere ervaring in samenleven met minderheden opbouwde dan andere West-Europese naties. Hoewel dit punt amper in de literatuur naar voren

komt, zou het toch wel heel merkwaardig zijn als dit verschil in achtergrond geen sporen zou hebben nalaten in de huidige constellatie. Hoewel de meeste ingeweken groepen geluidloos wegassimileerden, hield Nederland één numeriek belangrijke etnisch en religieus afwijkende gemeenschap over: de grote en groeiende joodse minderheid. Deze zou eerst in de loop van de 19e en de eerste decennia van de 20e eeuw exceptioneel snel en grondig geïntegreerd raken.

Juist hun integratie zou de joden in '40-'45 zo kwetsbaar maken voor de Holocaust. Zoals overbekend werd de Duitse bezetting hét nationale trauma bij uitstek der herinnerde Nederlandse geschiedenis. Daarbinnen vormt de jodenvervolgving een van de hoofdmoten. Deze centraliteit heeft zijn wortels in drie gegevens: (1) het relatieve aantal en de (schijnbaar) uitstekende integratie van de joden; (2) de relatieve omvang van de tragedie, met een relatief veel hoger aantal joodse slachtoffers dan in welk ander West-Europees land ook; (3) de overwegend passieve opstelling van de Nederlandse bevolking onder de bezetting. Onverschilligheid was wellicht de onvermijdelijke keerzijde van de tolerantie, maar liet zich lastig verenigen met het na 1945 dominante imago van "kleine maar dappere en edelmoedige natie". Kernpunt van het trauma wordt dus het schuldgevoel van de niet-joodse Nederlandse meerderheid als *bystander*. De rol van 'toeschouwer' is een weinig heroïsche rol, die scherp afstak bij het collectieve zelfbeeld dat net begon te kantelen toen de naoorlogse generatie volwassen werd (Buruma, 2006, p. 235; Grever & Ribbens,

2007, p. 75; voor een contrast met Duitsland, zie Langenbacher, 2003).

De verdwijning van het grootste deel van de joodse minderheid 65 jaar geleden heeft meer met het islamdebat van nu te maken dan men op het eerste gezicht zou vermoeden. Vanaf de jaren zestig – gelijktijdig met de zich in Nederland voltrekende culturele revolutie en met het begin van de moslim-migrantenstroom – wordt het oorlogsverleden 'herontdekt' en groeit het uit tot centrale issue in het nationaal debat. De omgang met, afzetten tegen, en herinnering aan het verleden spelen een rol zowel in de opkomst van een idealistische linkse jeugdbeweging als in de ontwikkeling van wat een vigerende cultuur zou worden van tolereren en gedogen van culturele verschillen. Werden schuldgevoelens verplaatst van de verdwenen joodse slachtoffers op de nog levende slachtoffers van de kolonisatie van de Derde Wereld? De Nederlandse samenleving ging een sindsdien nooit meer gestaakte soort van virtuele dialoog aan met en over het fantoom van deze verdwenen joodse gemeenschap. Antisemitisme en racisme worden dan pas publieke taboes. In intellectuele kringen vertaalt de identificatie met de Derde Wereld zich in een verwelkomende 'politiek correcte' bejegening van de nieuwe Derde Wereld vertegenwoordigers 'bij ons thuis': de allochtonen, onder wie moslims. Deze sentimenten werden uiteraard niet universeel gedeeld, maar hadden wel disproportionele invloed op media en beleidsmakers. Scheffer (2007, p. 272) herinnert aan de destijds heersende houding onder de *bien-pensant* intelligentsia van "We gaan Turkse kinderen

toch niet lastigvallen met het hele verhaal over de Duitse bezetting?”

Wanneer echter in de jaren tachtig en negentig het onbehagen groeit jegens wat als uitwassen van de tolerantie wordt ervaren, zal de Tweede Wereldoorlog en zijn niet aflatende Midden-Oosterse nasleep een pijnlijk verschilpunt worden tussen autochtonen en allochtonen. Zoals onder meer Mak en Buruma terecht opmerken, is de Tweede Wereldoorlog nog alomtegenwoordig in Nederland, en vooral in Amsterdam. Buruma suggereert dat de Tweede Wereldoorlog nog steeds een filter is waardoorheen veel autochtone Nederlanders het 'islamitische gevaar' waarnemen (Holocaust-referenties doorspekten trouwens ook Van Goghs borderline antisemitisme, vóór hij zich op de moslims als nieuw haatobject wierp) (Buruma, 2006, pp. 84-86, 248, 261-262; zie Gans, 1994, p. 75, en Kuper, 2000). De moslims die nu 'de plaats van de joden' lijken in te nemen, kijken echter heel anders tegen hun verdwenen 'voorganger' aan dan de omringende gemeenschap. Het centrale item van oorlog en Holocaust heeft voor moslims namelijk niet slechts een andere, maar vaak een omgekeerde betekenis dan voor autochtonen. Dit is gemakkelijk te begrijpen. De periodiek hoog oplopende discussies rond het Israëliisch-Palestijnse conflict zijn immers ondenkbaar zonder de Holocaust. Juist vanwege deze achtergrond bestaat hiervoor zeer grote belangstelling zowel onder de autochtone als allochtone Nederlanders, maar dan wel vanuit tegenovergestelde identificaties. Een verafgelegen contemporain conflict blijkt terug te slaan op een niet zo ver Eu-

ropees verleden. Algemeener kenmerkt het islamisme zich door een openlijk antisemitisme (evenals door antifeminisme en homofobie), posities die in het openbare leven in Nederland niet meer legitiem zijn. Dit leidt soms zelfs tot pressies om de jodenvervolging te taboeïseren, en dit laatste vergroot natuurlijk verder het onbehagen en de afstand ten opzichte van de moslims. Holocaust-negationisme past in de ideologie van de islamistische minderheid binnen de Moslim minderheid, een numeriek verwaarloosbare *fringe* (Jansen 2006). Wat demografisch marginaal was, kon politiek echter centraal worden, doordat een extremistische minderheid erin slaagde disproportionele media-aandacht naar zich toe te trekken. Een belangrijk stuk vaderlands verleden kwam zo dus tussen Nederland en zijn nieuwe 'medelanders' te staan.

De driehoeksverhouding Nederlanders-joden-moslims heeft een paradoxale uitwerking gekregen. Reflectie op de Holocaust, die in Nederland zo buitensporig hard had toegeslagen, had namelijk een aantal tegenovergestelde wijsgerig-politieke consequenties. De eerste was militante afwijzing van alle vormen van racisme, antisemitisme en andere vormen van discriminatie. Een steeds verder doorgevoerd *universalisme* ontleende bij uitstek aan de Holocaust als absolute tegenvoorbeeld zijn geldigheid. Uitbreiding van het gelijkheidsbeginsel tot vrouwen, homo's, etnische en religieuze minderheden omvatte logisch ook rechten voor allochtonen onder wie moslims. Voor overlevende joden werd de massamoord anderzijds een argument voor *particularisme*, en versterkte

die de zionistische claim op separate nationale rechten (en werd daarmee indirect prikkel voor Palestijns nationalisme). En ten slotte was de Holocaust ook vertrekpunt voor een kritiek op westerse moderniteit en het vooruitgangsgeloof van het seculiere rationalistisch universalisme *an sich*, een kritiek die ammunitie levert aan de particularismen van de Nieuwe Sociale Bewegingen der jaren zeventig tot negentig. Deze laatste kritiek kan leiden tot *cultuurrelativisme*, hetgeen op zichzelf onder meer weer islamisme kan legitimeren. Praktisch stimuleerde in Nederland de herinnering aan oorlog en Holocaust dus eerst multiculturalistische tolerantie. Naarmate sectoren binnen de moslimminderheid echter radicaliseerden en (vaak via de omweg van het Israëliisch-Palestijnse conflict) deze herinnering gingen instrumentaliseren, is dezelfde factor echter steeds meer tot stoorzender in de relatie tussen autochtonen en moslims verworpen.

Leidden postmaterialistische waarden-modernisering plus de schaduw van de Holocaust, de twee factoren, die in Nederland aanvankelijk tot relatieve tolerantie jegens de moslimminderheid leidden, in het volgende moment, dat van identitaire obsessie, tot de plotselinge omslag naar grotere intolerantie? Het zou nader getoetst moeten worden of beide, eerst voor tolerantie verantwoordelijke, exceptionalisme-factoren wellicht 'uitgewerkt' zijn geraakt, waardoor een convergentie-effect ontstaat. Dit zou dan het gevolg zijn van: (1) een steeds scherpere botsing tussen diezelfde waarden van moderniteit van de meerderheid, en de premoderne waar-

den van vele moslims; en (2) het door de polarisering aangezwengelde proces van herdefiniëring van Nederlands collectieve identiteit, dat tegengestelde visies op het oorlogsverleden steeds weer pijnlijk naar voren kwamen.

Voor zover de autochtoon-islamitische verhoudingen in het Nederland van nu worden overgedetermineerd door de voor-geschiedenis van '40-'45, speelt deze relatie zich natuurlijk af op enkele generaties afstand van de rampzalige gebeurtenissen. Het verleden verglijdt echter niet automatisch met het verstrijken der jaren, maar blijft impliciet aanwezig, gemedieerd door voortdurend veranderende herinterpretaties. Als de populariteit van geschiedenisboeken en televisieprogramma's een graadmeter is, dan is de belangstelling voor en betrokkenheid bij het (met name oorlogs)verleden zelfs hoger dan ooit. Ook de commotie rond de 'canon van Nederland', en de centrale plaats daarin van de Tweede Wereldoorlog, sluit hierop aan. Een blik op in allerlei blogs gevoerde debatten toont dat de thema's godsdienst, joden, Holocaust, en Midden-Oosten zelden ver onder de ondervlakte liggen, en periodiek extreem felle en emotionele discussies losmaken.

Een onvolledige convergentie

Later dan elders, maar niet minder radicaal, is de laatste jaren ook in Nederland het officiële multiculturele ideaal onder steeds hogere druk komen te staan. Waarom gebeurde dit, waar het bij het

multiculturalisme in wezen toch om een gemodificeerde verzuiling ging, dat wil zeggen een model met diepe wortels in Nederlands collectieve verleden? Voor het (gedeeltelijk) mislukken van het multiculturalisme zijn drie oorzaken aan te geven. Ten eerste liep het multiculturele ideaal van verwerping van alle hiërarchieën tussen groepen stuk op de pretentie van superioriteit van sommige groepen. Naast witte racisten (maar deze waren vrij onbetekenend in de Nederlandse context) is de gedachte van een (ook politiek tot uitdrukking te brengen) suprematie van de eigen groep vooral ook inherent aan het islamisme. Of extremistische islamisten dan wel Nederlandse nationalist(en) verantwoordelijk(er) zijn voor de polarisatie is een weinig constructieve kipeidiscussie. Waar het om gaat is dat eisen van rechten en voorrechten voor de eigen groep (ras, natie, etniciteit, godsdienst, ideologie enzovoort) en openlijk minachten van de andere, aan beide zijden een eerst nog fluïde scheidslijn door steeds scherper zelfidentificatie en een steeds zwaardere nadruk op identiteit en alteriteit, ondoordringbaar maakt. Ten tweede verloor het multiculturele ideaal van vreedzame coëxistentie tussen velerlei groepen geloofwaardigheid door het geweld, waarbij in het openbare debat islamistisch geweld het breedst uitgemeten werd. Ten derde staat het multiculturalisme een zekere vorm van groepsrechten voor, maar islamisten dreven de tegenstelling van groeps- tegen individuele rechten op de spits met hun nadruk op groepsrechten (bijvoorbeeld de claim van toepassing van de sharia, doodstraf op afvalligheid en dergelijke).

Geen van deze drie factoren is specifiek voor Nederland. Ze komen voort uit tegenstellingen die inherent aan het multiculturele model zijn. Met variaties vinden dezelfde processen in alle West-Europese landen plaats. Misschien hield de maatschappelijke hegemonie van het multiculturele model in Nederland de relaties tussen autochtoon en islamitisch hier langer binnen de perken der politieke correctheid dan elders, maar uiteindelijk sloeg de crisis ook in Nederland toe. In alle drie echter speelde het islamisme een sleutelrol in het ondermijnen van de illusie dat een harmonieus samenleven van verschillende culturen wel min of meer vanzelf tot stand zou komen, als maar eenmaal de geïnstitutionaliseerde voorrechten van de dominante westerlingen waren afgeschaft. Het verrast dus niet dat 'het islamdebat' al gauw hét centrale debat werd. Het leidde noodwendig naar de vraag welke identiteit eigenlijk 'beschermd' moest worden, en wat zij inhield. Daar Nederland minder kon terugvallen dan Frankrijk, Engeland of Duitsland op een duidelijk omschreven, geünificeerd natiebeeld, werd de speurtocht hier noodzakelijk met grotere intensiteit gevoerd. Een deel van de uitingen in de discussie ging onvermijdelijk in de richting van eerder 'onuitspreekbare' monistische opvattingen. Juist naarmate het officiële pluralisme minder geloofwaardig werd, konden deze niet langer uit de openbaarheid geweerd worden. Daaruit ontstaat de perceptie van convergentie met allerlei intolerante polariseringen elders in Europa. Het moment is nu gekomen om te bekijken hoever deze convergentie echt reikt. Waar staat Nederland in deze arena?

Zo er sprake is van een convergentie met andere Europese actoren, dan bestaat deze ongetwijfeld uit achteruitgang van een tot voor kort dominant multiculturalisme en opkomst van het assimilationisme. En hoewel het op zich niets bewijst, wordt 'het Nederlandse geval' de laatste jaren waarschijnlijk ook niet voor niets uitvoerig in de internationale media besproken als paradigmatisch voor een bredere Europese trend (bijvoorbeeld Buruma 2007, en de uitvoerige discussies in *Perlentaucher*, *Prospect*, en *Open Democracy*, cf. Bruckner 2003 en Ash 2007a en 2007b). In dit kader heeft Fukuyama's analyse bijzondere relevantie voor Nederland. Moderne liberale democratieën zouden lijden onder zwakke collectieve identiteiten, een zwakte die door onder andere fundamentalisten uitgebuit wordt met eisen voor groepsrechten. Europese maatschappijen zouden zelfs dubbel kwetsbaar zijn, omdat ze hun zwakke zelfdefinitie paren aan een nogal gesloten en op afkomst gebaseerd criterium van nationaliteit, hetgeen integratie van immigranten hier moeilijker maakt dan bijvoorbeeld in de Verenigde Staten (Fukuyama, 2006, pp. 6-8, 13-15, 16-17; Slegers, 2007, pp. 52-54, 67-69; Knippenberg & De Pater, 1988, geciteerd in Scheffer, 2007, p. 161). Als dit waar is voor Europa in het algemeen, dan misschien nog wel meer voor Nederland. Een van huis uit toch al zwak nationalisme, verder ondermijnd door een verlate secularisering, brengt één van Europa's meest kosmopolitische samenlevingen voort, en dientengevolge ook scherpe tegenstellingen met moslimimmigranten met premoderne achtergronden. De daaruit voortkomende spanningen leiden dan weer tot een beweging voor agressiever

acculturatie- en inburgeringsbeleid, en reflectie daarop maakt Nederland nu internationaal tot een pionier in de discussie over hoe een moderne democratie haar nationale identiteit kan verstevigen.

Toch is de convergentie verre van compleet. Zelfs binnen het recente kader van verminderde tolerantie en hogere eisen van de meerderheid aan de minderheid wordt Nederland nog altijd gekenmerkt door zijn "gematigd extremisme" (Huizinga, 1960, pp. 151-155). Dit blijkt wel uit de volgende factoren: (1) zelfs onder de radicaalste rejectionisten pleit niemand nog voor gedwongen remigratie of verdrijving van de als niet-assimileerbaar beschouwde groepen; (2) *grassroots* bewegingen die integratie of op zijn minst vreedzame coëxistentie nastreven blijven goed vertegenwoordigd in de Nederlandse civiele maatschappij; (3) er is nog steeds een niet onaanzienlijke zacht-multiculturalistische stroming die het dood tij overleeft onder meer door de bakens te verzetten naar een strategie van "de salafisten doodknuffelen" (Buruma, 2006, pp. 260-261); (4) het soft-assimilationistische discours toont in Nederland meer trekken van het Amerikaanse neoconservatieve denken dan van het nationalistisch antimodern paleoconservatisme dat we in anti-immigrantenbewegingen elders in Europa tegenkomen.

Niet toevallig was de gangmaker van de islamofobie in Nederland een militante homoseksueel, en ligt de nadruk hier op issues van persoonlijke levensstijl keuzen (Henrichs, 2004). De belangrijkste nieuw opgekomen assimilationistische krachten in het islamdebat stoelen niet, zoals in

Frankrijk, Vlaanderen of Oostenrijk, op militant antimoderne cultuurprotectionisten die de nadruk leggen op *family values* en militaristische waarden, en die behalve islamofob niet zelden antisemitisch, anti-feministisch en homofoob zijn. De echte Nederlandse tegenhangers van Haider, De-winter en Le Pen zijn ook in een tijd van verminderde tolerantie marginaal gebleven. Openbaar racisme blijft taboe. De lakmoesproef voor het universalisme van anti-multiculturalistisch Nederland is dat zelfs de hardste assimilationisten individuele (ex-) moslim "overlopers" zoals Hirsi Ali met open armen verwelkomen. Voor echte racisten zou de assimilerende moslim juist de gevaarlijkste zijn, net zoals overtuigde Duitse antisemieten vóór de Tweede Wereldoorlog de meest Duits-geïdentificeerde joden als de gevaarlijkste infiltranten en rasbezoedelaars beschouwden.

Conclusie

De conclusie lijkt dan ook gewettigd dat groeiende convergentie tussen Nederland en de rest van Europa inzake het islamdebat wel reëel is, maar niet moet worden overtrokken. Hoewel tolerantie inderdaad onder vuur ligt, getuigt de blijvende kracht van het multiculturalisme in Nederland van de doorwerking van idealen die hun wortels vinden in de wisselwerking tussen twee historische gegevens: Nederlands snelle culturele modernisering en zijn slechts ten dele verwerkte oorlogsverleden. Op het front van het islamdebat blijft de situatie fluïde. Belangrijker dan de felle maar efemere uitingen aan de waterspiegel

van de publieke polemieken is de eronder doorgaande, geruisloze en amper zichtbare stroom van geleidelijke maar succesrijke integratie van Nederlandse moslims (zoals 'carrière-marokkanen'). Dit is een proces van sociaaleconomische integratie en culturele autochtonisering dat gelijkenissen toont met dat van eerdere groepen immigranten, zoals de Surinamers en Molukkers, en natuurlijk de joden. Mak heeft ongetwijfeld gelijk op deze parallellen te wijzen. Hij trekt er de les uit, dat in de strijd om het islamdebat tot een voor alle betrokkenen bevredigende uitkomst te brengen, geduld het belangrijkste wapen is (Buruma, 2006, pp. 245-246; zie Mak, 2005, p. 85). Naarmate de culturele afstand tussen islamitische en autochtone Nederlanders vermindert, zouden coëxistentie en op den duur integratie verbeteren. Met betrekking tot de 'stoorzender'-factor van Nederlands oorlogstrauma en zijn Midden-Oosterse uitlopers, neemt het bewustzijn toe dat een succesrijke integratie van de moslimminderheid ook kennis en internalisering inhoudt van Nederlands verleden van vóór hun aankomst. Voorzichtige initiatieven in die richting zijn inderdaad onderweg (Slegers, 2007, p. 57 & *passim*; Buruma, 2006, p. 251). De grote onbeantwoorde vraag blijft of de internationale crises Nederland voldoende met rust zullen laten om het cruciale maatschappelijke vraagstuk van het islamdebat tot een goed einde te brengen.

Bibliografie

- Ash, T.G. (2007a). Europe's True Stories. *Prospect*, 131, (2).

- Ash, T.G. (2007b). Wake up, the Invisible Front Line Runs Right through your Backyard. *The Guardian*, 13 september.
- Benzakour, M. (2004). *Abou Jahjah, nieuwlichter of oplichter? De demonisering van een politiek rebel*. Amsterdam en Antwerpen: L.J. Veen, s.d.
- Bruckner, P. (2003). Le chantage à l'islamophobie. *Le Figaro*, 5 november.
- Buijs, F. et al. (2006). *Strijders van eigen bodem: Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Buruma, I. (2006). *Murder in Amsterdam: Liberal Europe, Islam and the Limits of Tolerance*. New York, etc.: Penguin.
- Buruma, I. (2007). The Dogmatism of Enlightenment (7-2-2007). <http://www.signandsight.com/features/1183.html>.
- Fukuyama, F. (2006). Identity, Immigration & Democracy. *Journal of Democracy*, 17, 2, 5-20.
- Gans, E. (1994). *Gojse tijd & joods narcisme: Over de verhouding tussen joden en niet-joden in Nederland*. Amsterdam: Platina.
- Grever, M. & Ribbens, K. (2007). Nationale identiteit en meervoudig verleden. Den Haag/ Amsterdam: WRR/ Amsterdam University Press.
- Henrichs, H. (2004). De moord op Pim Fortuyn. In E. Kloek (Ed.), *Verzameld verleden: Veertig gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis* (pp. 168-171). Uitg. Verloren.
- Hervieu-Léger, D. (2005). Islam and the Republic: The French Case. *The New Religious Pluralism and Democracy*, 21-22 april 2005, sponsored by Georgetown University's Initiative on Religion, Politics, and Peace.
- Huizinga, J. (1960). Nederland's geestesmerk (1934). In: Huizinga (J.), *De Nederlandse natie: Vijf opstellen*. Haarlem: H.D. Tjeenk Willink & Zn, 1960. pp. 144-187.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton University Press.
- International Crisis Group (2006). *La France Face À Ses Musulmans: Émeutes, Jihadisme Et Dépolitisation*. Rapport Europe N°172 - 9 mars 2006. http://www.crisisgroup.org/library/documents/europe/172_Ia_france_face_a_ses_musulmans_emeutes__jihadisme_amended.pdf.
- International Crisis Group (2007). *Islam and Identity in Germany*. Europe Report N° 181 - 14 March 2007. http://www.crisisgroup.org/library/documents/europe/181_islam_in_germany.pdf.
- Jansen, H. (2006). De ontkenning van de holocaust en van de jihad: een vreemde parallel. In *De Vernieuwing* (Uitgave van de Prof. Dr. W.S.P. Fortuyn Stichting, het Wetenschappelijk Bureau van de Lijst Pim Fortuyn), 17 november 2006.
- Kearney, A.T. (2004). Measuring Globalization: Economic Reversals, Forward Momentum. *Foreign Policy*, March/April 2004.
- Kuper, S. (2000). Ajax, de joden, Nederland. *Hard Gras*, 22.
- Langenbacher, E. (2003). Changing Memory Regimes in Contemporary Germany?. *German Politics and Society*, 21, 2, 46-48.
- Mak, G. (2005). *Gedoemd tot kwetsbaarheid*. Amsterdam en Antwerpen: Atlas.
- Peters, R. (2005). *De ideologische en religieuze ontwikkeling van Mohammed Bouyeri*. (Deskundigenrapport in de strafzaak tegen Mohammed Bouyeri in op-

- dracht van het Openbaar Ministerie opgesteld voor de arrondissementsrechtbank Amsterdam. mei 2005).
- Pew Global Attitudes Project (2006). The Great Divide: How Westerners and Muslims View Each Other: Europe's Muslims More Moderate. (22-06-2006) <http://pewglobal.org/reports/display.php?PageID=830>.
- Ramadan, T. (2003). *Western Muslims and the Future of Islam*. New York: Oxford University Press.
- Roy, O. (2005). A Clash of Cultures or a Debate on Europe's Values?. *ISIM Review*, 15, Spring, 6-7.
- Sasse, G. (2005). Securitization or Securing Rights? Exploring the Conceptual Foundations of Policies towards Minorities and Migrants in Europe. *Journal of Common Market Studies*, 43 (4), 673-693.
- Scheffer, P. (2000). Het multiculturele drama. *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.
- Scheffer, P. (2007). *Het land van aankomst*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Sivan, E. (1995). *Radical Islam: Medieval Theology and Modern Politics*. New Haven and London: Yale University Press.
- Skovgaard, J. (2007). *Towards a European Norm? The Framing of the Hungarian Minorities in Romania and Slovakia by the Council of Europe, the EU and the OCSE*. EUI European University Institute, Department of political and Social Sciences. EUI working paper SPS No. 2007/07. <http://cadmus.eui.eu/>.
- Sleegers, F. (2007). *In debat over Nederland: Veranderingen in het discours over de multiculturele samenleving en nationale identiteit*. Den Haag/Amsterdam: WRR/Amsterdam University Press. <http://www.wrr.nl/content.jsp?objectid=4097>.
- Storm, S., & Naastepad, R. (2003). The Dutch Distress. *New Left Review*, 20, 131-151.
- Tibi, B. (2007). Der Euro-Islam als Brücke zwischen Islam und Europa' 20.03.2007. <http://www.perlentaucher.de/artikel/3764.html>.
- Valenta, M. (2006). Facing up to Islam in the Netherlands. *OpenDemocracy* 9-2-2006 www.opendemocracy.net/faith-europe_islam/netherlands_3253.jsp.

Politologen en media

Inleiding

Peter Bursens, Universiteit Antwerpen

Eelke Heemskerk, Universiteit van Amsterdam

De verhouding tussen de beroepsgroep van politieke wetenschappers aan de ene kant en 'de media' aan de andere kant is veelzijdig en kent een lange geschiedenis. De twee basisverhoudingen tussen beide beroepen zijn die van onderzoeker en onderzoeksobject enerzijds, en die van mediamaker en deskundige die inhoud aanlevert anderzijds. Tussen deze twee rollen kan een positieve wisselwerking ontstaan, waardoor de politicoloog zijn werk en inzichten breed kan verspreiden en waardoor de diverse media op een gegede basis verslag kunnen doen van de politieke ontwikkelingen in onze samenleving. Toch ligt een louter positieve wisselwerking niet zomaar voor de hand, zoals Dave Sinardet en Peter Vandermeersch in dit symposium betogen. De relatie tussen politicologen en de media is er immers één van precaire aard: aan beide zijden kan opportunisme een belangrijke rol gaan spelen. Zowel voor politieke wetenschappers als voor praktijkpoliticologen is het daarom verstandig om zich te bezinnen over de rollen die beide groepen willen en kunnen spelen. We nodigden voor dit symposium twee deelnemers uit die uitstekend gepositioneerd zijn om beide

kanten van de relatie aan een nadere analyse en beschouwing te onderwerpen.

Dave Sinardet is politicoloog aan de Universiteit van Antwerpen en neemt actief deel aan het Belgische maatschappelijke debat rond federalisme, staats Hervorming en communautaire relaties. In zijn bijdrage werkt hij nauwgezet een aantal belangrijke aspecten uit van de rol die politicologen in de media kunnen vervullen. Of politicologen iets te zoeken hebben in de media, daar is Sinardet snel uit. De politicoloog is geen politiek journalist, en lang niet alle politicologen hoeven per se regelmatig in de media te verschijnen, maar volgens Sinardet is het de taak van sociale wetenschappers om deel te nemen aan het maatschappelijk debat en zo bij te dragen aan de vorming van de publieke opinie. De vraag die Sinardet het meeste bezighoudt, betreft de invulling van deze 'taak'. Voor hem ligt de meerwaarde van de wetenschapper vooral in het overstijgen van de waan van de dag en in het duiden van gebeurtenissen in een bredere context, bij grote voorkeur buiten de partijpolitieke redenties om. De realiteit is echter dat veel mediavormen zich maar slecht lenen voor genuanceerde, beschouwende en soms wat abstracte bijdragen. Volgens Sinardet moeten politicologen wel bereid zijn zich aan te passen aan de media. Misschien

niet wat betreft inhoud, maar toch zeker wat betreft vorm, stijl en taalgebruik. Deze investering kan zich voor sommige politieke wetenschappers vervolgens mooi terugbetalen via de inzichten en de 'thick knowledge' die je kan opdoen wanneer je onderdeel bent van het mediatheater op belangrijke politieke momenten.

Peter Vandermeersch is algemeen hoofdredacteur van *De Standaard/Het Nieuwsblad*. Hij geeft zijn beschouwingen met andere woorden vanaf de andere kant van het veld. Er blijkt niet veel licht te zitten tussen de analyse van de politicoloog en de hoofdredacteur: media en politicologen hebben elkaar nodig, maar opportunisme ligt op de loer. De media zijn een belangrijk kanaal voor intellectuelen om hun boodschappen breed te verkondigen, zo stelt Vandermeersch. Wat dat betreft ziet hij zelfs graag dat meer politicologen aan zijn mouw trekken om hem te wijzen op het belang van hun werk. Een mooie oproep wellicht. Tegelijk signaleert Vandermeersch dat politicologen vaak worden ingezet als surrogaatpolitici of omdat de bijdrage van een 'professor doctor' net dat extra beetje cachet verleent. Zo werken de media nu eenmaal, en als je de regels van het spel kent, kan je je er ook tegen wapenen. In zijn besluiten roep Vandermeersch de beroepsgroep van politicologen op om beter uit te maken welke plaats ze nu precies willen vervullen in het medialandschap. We hopen dat dit symposium deze oproep weerklank kan geven en zo de eerste aanzet kan vormen tot een vruchtbaar debat over deze kwesties, zowel onder politieke wetenschappers als tussen politieke wetenschappers en journalisten.

Politicologen en media: meer dan een verstandshuwelijk?

Dave Sinardet, Universiteit Antwerpen

De verhouding tussen politicologen en de media is een *hot topic*. Althans, binnen de politicologie (iets zegt me dat het in de mediawereld minder leeft). En doorgaans vooral in discussies en gesprekken achter de schermen, veel minder op het publieke forum.

Moeten we ons als politicologen niet ver weg houden van de media? Kunnen we daar ons verhaal wel kwijt? Zouden we ons niet beter enkel concentreren op het échte wetenschappelijke werk? Zou deze of gene collega niet beter wat meer selectiviteit aan de dag leggen in zijn media-optredens? Moeten we alleszins bepaalde formats niet mijden? En ons beperken tot commentaar op thema's die specifiek betrekking hebben op onze onderzoeksexpertise?

Dit type regelmatig gehoorde bedenkingen en oprispingen kan grosso modo herleid worden tot twee grote vragen: hebben politicologen iets in de media te zoeken? En zo ja, wat dan precies? Of nog: moeten politicologen en media een verhouding uitbouwen en hoe moet die er dan precies uit zien?

Hebben politicologen iets in de media te zoeken?

Op die eerste vraag is mijn antwoord alvast een volmondig 'ja'. Vanwege één centrale, principiële reden die tot de kern gaat van de taak van academici (en van media). Maar vooraleer daar op in te gaan, wil

ik even stilstaan bij enkele andere, meer utilitaire redenen die ook een rol kunnen spelen. Want laten wij niet schijnheilig of naïef doen. Utilitaire redenen om politicologen in te schakelen zijn er soms ook bij de media (bijvoorbeeld om een gat op te vullen in actualiteitsprogramma's wanneer politici incommunicado zijn of hun komst annuleren), dus waarom zou dat ook omgekeerd niet het geval mogen zijn? Althans wanneer dit in de eerste plaats academische doeleinden dient.

Ten eerste kan een min of meer regelmatige aanwezigheid in de media helpen bij het opbouwen van enige naamsbekendheid, hoe relatief die ook moge zijn. Dat is geen doel op zich maar kan nuttig zijn om ook het diepgaandere academische werk ruimer te verspreiden. Een politicoloog kan misschien zijn meest diepgravende inzichten niet kwijt via media-optredens (op die discussie ga ik hieronder nog in), maar giet hij ze bijvoorbeeld eens in een boek, kan naamsbekendheid helpen om daarvoor wat meer aandacht op te wekken en er een ruimer publiek mee te bereiken (hoe relatief 'ruim' hier opnieuw moge zijn). Enige naamsbekendheid kan ook leiden tot uitnodigingen voor lezingen, debatten en aanverwanten, opnieuw fora waar een politicoloog de kans krijgt om dieper op de zaken in te gaan voor een ruim(er) publiek (nu staat dezer dagen ook de zin van dit type activiteiten ter discussie, maar ook daarover verder meer). Een naam die een belletje doet rinkelen kan tot slot ook geen kwaad wanneer men voor een onderzoek medewerking wil verkrijgen, bijvoorbeeld van politici of hun medewerkers.

Dat leggen van zinvolle contacten met politici, journalisten, ... wordt niet enkel vergemakkelijkt door naamsbekendheid maar ook door bepaalde media-optredens zelf, zoals deelname aan debatten. En behalve nuttig om medewerking aan onderzoek te verkrijgen, kan het ook helpen om politicologische inzichten te verdiepen en te toetsen aan de politieke praktijk, gebeurtenissen beter te kunnen plaatsen, inzicht te verkrijgen in een aantal dynamieken, enzovoort. De politicoloog is uiteraard geen politiek journalist, die over de tijd en de vorming beschikt om een uitgebreid netwerk te onderhouden en wiens taak het is om uit te zoeken en te verkondigen wat nu precies die dag op die vergadering is gezegd dat geleid heeft tot deze gebeurtenis. Toch kan dat type informatie voor een politicoloog relevant zijn, om ruimere analyses te maken over achterliggende dynamieken, op het spoor gezet te worden van nieuwe verklaringsgronden, ... Dat geldt zeker in het Belgische communautaire debat waar de kloof tussen het publieke discours van politici en hun eigenlijke drijfveren en gedrag vaak niet gering is. Een politicoloog die het Belgische federale systeem wil analyseren, moet ook de precieze dynamieken binnen en tussen partijen kennen die tot staatsvormingen leiden. Deels kan hij daarvoor terugvallen op het werk van journalisten, maar daar vindt hij niet noodzakelijk precies die specifieke informatie die voor hem relevant is. Al loopt de politicoloog natuurlijk evenzeer als de journalist het risico om vooral die informatie of die versie ervan te krijgen die de politicus goed uitkomt.

Een andere manier om inzichten te vergroten is door de opportuniteit die media-optredens (evenals partijbijeenkomsten, congressen, ...) bieden tot 'participerende observatie', een onderschatte sociaal-wetenschappelijke methode. Zo was mijn deelname als commentator aan de rechtstreekse uitzending van het VRT-programma Villa Politica vanuit de Kamer in december 2008, waarin de val van de regering Leterme live te volgen was, een interessante inkijk in de wisselwerking tussen politiek en media en in hoe politieke partijen de perceptie van politieke gebeurtenissen via de media proberen in hun voordeel te sturen. Een voorbeeld dat ik nu perfect kan gebruiken in mijn vak 'Politieke communicatie en marketing'.

Bovendien staat een dergelijke participerende observatie de politicoloog ook toe om te reflecteren over zijn eigen rol, over hoe bepaalde formats hem in een bepaalde rol kunnen duwen, enzovoort. Zo is het interessant om zien hoe de communautaire opsplitsing van media in België ertoe leidt dat je als Vlaamse politicoloog in Franstalige media soms meer als Vlaming dan als politicoloog wordt gelabeld (zo kreeg ik in een Franstalig tv-journaal ooit het onderschrift 'politologue flamand' opgeplakt, daar waar 'politologue de l'université d'Anvers' toch iets meer voor de hand ligt). En zoals uit deze bijdrage blijkt kan 'participerende observatie' van een politicoloog in medialand zelfs leiden tot reflecties in politiek-wetenschappelijke tijdschriften.

Zelfs al zijn bovenstaande overwegingen academisch relevant, ze mogen toch niet

gaan doorwegen. Want de belangrijkste reden waarom politicologen moeten streven naar een vruchtbare samenwerking met de media, is de rol die ze in de samenleving te vervullen hebben. Wetenschappers in het algemeen, sociale wetenschappers in het bijzonder, hebben naar mijn mening de taak om deel te nemen aan het maatschappelijke debat. Zeker wanneer ze expertise hebben in en onderzoek doen naar binnenlandse thema's moeten ze hun inzichten en resultaten niet enkel kenbaar maken bij collega's maar ook bij de ruimere samenleving. Zo realiseren ze een maatschappelijke return voor het gemeenschapsgeld waarmee ze betaald worden. Academics zijn belangrijk voor de res publica, de publieke zaak. Ze hebben vanuit hun positie de luxe maar ook de verantwoordelijkheid om onafhankelijk van bepaalde belangen het maatschappelijke debat mee te sturen, en bij te dragen tot de vorming van de publieke opinie via hun aanwezigheid in de publieke sfeer.

Zeker voor buitenstaanders lijkt dat misschien de evidentie zelve, maar in de huidige academische context is het dat niet altijd. Steeds meer worden publicaties in tijdschriften die *gerankt* zijn door het Amerikaanse commerciële bedrijf ISI-Thompson, het enige criterium om wetenschappers te beoordelen, ook al bleek onder meer uit onderzoek van Diana Hicks van de School of Public of Policy aan de Georgia Institute of Technology dat zo maar een beperkt deel van de relevante sociaalwetenschappelijke output wordt gemeten. Dat systeem is misschien zinvol voor de exacte wetenschappen, van

waaruit het werd geïmporteerd, maar kan voor de sociale wetenschappen moeilijk als alleenzalmakend beschouwd worden. Uiteraard is het deelnemen aan het internationale wetenschappelijke debat een must en zelfs de belangrijkste taak van een wetenschapper. Er is ook niets op tegen dat sommige academici opteren om zich louter op dat internationale wetenschappelijke forum te richten. Maar zij die ervoor kiezen om daarnaast ook een rol in het binnenlands maatschappelijk debat op te nemen mogen daar al evenmin voor gestraft worden. Het vervullen van die maatschappelijke rol wordt stilaan herleid tot een vrijetijdsactiviteit, aangezien het enkel achterstand oplevert tegenover collega's die hun kostbare tijd daar niet in steken. Via dit incentive-systeem creëert men een type academici dat steeds lossers komen te staan van de samenleving waarin ze leven en waarover ze werken.

Het debat over de maatschappelijke rol van academici kan niet herleid worden tot dat over de relatie tussen academici en media. Maar het laatste is wel een belangrijk onderdeel van het eerste, want media zijn nu precies één van de fora bij uitstek waarin politicologen hun maatschappelijke rol kunnen spelen. Daarnaast zijn er uiteraard nog talrijke andere belangrijke kanalen waar het vaak mogelijk is om meer diepgang te brengen (publiceren in nationale laagdrempelige tijdschriften, het geven van lezingen, deelnemen aan debatten, adviseren van partijen en organisaties, ...), maar media blijven wel de belangrijkste kanalen waarlangs het politiek-maatschappelijke debat vorm krijgt, al was het maar omdat ze het grootste publiek bereiken.

Opnieuw, dit betekent niet dat alle politicologen zoveel mogelijk de media moeten halen, of dat iemand er moet op aangekeken worden omdat het hem niet lukt of niet interesseert. Maar dat geldt evenzeer omgekeerd, een goede reden om dit *as such* te ontmoedigen kan ik niet meteen bedenken. Wel zeer integendeel.

En wat hebben ze dan precies in de media te zoeken?

Na de vraag 'of' politicologen een relatie met de media moeten aanknopen, komt de vraag 'hoe' deze best vorm krijgt. Want zijn media wel de meest geschikte plaats om die maatschappelijke rol te vervullen? Staat de academische logica daarvoor niet te haaks op de medialogica? Moeten politicologen hun eigenheid niet teveel opgeven in ruil voor mediatoegang? En staan die media überhaupt te wachten op academici?

Dat er vaak sprake is van uiteenlopende logica's is evident, maar zoals in elke goede relatie komt het er op neer een goed evenwicht te vinden tussen de eigenheid van de partners. Waar dat evenwicht precies ligt, is moeilijk te zeggen en al helemaal niet wetenschappelijk nauwkeurig te bepalen.

Van de kant van de media moet de vraag gesteld worden of er dezer dagen niet te weinig ruimte is voor academici om wat langere, genuanceerde en doorwrochte analyses te brengen. Zo worden zelfs in de kwaliteitskranten – ondanks de sterk toegenomen ruimte, bijvoorbeeld in de weekendedities – nog nauwelijks langere

essays gepubliceerd. De lengte van het gemiddelde opiniestuk in *de Morgen* en *de Standaard* is een pak korter dan één à twee decennia geleden. En op radio of televisie (deels met uitzondering van Radio Klara) is nog weinig ruimte voor een langer, diepgravend interview. De afwezigheid van dit type 'formats' kan algemeen betreurd worden, maar aangezien ze bij uitstek voor academici interessant kunnen zijn, betekent dit het verlies van een niet onbelangrijk forum. Media komen politicologen dus misschien niet altijd voldoende tegemoet.

Maar evenzeer moeten politicologen bereid zijn zich aan te passen aan de media, bijvoorbeeld op het vlak van taalgebruik en stijl. Dit vergt ten dele andere (maar aanvullende) talenten dan voor het wetenschappelijke werk. Wie er niet in slaagt om een complex punt te maken zonder het te overladen met een overdaad aan vakjargon mag niet klagen dat hij de media niet 'haalt'. Dit soort aanpassing is immers voor elke communicatie naar een ruimer publiek noodzakelijk, al komt daar bij media-optredens nog een aanpassing aan specifieke formats bovenop.

Vraag is natuurlijk hoe ver die aanpassing moet gaan. Allicht best niet zo ver dat een politicoloog als dusdanig volstrekt onherkenbaar wordt tussen andere (journalistieke) commentatoren en observatoren. Hij moet de ambitie koesteren om toch een zekere meerwaarde te bieden en de waan van de dag te overstijgen. Bijvoorbeeld door gebeurtenissen in een verhelderend licht te plaatsen, er na reflectie een ruimer perspectief op te bieden (bijvoorbeeld door ze te plaatsen binnen een histori-

sche of ruimtelijke context), een nieuwe invalshoek of nieuw inzicht op te bieden. Daarnaast mag een politicoloog er naar mijn mening ook niet voor terugdeinzen om soms duidelijke standpunten in te nemen (zij het niet partijpolitiek) zolang deze onderbouwd en beargumenteerd zijn. Ook het terechtwijzen van bepaalde politieke handelingen moet kunnen, mits rationeel onderbouwd. De in België bijzonder verspreide gewoonte om bij elk type verkiezingen (federaal, regionaal, lokaal) telkens weer dezelfde politici op de lijsten te plaatsen, die dan vervolgens hun zetel niet opnemen of aan hun vorige mandaat verzaaken, kan (of moet zelfs) door politicologen gehekeld worden, bijvoorbeeld vanuit een analyse van democratische legitimiteit.

De specifieke invalshoek van academici maakt bovendien dat ze ook oplossingen kunnen aandragen die buiten het blikveld (of de belangen) van politici of journalisten vallen. Om het met Milton Friedman te zeggen: "the role of intellectuals is to develop alternatives to existing policies, to keep them alive and available until the politically impossible becomes politically inevitable". Het voorstel om in België een federale kieskring in te voeren dat ikzelf en andere collega's al jaren met enige regelmaat te berde brengen en dat we de voorbije jaren met een groep van Vlaamse en Franstalige academici technisch hebben uitgewerkt en hebben bepleit is daar een goed voorbeeld van. Het probeert internationale wetenschappelijke inzichten over de vraag wat de beste instellingen zijn voor meertalige samenlevingen op de Belgische context toe te passen en zo het communautaire debat mee vorm te geven.

Kunnen politicologen dergelijke vormen van meerwaarde bieden binnen elk media-format (want zoals vaak is spreken over 'de media' veel te reductionistisch). Het komt er allereerst op aan de verschillen tussen de formats te kennen en erop in te spelen. Een opiniestuk, een column, een radio-interview, een interview voor een journaalitem, een interview in een duidingsprogramma, een deelname aan een politiek debatprogramma, enzovoort, ze vergen stuk voor stuk een iets andere aanpak.

Een opiniestuk en nog meer een vaste column zijn wellicht de interessantste formats voor een academicus omdat de vrijheid in onderwerpkeuze en invalshoek daar doorgaans het grootst is. Men kan zelf beslissen welk onderwerp men relevant vindt om te behandelen (wanneer opiniestukken besteld worden is dat vaak wel over een specifiek actueel thema, bij een vaste column is de onderwerpkeuze nog vrijer). Toch is het mijn overtuiging dat men zelfs in het meest ondankbaar lijkende format soms een verschil kan maken. Zo zat ik in het najaar van 2007 in een uitzending van het debatprogramma 'Controverse' op de Franstalige commerciële televisie-zender RTL-TVI. Rond de tafel wordt telkens een tiental personen verzameld, zodat alvast niemand echt lang aan het woord komt. Heb je bovendien de pech om maar een politicoloog of andere observator te zijn in een gezelschap van (top)politici, blijft je spreektijd helemaal beperkt. De bewuste aflevering behandelde de taalkwesties in de Brusselse rand (ik bespaar de Nederlandse lezer de precieze details). Men had daarvoor niet bepaald de meest gematigde politici uitgenodigd: aan de ene kant drie gecontesteerde bur-

gemeesters van het radicaal-Franstalige FDF uit Vlaamse randgemeenten alsook de oud-burgemeester van Voeren José Happart, wiens weigering om Nederlands te leren de gehele jaren 1980 voor politieke hoogspanning zorgde. Aan de andere kant ook communautaire scherpslijpers, maar dan uit Vlaamse hoek, zoals de rechtse ultraliberaal Jean-Marie Dedecker en Vlaams parlementslid Eric Van Rompuy. En de politicoloog zat daar mooi tussenin. Tijdens het leeuwendeel van de uitzending vlogen verwijten heen en weer, werd met arresten van de Raad van State of het Grondwettelijk Hof gezwaaid, naargelang ze in het kraam van de politicus in kwestie pasten en werd vooral naast elkaar getierd. Zonder te willen beweren dat mijn korte tussenkomsten het debat een hele nieuwe wending gaven of getuigden van radicale nieuwe inzichten, kon ik het toch even wegtrekken van het Vlaams-Franstalig welles-nietesspelletje door het in een ruimer historisch en ruimtelijk kader te plaatsen, bijvoorbeeld via een verwijzing naar de (doelbewuste) dubbelzinnigheid in de taalwetten van 1962-1963 die ten grondslag liggen aan de huidige discussies en via een vergelijking met de Canadese context: dat de Franstalige Québécois daar het taalterritorialiteitsprincipe verdedigen dat in België door Vlaamse partijen wordt bepleit en precies door Franstalige partijen wordt verketterd (terwijl die laatsten zich wel solidair verklaren met die Québécois), plaatste het discours van sommige radicale Franstaligen over de discriminerende houding van Vlamingen alvast in een ander perspectief en kon Franstalige kijkers waarschijnlijk ook iets meer inzicht bieden in het 'Vlaamse' standpunt dan het

getier van de aanwezige Vlaamse politici. Althans, dat vernam ik achteraf toch van een aantal kijkers.

Evenzeer lukt het in sommige formats niet om enige meerwaarde te bieden of überhaupt een punt te maken. Dat is ook geen drama. Is echter meteen duidelijk dat wat men wil overbrengen werkelijk geen schijn van kans maakt binnen een bepaald format, dan kan men beter weigeren. De behoefte en noodzaak om aan het maatschappelijk debat deel te nemen mag niet leiden tot de aanvaarding om in eender welk scenario mee te draaien. Selectief omgaan met media-uitnodigingen is dus vaak zinvol. Maar als men er zijn ei in kwijt kan, is er op zich niets mis mee om vaak de media op te zoeken.

Academici moeten natuurlijk wel accepteren dat media volgens eigen wetten werken. Iedereen die regelmatig interviews geeft maakt wel eens mee dat een bepaalde quote uit zijn context is gerukt om in de invalshoek van het artikel of het nieuwsitem te passen. Iedereen die regelmatig opiniestukken schrijft, maakt wel eens mee dat daar plots een titel bovenstaat die eerder een zo groot mogelijk aantal lezers moet aantrekken dan een getrouwe weergave vormen van de inhoud van het stuk. Dat zijn nu eenmaal *les risques du métier*. Al moet de politicoloog misschien wel toegeven dat dit stuk mét zijn nuances dan wel door een pak meer mensen gelezen wordt. *Chacun son métier*.

Dat soort zaken hoort erbij maar op bepaalde momenten kan men best wel grenzen trekken. Zo zijn sommige journalisten wel eens geneigd het gezagsargument

van de politicoloog te gebruiken om een bepaalde boodschap te verspreiden. Als een politicoloog het zegt klinkt het geloofwaardiger, is de idee. Is de mening die de journalist via die weg in zijn stuk aan bod wil laten komen ook effectief die van de politicoloog, dan is er uiteraard geen probleem. In het andere geval kan die laatste best enige voorzichtigheid aan de dag leggen, zodat hem niet bepaalde woorden worden uitgelokt en in de mond gelegd.

Een daarmee samenhangend spanningsveld is dat van de verschillende 'frames' of invalshoeken die door media en politicologen gehanteerd worden om de politieke actualiteit te duiden. Zo wordt in politicologische kringen wel eens geklaagd dat de media over politiek, en al helemaal over verkiezingen, te veel verslag uitbrengen vanuit het zogenaamde 'game frame': de invalshoek van electorale strijd en strategieën van partijen. In een interessant artikel uit 2002 in de *Harvard Journal for Press and Politics* kwamen Paul Brewer en Lee Sigelman echter tot de vaststelling dat dit 'game frame' nu ook precies is wat Amerikaanse politicologen meestal gebruiken wanneer ze commentaar geven in de media (veel minder dan bijvoorbeeld het 'issue frame', dat vertrekt van de inhoudelijke standpunten van partijen).

Nu is de vraag of dit aan de journalisten ligt: stellen zij enkel vragen vanuit die specifieke invalshoek, selecteren zij uit de uitleg van politicologen enkel die quotes die in dat kader passen of selecteren ze misschien zelfs de politicologen naarmate ze gekend zijn om vanuit die invalshoek te analyseren? Of zijn de politicologen zelf geneigd die invalshoek te gebruiken

omdat ze denken dat de media dit willen horen of omdat ze de politiek nu eenmaal zelf ook op die manier analyseren (zij het dan op een iets meer gesofisticeerde wijze, bijvoorbeeld op basis van de 'game theory'). Het lijkt deels op dat laatste want uit het hierboven genoemde onderzoek blijkt dat het 'game frame' ook het meest gebruikte is in artikels over verkiezingen in een aantal academische top-tijdschriften. Weliswaar minder overheersend dan in de media, maar toch. De kloof tussen het 'academische' frame en het 'mediaframe' bij verkiezingen lijkt dus gerelativeerd te moeten worden (al is de Amerikaanse context uiteraard niet de onze).

Op zich is er ook niets mis mee dat politicologen een dergelijke invalshoek gebruiken. Iedereen die de Belgische politiek de voorbije twee jaar heeft gevolgd kan er niet omheen dat electorale calculus en strategische spelletjes geen onbelangrijke verklaringsfactor zijn voor een hele reeks gebeurtenissen. Al kan de meerwaarde van de politicoloog er dan net in liggen om te expliciteren dat het spel zo wordt gespeeld en dat eventueel ook te problematiseren, in plaats van het te naturaliseren door volledig in het 'game frame' mee te stappen en het zo als enige relevante analysekader te legitimeren. Misschien kan de politicoloog net proberen de zaken vanuit een andere, evenzeer relevante, maar veronachtzaamde invalshoek te bekijken. Misschien zijn media dezer dagen wat teveel geneigd om politicologen in hun 'frame' in te passen, zonder genoeg open te staan voor invalshoeken die politicologen zelf kunnen aanbrengen. En omgekeerd zullen politicologen soms misschien ook wat teveel geneigd zijn om zich op dat vlak aan de media aan te passen.

Besluitend kunnen we stellen dat politicologen (en academici in het algemeen) een belangrijke rol hebben te vervullen in het publieke politiek-maatschappelijke debat en dat media daarvoor een van de kanalen bij uitstek zijn. Daarvoor moet de politicoloog zich aanpassen aan de medialogica (als onderdeel van het noodzakelijke talent om ook naar een ruimer publiek te kunnen communiceren), maar moeten media ook ruimte bieden om nog een academisch verhaal te vertellen. Politicologen kunnen best niet volledig ingekapseld worden of zich laten inkapselen in de mediaformats en frames, maar proberen vanuit de eigen achtergrond een meerwaarde te bieden in het debat. Ze zijn immers goed geplaatst om zinnige reflecties te leveren op evoluties in de politiek en ook in de media. Maar ze moeten uiteraard ook openstaan voor zelfreflectie. Misschien moeten ze ook maar eens wat meer onderzoek doen naar de relatie tussen media en politicologie.

De plaats van politicologen in de media

Peter Vandermeersch, algemeen hoofdredacteur De Standaard – Het Nieuwsblad

Is er in de media plaats voor politicologen? Dat is, in essentie, de vraag die ik moet beantwoorden. En uit de eerste zinnen van het stuk van Dave Sinardet leer ik dat de verhouding tussen politicologen en media een *hot topic* is, toch binnen de politicologie. Want inderdaad, zoals Sinardet zelf al vermoedt, is dat eigenlijk niet het geval in de media. Misschien ten onrechte. Want er valt wel wat over te zeggen.

1. Dat is dan ook mijn eerste vaststelling. Politicologen debatteren blijkbaar over de aanwezigheid van hun confraters in de media. De media vinden dat behoorlijk vanzelfsprekend. Want is er eigenlijk iets nieuws onder de zon? Intellectuelen – en daar reken ik tot nader order ook de politicologen toe – nemen al altijd deel aan het debat via de media. Zola publiceerde zijn 'J'accuse' op de voorpagina van *L'Aurore*. De filosoof Max Wildiers richtte diep in de jaren vijftig de gezaghebbende bijlage 'De Standaard der Letteren' op in mijn eigen krant. Opiniebladen staan al decennialang vol met standpunten en beschouwingen van intellectuelen. Maar er is dan misschien niks nieuws onder de zon, het aantal keren dat met name politicologen in media opduiken is de jongste jaren zonder meer geëxplodeerd. Ik heb de indruk dat elke politicoloog die iet of wat vulgariserend kan schrijven of vlot kan spreken dezer dagen ook op televisie komt en/of geregeld in de kranten opduikt, hetzij met een eigen column, hetzij als commentator in een van de vele duidingprogramma's, hetzij om deze of gene peiling geloofwaardigheid te geven. Ik ben van vorming historicus. Maar ik stel vast dat ik uit het blote hoofd meer politicologen kan opnoemen dan historici. Juist omdat die politicologen meer dan anderen opduiken in de media. Dus eerste vaststelling: er is wel iets nieuws onder zon: het is veel meer. Sterker nog. Het is misschien zelfs te veel.

2. Dat het te veel is, is niet de schuld van de politicologen. Ik krijg zelden vragen van politicologen om in de media te komen. Wij vragen hen. Dat brengt me bij

mijn tweede vraag: waarom vragen wij, de media, aan deze heren (zijn er eigenlijk geen dames politicologen?) om onze kolommen te vullen of onze televisieplanteaus te bevolken?

In essentie zie ik drie redenen. Eerst en vooral omdat wij, de media, oprecht geïnteresseerd zijn in wat de politicologen, vanuit hun wetenschappelijk perspectief en hun grondige studie en kennis, aan het publiek kunnen bijbrengen. Ik zie het als een van de allerbelangrijkste taken van de media om de kennis die aan universiteiten en in andere onderzoekscentra wordt opgebouwd, vulgariserend te helpen verspreiden. Ik stel de kolommen van *de Standaard* graag open voor politicologen die nieuwe, dwarse, opmerkelijke, grondige inzichten hebben verworven. En als het moet krijgen ze daar echt wel de plaats voor. Ik vind zelfs dat het te weinig gebeurt. Dat er al te weinig politicologen eens aan mijn mouw trekken om te wijzen op hun werk.

De tweede reden waarom media van politicologen houden, is wat minder hoog gestemd. Met name in de altijd zo hongerige audiovisuele media kunnen de politicologen de leemtes invullen die ontstaan als de hoofdrolspelers – de politici of andere beleidsverantwoordelijken – om allerlei redenen niet willen opdraven. "Als die echt niet willen komen, trekken we een blik politicologen of krantencommentatoren open", zei mij een eindredacteur van een geëerd Vlaams programma niet zo lang geleden. Als je 'talking heads' nodig hebt zijn er altijd wel enkele politicologen of commentatoren die hun licht wil-

len laten schijnen over de realiteit. En ja, omdat naamsbekendheid (zie Sinardets stuk) én ego nu eenmaal een rol spelen, gaan ook politicologen maar al te graag op die uitnodiging in. Niets menselijks is ons vreemd. Gelukkig maar.

De derde reden waarom we al eens een politicoloog in de krant zetten of in een of ander panel is evenmin van eigenbelang gespeend. Maar nu gaat het over het eigenbelang van de media. Wij, de media, gebruiken politicologen maar al te graag om een saus van wetenschappelijkheid te gieten over wat we doen. Schaart politicoloog x of y zich achter deze peiling of achter deze stemwijzer? Dat krijgen die vanzelf een hogere waarde. Zit politicoloog z in ons programma? Dat heeft dat een sérieux die we anders misschien niet hebben. Als er 'professor doctor' voor een naam staat kunnen wij, de media, daar ons voordeel uithalen. Politicologen laten zich dat, zo stel ik vast, in vele gevallen welgevallen. Zonder er veel vragen bij te stellen.

3. Zo kom ik bij mijn derde vraag: vormt die grote aanwezigheid van politicologen in de media een meerwaarde voor het publiek? Ja en neen. Als het gaat over het uitdragen van wetenschappelijke kennis kan er geen twijfel over bestaan natuurlijk. Ik wil mij in dit stuk hoeden voor het noemen van namen in deze of gene richting. Maar bij wijze van uitzondering noem ik hier graag de naam van de Leuvense emeritus hoogleraar, de socioloog Luc Huyse. Zijn denken over binnen- en buitenlandse sociologische en politologische thema's heeft een veel grotere

impact gekregen dankzij zijn zorgvuldig uitgekende mediapolitiek en voorzichtig gedoseerde contacten met de media. Vele andere, jongere collega's, volgen dit voorbeeld. Andere keren twijfel ik heel hard aan de meerwaarde van de politicologen in de schrijvende en audiovisuele media. In hun rol als columnist of commentator vallen ze soms ronduit uit hun rol. Dan proberen ze, met zeer wisselend succes, een ad hoc journalist te worden. Vergeten ze de noodzakelijke afstand (in ruimte en in tijd) die de politicoloog net zijn geloofwaardigheid moet geven. Dreigen ze nogal onbesuisd te keer te gaan. Beperkt hun wetenschappelijke benadering zich tot hun academische titel. Worden ze – ik weeg mijn woorden – slechte journalisten. Want zonder het netwerk te hebben van die journalisten en zonder de kennis te hebben van een aantal factoren die zich afspelen proberen ze op korte termijn te duiden. En ja, natuurlijk zijn er uitzonderingen.

Dat alles brengt me bij mijn besluiten

1. Politicologen hebben wel degelijk hun plaats in de media.
2. Politicologen moeten onderling beter uitmaken welke die plaats is.
3. Politicologen moeten de wetmatigheden van de media beter kennen en weten wanneer ze dreigen gebruikt te worden door die media.
4. Politicologen moeten erover waken dat ze geen slechte journalisten worden.
5. Zoals de journalistiek soms te dicht staat bij de politiek, staan de politicologen soms te dicht bij de journalistiek. Wat meer afstand in deze driehoek zou voor iedereen heilzaam zijn.

Uitleiding

Peter Bursens, Universiteit Antwerpen

Eelke Heemskerck, Universiteit van Amsterdam

Niets menselijks is ons vreemd, merkt Vandermeersch op. Media zoeken 'talking heads' die nagenoeg eender wat mogen zeggen, zolang ze professor doctor zijn. En wat is voor een wetenschapper vleiender dan aan te mogen schuiven bij de meest gerenommeerde debatprogramma's op televisie om – zeer geleerd – beschouwingen te delen met het publiek. Aan beide zijden kan de *spin-off* heel positief zijn: goede inhoud voor de mediamaker, publiciteit en invloed op het publieke debat voor de wetenschapper. Mooi voor elkaar en helemaal niet erg. Toch blijkt uit beide bijdragen dat zowel de hoofdredacteur als de geëngageerde politicoloog wat worstelen met de precieze relatie en de positie van politicologen in de media.

Sinardet geeft daarbij aan dat lang niet alle politicologen een bijdrage aan het debat hoeven te leveren, maar dat zij die dat wel doen daar meer voor gerespecteerd zouden moeten worden. Want in de huidige ontwikkelingen van de politieke wetenschap in Nederland en België lijken haast enkel nog artikelen in 'ISI-ranked Journals' te tellen. Zo creëren we zelf een systeem van prikkels die onze beroepsgroep steeds losser maakt van de samenleving waarin we leven en waarover we werken, volgens Sinardet. Onwillekeurig dringt zich hier een vergelijking op met de financiële elite, de bestuurders, managers, en handelaren van de grotere financiële instellingen. Daar leidde de fixatie op een eenduidig doel (aandeelhouderswaarde)

tot een systeem van prikkels en beloningen die de financiële elite allengs verder van de maatschappij heeft verwijderd. Nu zal het nog wat voeten in aarde hebben willen we aan de universiteiten aanzienlijke persoonlijke geldbonussen verbinden aan het publiceren in *top ranked journals*, maar heel erg veraf klinkt dit tegenwoordig al niet meer.

Op zichzelf kan het niet al te ingewikkeld zijn om als vakgroep bijdragen in de media te waarderen. Dit veronderstelt dan wel dat de mediabijdrage van de politicoloog direct of indirect gebaseerd is op de eigen wetenschappelijke expertise. Sinardet stelt dan ook dat niet elke politicoloog een bijdrage in de media hoeft te leveren: sommige onderzoeksonderwerpen lenen zich daar (nog) niet voor. Vandermeersch geeft zelfs aan dat de titel 'professor doctor' al wel eens voldoende is om aan tafel te geraken. En inderdaad, als we de opiniekaternen van de Nederlandse en Vlaamse kranten er op na slaan, vinden we vele bijdragen van politicologen die zeer actief zijn in het maatschappelijke debat maar steeds vaker over onderwerpen die slechts zeer indirect en soms slechts met enige fantasie terug te voeren zijn op de wetenschappelijke expertise. In 2003 leidde dit aan de Universiteit van Amsterdam tot een debat, aangezwengeld door toenmalige Rector Magnificus Paul van der Heijden. Volgens Van der Heijden gebeurde het te vaak dat wetenschappers zich laten verleiden tot uitlatingen en stelligheden die zij niet – wetenschappelijk – kunnen verdedigen. Je hebt als wetenschapper een maatschappelijke rol, maar dat ontslaat je niet van de hoge kwaliteitseisen die ook voor

wetenschappelijke publicaties gelden. Kun je daar niet aan voldoen, dan dien je je als burger te presenteren en niet als hoogleraar, zo stelde Van der Heijden destijds.

Dit debat over de rol van politicologen in de media sluit mooi aan bij een eerder debat in het symposium van *Res Publica*, met name over Nederlands als wetenschapstaal (*Res Publica*, 2008-2). In beide discussies staat immers de maatschappelijke rol van wetenschapper centraal: als we betaald worden door de belastingbetaler, mogen we ten minste iets terug doen, door deelname aan het nationale debat en door de opgedane kennis te verspreiden onder de bevolking. Voor de wetenschapper zelf

blijft er echter steeds een belangrijke afweging: in welke mate kan het eigen argument – eventueel met de benodigde nuance – voor het voetlicht worden gebracht. Een goed begrip van de ‘formats’ die gebruikt worden en van de ‘wetten en regels’ van de verschillende media is daarbij een belangrijk hulpmiddel. Politieke wetenschappers moeten ook niet elk scenario accepteren: een selectie in media-uitnodigingen is nodig, stelt Sinardet. Kortom, politicologen dienen zichzelf en elkaar steeds de vraag te stellen of hun mediabijdrage de toetsteen der kwaliteit goed kan doorstaan. Als we dat al kunnen volhouden, dan kunnen we met recht dezelfde vereisten aan de media zelf stellen.

De Verenigde Naties als ideeënfabriek¹

Het United Nations Intellectual History Project

Francis Baert (UNU-CRIS en Universiteit Gent)

BESPREKING VAN

- Louis Emmerij, Richard Jolly en Thomas G. Weiss (2001). *Ahead of the Curve? UN Ideas and Global Challenges*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

- Thomas G. Weiss, Tatiana Carayannis, Louis Emmerij en Richard Jolly (2005). *UN Voices. The Struggle for Development and Social Justice*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

In 1961 hield de daadkrachtige tweede secretaris-generaal van de Verenigde Naties Dag Hammarskjöld een rede aan de universiteit van Oxford. In de tekst is de opmerkelijke zin terug te vinden: "I am not as neutral as regards to the Charter; I am not neutral as regards facts" (Hammarskjöld, 1961, p. 351). De rede was een pleidooi voor de onafhankelijkheid van de internationale ambtenarij, een duidelijk signaal dat de Verenigde Naties meer zijn dan de optelling van de belangen van (enkele) lidstaten. De administratie heeft een zekere onafhankelijkheid en is meer dan de slipperdrager van de lidstaten, de permanente leden van de Veiligheidsraad, laat staan van de Verenigde Staten. Het is

dan ook belangrijk om in analyses rond de werking van de Verenigde Naties steeds in het achterhoofd te houden dat we kunnen spreken over twee Verenigde Naties (Claude, 1956).² De *eerste* Verenigde Naties brengen alle 192 lidstaten samen. Elk van die lidstaten dient zijn verantwoordelijkheid op te nemen. Een *tweede* Verenigde Naties, zijn deze van de secretariaten, van de ambtenaren die beroepshalve het Handvest in de praktijk brengen. Aan het hoofd van die administratie staat de secretaris-generaal.

In 1999 werd het *United Nations Intellectual History Project* (hierna UNIHP) opgestart als een onafhankelijk initiatief door het *Ralph Bunche Institute for Inter-*

national Studies van de *City University* in New York.³ Initiatiefnemers en codirecteurs zijn Louis Emmerij, Richard Jolly en Thomas G. Weiss. Er konden geen beter geplaatste codirecteurs voor dit project gevonden worden. Alle drie maakten ze naam binnen de Verenigde Naties en in de academische wereld. Louis Emmerij kan terugblikken op een lange carrière bij de IAO, OESO, Inter-Amerikaanse Ontwikkelingsbank en het *Institute for Social Studies* in Den Haag. Richard Jolly verrichtte baanbrekend werk in opdracht van UNDP en UNICEF en voor het *Institute of Development Studies* van de universiteit van Essex. Thomas G. Weiss is professor politieke wetenschappen en directeur van het *Ralph Bunche Institute for International Studies* aan de *City University* in New York en voormalig hoofdredacteur van *Global Governance*, een academisch tijdschrift uitgegeven door Lynne Rienner met als belangrijkste sponsors de Universiteit van de Verenigde Naties en de *Academic Council on the United Nations System* (ACUNS). Binnen deze laatste organisatie speelt hij een prominente rol. Weiss was ook jaren werkzaam binnen de Verenigde Naties (onder meer voor UNCTAD en IAO).

De idee van dit project is niet om een exhaustieve geschiedenis te schetsen van de Verenigde Naties maar eerder een *intellectuele* geschiedenis: hoe en welke ideeën kwamen tot ontwikkeling binnen de Verenigde Naties en hoe zorgde de organisatie voor een verspreiding ervan. Dit lijkt misschien nogal hoogdravend maar wat de initiatiefnemers voor ogen hadden, was – zonder dit zelf aan te geven – de *soft power* van de Verenigde Naties te belichten (Nye,

1990). Of zoals Michael Doyle het stelde: “In some sense, ideas are the currency” (...) “The UN has no power. It has good ideas. It convenes, it mobilizes, it inspires, it provides legitimacy. It is an idea shop. So at that level, ideas are very important” (Weiss, Carayannis, Emmerij & Jolly, 2005: 406).

Het resultaat van dit project is enerzijds een boekenreeks en anderzijds een collectie van diepte-interviews met sleutelinformanten. Dit laatste resulteerde in een CD-rom en neerslag van de interviews in Weiss, Carayannis, Emmerij & Jolly (2005).⁴ De boekenreeks wordt gepubliceerd door Indiana University Press en zal in totaal vijftien volumes tellen. In dit artikel sta ik kort stil bij twee van de tot nog toe elf gepubliceerde volumes. De Nederlandse regering was een van de donors voor dit project. Naast de financiële inbreng is er tevens sprake van substantiële ‘Nederlandse’ en in mindere mate ‘Belgische’ inbreng. De in Rotterdam geboren Louis Emmerij is als codirecteur een drijvende kracht achter het project. Gewezen minister voor Ontwikkelingssamenwerking Eveline Herfkens zetelt in de internationale adviesraad.⁵ De Leidse hoogleraar Nico Schrijver treedt op als auteur van één van de nog te publiceren boeken: *The UN and the Global Commons*. Université Catholique de Louvain professor Frédéric Lapeyre werkte als onderzoeker voor UNIHP en is medeauteur van *UN Contributions to Development Thinking and Practice* (Jolly, Emmerij, Ghai, Lapeyre, 2004).

Vreemd genoeg beschikken de Verenigde Naties en in het bijzonder het Secretariaat niet over een archiefdienst die op regelma-

tige tijdstippen nieuw werk over de organisatie publiceert. Dit is in schril contrast met de Wereldbank en het IMF (de Vries, 1969; 1976; 1985). Brian Urquhart verwoordt het als volgt: "One of the troubles with the UN (...) is the fact that it never had a historical section. I spent years and years, from the time when I was the personal assistant to Trygve Lie, trying to get them to establish a historical section, so that people in all parts of the UN would actually record at the time what they were doing, instead of doing it 50 years later with a sort of esprit d'escalier" (Jolly, Emmerij & Weiss, 2005, pp. 1-2). De laatste jaren lijkt dit euvel echter in sneltreinvaart goedge maakt te worden. Verschillende VN-organen hebben gelijkaardige projecten opgezet: onder meer het *ILO Century Project*⁶ en het *UNESCO History Project*.⁷ Daarnaast kan ook verwezen worden naar een afgesloten Noors en nog lopend Nederlands onderzoeksproject. Het CANDID (acroniem voor *Creation, Adoption, Negation and Distortion of Ideas in Development*) onderzoeksproject aan de Universiteit van Oslo bestudeerde tussen 1999 en 2003 de relatie tussen ideeën en ontwikkelingshulp, onder leiding van Morten Bøås en Desmond McNeill.⁸ In Nederland loopt momenteel een door het NWO gefinancierd onderzoeksproject *The United Nations and the Evolution of Global Values* onder leiding van Nico Schrijver.⁹ De resultaten van het CANDID-project mogen er zijn. Verschillende hoogstaande boeken en artikelen werden gepubliceerd, gebruikmakend van kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethodes (Bøås & McNeill, 2004; McNeill, 2006; 2007). Dit project kijkt voornamelijk via kwalitatief onder-

zoek naar de verspreiding en levenscyclus van vijf ontwikkelingsconcepten (informele sector, duurzame ontwikkeling, *governance*, sociaal kapitaal en lokale kennis) binnen acht geselecteerde internationale organisaties: de Wereldbank, UNDP, IAO, de Aziatische Ontwikkelingsbank, de Inter-Amerikaanse Ontwikkelingsbank, de Afrikaanse Ontwikkelingsbank, de Wereldhandelsorganisatie en het IMF.

Uitermate boeiend is de kwantitatieve analyse van McNeill (2006) van drie concepten die via internationale organisaties hun weg naar de academische wereld en het ruimere publiek vonden: informele economie, sociaal kapitaal en duurzame ontwikkeling. Informele economie werd een vrij bekend begrip na het verschijnen van een IAO-publicatie in 1972 (ILO, 1972). Duurzame ontwikkeling is als concept onlosmakelijk verbonden met het Brundtland-rapport van de *World Commission on Environment and Development* (1987). Sociaal kapitaal oogstte de nodige bijval in kringen van de Wereldbank, maar werd pas echt een grote hit na een publicatie van de Amerikaanse sociale wetenschapper Robert Putnam (1993). Duurzame ontwikkeling werd een algemeen verspreid begrip in de academische en beleidswereld. België en Nederland zijn daar geen uitzondering op. In de jaren 1990 werden diverse overlegorganen (in België op verschillende beleidsniveaus) en onderzoekscentra opgericht. Sociaal kapitaal, en dit conform de bevindingen van McNeill (2006), is uitgegroeid tot een belangrijk studieonderwerp bij sociale wetenschappers (Hooghe, 1999). Het CANDID-project is sterk beïnvloed door het werk van de

Canadese politieke wetenschapper Robert Cox (Cox & Sinclair, 1996). Robert Cox is een intrigerende persoonlijkheid. Na een carrière van ruim twintig jaar als VN-ambtenaar keerde hij de Verenigde Naties de rug toe en werd een invloedrijk professor in de internationale politieke economie aan verschillende Amerikaanse en Canadese universiteiten. Publicaties die op hun beurt een inspiratiebron vormden voor dit en gelijkaardig onderzoek.¹⁰

De VN, een voorloper?

Ahead of the Curve? UN Ideas and Global Challenges uit 2001 van de hand van Emerij, Jolly en Weiss geldt als inleidend werk tot het UNIHP. Vier wervende ideeën liggen aan de basis van de oprichting van de Verenigde Naties en vonden hun vertaling in de verschillende hoofdstukken van het Handvest. Deze vier ideeën zijn respectievelijk: vrede (op de puinhopen van de Tweede Wereldoorlog werd een organisatie opgericht met collectieve veiligheid als doel voor ogen), onafhankelijkheid (het zelfbeschikkingsrecht der volkeren), ontwikkeling (alle landen hebben recht op economische en sociale vooruitgang) en mensenrechten (het bevorderen en stimuleren van eerbied voor de rechten van de mens en voor fundamentele vrijheden voor allen, zonder onderscheid naar ras, geslacht, taal of godsdienst). In de volgende tweehonderd bladzijden schetsen de auteurs een eigenzinnige 'ideeëngeschiedenis' van de Verenigde Naties. Het werk is uitermate vlot geschreven, geeft een boeiend relaas weer en het veelvuldig gebruik van tekstboxen

biedt dan weer een didactische meerwaarde. Als alternatief voor bestaande inleidende handboeken (Baehr & Gordenker, 2006; Schrijver, van Genugten, Homan & de Waart, 2006; Wouters & Ryngaert, 2005; Weiss, Forsythe, Coate & Pease, 2007) over de werking van de Verenigde Naties is het ten zeerste geschikt. Zoals de titel van dit boek aangeeft, wensden de auteurs duidelijk te maken waar de Verenigde Naties het verschil hebben gemaakt, welke ideeën en daden die tot ontwikkeling kwamen in de schoot van de organisatie en welke geleid hebben tot wezenlijke veranderingen in de internationale politiek.

Het werk van Robert Cox (1981) leert ons dat er twee soorten ideeën bestaan. Ten eerste kan er gesproken worden over *intersubjective meanings*, gedeelde noties over sociale relaties die uiting geven aan gewoontes en gedrag. Cox verwijst naar de ordening van de wereld in staten en diplomatieke gewoontes die daarmee gepaard gaan. Dergelijke ideeën zijn historisch gefundeerd en staan niet (fundamenteel) ter discussie. Daarnaast spreekt Cox over *collective images*: ideeën, op het vlak van machtsrelaties, rechtvaardigheid of publieke goederen, die door bepaalde groepen gedeeld worden maar door andere niet. Het UNIHP lijkt vooral interesse te hebben in de tweede betekenis maar hecht weinig belang aan het inherent conflictueuze karakter van *collective images*. In *Ahead of the Curve* wordt voornamelijk stilgestaan bij een insider-outsiderconflict: de strijd tussen Keynesianisme en neoliberalisme en de machtsverschuiving van de Verenigde Naties naar de Bretton Woodsinstellingen als aangever van de marsrichting

inzake ontwikkeling. Het feit dat bepaalde concepten binnen verschillende VN-instellingen anders ingevuld kunnen worden, dat er vaak naast elkaar gewerkt wordt en minimale communicatie tussen verschillende instellingen vaak ontbreekt, lijkt eerder aan de auteurs voorbij te gaan. Het *High-level Panel on UN System-wide Coherence in the Areas of Development, Humanitarian Assistance, and the Environment* stelde in 2006 een rapport voor om tot een beter geharmoniseerd ontwikkelingsbeleid te komen van de verschillende VN-instellingen die actief zijn op het terrein.

Ernst Haas (1990) verrichtte baanbrekend werk rond de agenda-setting en verandering van het mandaat van internationale organisaties. Verandering kan volgens Haas op twee manieren gebeuren: door *adaptation* enerzijds en *learning* anderzijds. Bij *adaptation* past een organisatie zich aan door nieuwe activiteiten in haar mandaat op te nemen of oude te verwerpen. Onderliggende 'waarden' worden niet ter discussie gesteld. Een dergelijke 'aanpassing' kan op twee verschillende manieren plaatsvinden. Ten eerste spreekt Haas over *incremental growth*, het voortdurend toevoegen van nieuwe aandachtspunten zonder het besluitvormingsproces te wijzigen. Het moge duidelijk zijn dat de Verenigde Naties (als systeem) hier een voorbeeld van zijn (specifieke instellingen binnen het VN-systeem kunnen in principe een andere weg volgen). De tweede manier wordt benoemd als *turbulent non-growth*, en wordt gezien als het drastisch veranderen van het besluitvormingsproces waarna het eindresultaat incoherent wordt en bijgevolg leidt tot desintegratie

van de instelling. Haas geeft als voorbeeld onder meer UNESCO aan. UNESCO is steeds gekenmerkt door interne controverse rond de missie van de organisatie en maakte in de jaren 1980 een enorme crisis door. De Verenigde Staten verliet de organisatie in 1984 en keerde pas terug als volwaardig lid in 2003. Tussen 1984 en 2003 bekleedde het wel het statuut van waarnemer. *Learning* wordt gezien als een eerder dynamisch proces waarbij een organisatie zichzelf in vraag stelt en op basis van een weloverwogen redering haar mandaat aanpast. Organisaties kunnen in de loop der tijd verschuiven van het ene naar het andere model.

Theoretisch en methodologisch stelt het UNIHP teleur. Emmerij et al. (2001) onderschrijven onder meer constructivisme als theoretisch kader maar nergens gebeurt een terugkoppeling van de empirie naar de theorie. In de inleiding verwijzen de auteurs onder meer naar het werk van Alexander Wendt. Aangezien het UNIHP ideeën beschouwt als verklarende variabele voor wijzigingen in belangen en identiteit van de Verenigde Naties, in plaats van ideeën slechts te zien als een interveniërende variabele, waarbij belangen en identiteit onaangetast blijven, schrijft het zich in in deze traditie (Wendt, 1999). Het is moeilijk om een ongedefinieerd concept als 'idee' te gaan operationaliseren. Dit project is duidelijk een voorbeeld van *empirical ad hocism* (Checkel, 1998, p. 325). Dit is des te opmerkelijker omdat er wel degelijk een theoretische en methodologische discussie is gevoerd over de opzet van dit project. In *Global Social Policy* werd hieromtrent zelfs een 'onderzoeksagenda' voorgesteld (Weiss

& Carayannis, 2001). Het is dan ook aan te raden om dit artikel te consulteren om een beter inzicht te krijgen in het onderzoeksoepzet.

Men had bijvoorbeeld kunnen opteren voor het rigoureuze vergelijken van verschillende casussen. Het is mij echter niet duidelijk op welke manier de keuze van cases (lees boeken) is gebeurd. Aangezien de projectdirecteurs aangeven dat vier krachtige ideeën aan de grondslag liggen van de Verenigde Naties, zou men verwachten dat de verschillende boeken deze ideeën verder in detail uitwerken. Dit is echter niet het geval, ontwikkeling, is met zeven titels het best vertegenwoordigd. Mensenrechten dient het te stellen met twee, vrede met drie. Aan onafhankelijkheid wordt geen enkel volume gewijd. Des te opmerkelijker is dat Weiss en Carayannis (2001, p. 26) aangeven dat vrede en veiligheid reeds voldoende aandacht kregen in de literatuur en dan ook geen onderdeel van het project uitmaken, de focus van het UNIHP zijn sociaaleconomische thema's. Maar uiteindelijk worden dan wel drie boeken in het domein van vrede en veiligheid uitgebracht.

Het is in mijn ogen dan ook zinloos om de reeks in zijn geheel te beoordelen. Ieder boek dient op zijn afzonderlijke merites beoordeeld te worden. Dit is jammer, een gemiste kans, maar men hoeft het kind daarom nog niet met het badwater weg te gooien. De reeks biedt zoals gezegd een interessante meerwaarde voor de bestaande handboeken. Sommige bijdragen zijn bijvoorbeeld uitermate origineel en belichten in de literatuur bijna compleet genegeerde

onderwerpen. Michael Ward (2004) brengt een interessante inkijk in het gebruik en het belang van dataverzameling en -verwerking door de Verenigde Naties. *Unity and Diversity in Development Ideas* onder redactie van Yves Berthelot (2004) verschaft een historisch overzicht in de werking van de vijf regionale economische commissies van de Verenigde Naties. Maar beide boeken hebben in mijn ogen weinig uitstaans met de 'rationele' van dit project.

Prominente stemmen

Een van de originele aspecten van het UNIHP is het belang dat gehecht wordt aan de vele kleurrijke figuren die via hun werk voor de Verenigde Naties het gelaat van de organisatie gewijzigd hebben. Mensen die zoals Dag Hammarskjöld mediocriteit overstegen en wervende ideeën verkozen boven 'neutraliteit'. Internationale organisaties worden blootgesteld aan kennis via de inbreng van wat in de literatuur *epistemic communities* wordt genoemd, een concept door Holzner en Marx (1979, p. 108) gedefinieerd als "those knowledge-oriented work communities in which cultural standards and social arrangements interpenetrate around a primary commitment to epistemic criteria in knowledge production and application". Voorbeelden in de context van het UNIHP-project zijn onder andere de aanhangers van Raul Prebisch rond ontwikkelingseconomie. Prebisch ontwikkelde zijn ideeën eerst binnen de economische commissie voor Latijns-Amerika om daarna een invloedrijke rol te spelen binnen UNCTAD.

Een ander voorbeeld zijn de neoliberale economen die in de jaren 1980 de macht overnamen binnen instellingen als de Wereldbank en het IMF. Het is gemeengoed om te verwijzen naar deze groep als de 'Chicago-boys' aangezien de meeste van deze economen hun opleiding kregen aan de Universiteit van Chicago bij onder meer Milton Friedman.¹¹

De verschillende publicaties van het UNIHP tonen aan dat verschillende individuen in hun capaciteit als ambtenaar, raadgever of onafhankelijke expert een invloedrijke rol hebben gespeeld: Lester Pearson, Maurice Strong, Eleanor Roosevelt, Brian Urquhart, Ralph Bunche maar evenzeer gerenommeerde economen als Jan Tinbergen, Gunnar Myrdal, Wassily Leontief, James E. Meade, Arthur Lewis, Richard Stone, Lawrence Klein, Theodore W. Schultz, Amartya Sen en Hans Singer. Door aandacht te besteden aan zo veel verschillende briljante geesten brengt het project ook indirect hulde aan de talloze anonieme medewerkers die zich evenzeer hebben ingespannen in de naam van vrede en vooruitgang. Het meest originele boek uit de reeks is dan ook *UN Voices*. In totaal werd zo'n 325 uur aan 73 diepte-interviews besteed (vier en een half uur per interview!). Voor elk van de interviews werd vooraf door een projectmedewerker de nodige informatie opgezocht. Alle interviews vonden plaats tussen 1999 en 2003. Onder de geïnterviewden bevonden zich alle toen levende secretarissen-generaal (Kurt Waldheim, Javier Pérez de Cuéllar, Boutros Boutros-Ghali) en zetelend secretaris-generaal Kofi Annan.¹² De positie van de secretaris-generaal heeft de nodige

aandacht gekregen van academici (Newman, 1998; Chesterman, 2007). In een uitermate interessante studie van Kille en Scully (2003) worden de leiderschaps-capaciteiten en daadkracht van zes secretarissen-generaal kwantitatief geanalyseerd. Dergelijke analyses zijn noodzakelijk om te begrijpen hoe bepalend de rol is van het personeel en specifieke individuen als katalysatoren van verandering en/of aanhangers van de status-quo. Studies over de rol van VN-functionarissen zijn schaars. Dit in groot contrast met Europese Studies waar zowel onderzoek bestaat rond de rol van ambtenaren van de Commissie als de Raad (Hooghe, 1999; Beyers, 2005). Dit toont nog maar eens aan dat huidig onderzoek rond de werking van de Europese instellingen zeer inspirerend kan zijn voor onderzoekers binnen de Internationale Betrekkingen (Warleigh, 2006).

Buiten enkele occasionele interviews in het Frans en het Spaans werd de meerderheid van de interviews in het Engels uitgevoerd. De keuze van geïnterviewden kan voor zijn voor discussie. Nergens wordt aangegeven op basis van welke criteria de lijst werd opgesteld, waarom bepaalde mensen wel of niet werden geïnterviewd en of er weigeringen waren. Voor de methodologische aspecten van het ondernemen van de interviews consulteerden de auteurs specialisten van het *Oral History Office* van *Columbia University*. Het boek valt uiteen in drie delen. In het eerste deel wordt dieper ingegaan op de biografie van de verschillende geïnterviewden. In het tweede wordt via een historisch overzicht in het werk van de Verenigde Naties een persoonlijke toets aan de bestaande litera-

tuur toegevoegd. Het derde deel geeft een interessante weergave van verschillende materiële aspecten van ideeën. Er wordt ingegaan op de organisatiecultuur van de Verenigde Naties, leiderschap, de rol van de ambtenaar, de veelvuldige consultatie van externe expertise. Een van de geïnterviewden, Paul Berthoud, maakt een zeer markante opmerking: "UNCTAD [is] a coffin full of remarkable ideas" (Weiss et al., 2005, p. x). Het is jammer dat hierop niet verder ingegaan wordt in het boek. Dergelijke oefeningen kunnen immers altijd nieuwe inzichten verschaffen door bestofte oude ideeën terug uit de archiefkast te halen. Voor de rest hebben de auteurs een fantastisch werk geleverd door alle interviews naadloos aan elkaar te breien.

Mondelinge geschiedenis en politieke wetenschappen is een vrij ongewone combinatie in de Lage Landen. Een uitzondering hierop is het werk van de Gentse hoogleraar Helmut Gaus (Coolsaet & Rynaert, 2007). In de Verenigde Staten en hoofdzakelijk bij wetenschappers geïnteresseerd in Amerikaanse politiek, buitenlands beleid en diplomatie werden reeds verscheidene studies uitgevoerd: het *Miller Center for Public Affairs* van de Universiteit van Virginia heeft als specifieke onderzoeksfocus het mandaat van de Amerikaanse presidenten sinds Jimmy Carter via mondelinge geschiedenis.¹³ Een grote verscheidenheid aan thema's uit de Amerikaanse geschiedenis is voorzien van een analyse gestaafd door mondelinge geschiedenis. Onderzoekers hebben vaak interesse in het buitenlands beleid met specifieke studies rond: de Nationale Veiligheidsraad (Rothkopf, 2005), VS-diplomaten en

de Verenigde Naties (Faluso, 1984), de hereniging van Duitsland (Heins, 1994), Cuba-crisis (Allyn, Blight & Welch, 1989), Koude Oorlog (Wohlforth, 2002). Het mag echter duidelijk zijn dat dit geen substitoot kan zijn voor geschreven bronnen (Lebow, 2001, p. 131), louter een verfrissende aanvulling. Een combinatie van beide aandachtspunten van het UNIHP via 'process tracing' had tot interessante resultaten kunnen leiden. Het is bijgevolg jammer dat dit niet werd uitgevoerd. Tansey (2007) toonde op overtuigende wijze het belang aan van de combinatie van een analyse gebaseerd op process tracing en elite-interviews. Process tracing is de techniek waarbij een historische analyse ingebouwd wordt in abstract theoretisch denken. "the process-tracing approach attempts to uncover what stimuli the actors attend to; the decision process that makes use of these stimuli to arrive at decisions; the actual behavior that then occurs; the effect of various institutional arrangements on attention, processing, and behavior; and the effect of other variables of interest on attention, processing, and behavior" (George & McKeown, 1985, p. 35).

Conclusie

Ondanks theoretische en methodologische pijnpunten is het UNIHP een uitermate interessante aanvulling op de bestaande literatuur rond de werking en rol van de Verenigde Naties. Doordat de projectdirecteurs geopteerd hebben voor vlot leesbare (en mooi uitgegeven) boeken kan deze

reeks ook een groot publiek aanspreken. Goed gedocumenteerde werken over de Verenigde Naties, die analytisch sterk en historisch gefundeerd zijn, dienen toegejuicht te worden. Of zoals Paul Morren (2005, p. 174), ere-voorzitter van de Vereniging van de Verenigde Naties het stelde: "Is ze niet goed genoeg, verbeter ze dan. Is ze te weinig bekend en wordt ze onvoldoende gesteund, verbeter dat dan ook". Verwachtingsvol kan uitgekeken worden naar het volgende te verschijnen boek in de reeks.

Noten

1. Er is bewust gekozen om te spreken van *ideeënfabriek*. Niet om tegemoet te komen aan de (hoofdzakelijk Amerikaanse) kritiek op de VN als papieren tijger (de overdaad aan commissies, hervormingsplannen, enzovoort onder de vorige secretaris-generaal Kofi Annan: hervorming als bestaansreden), maar eerder als IPE (internationale politieke economie) geïnspireerde conceptualisering. Het is niet onbelangrijk om voor ogen te houden dan het Gramsciaanse concept 'hegemonie' hier een belangrijke rol speelt. Veel van de ideeën die naar voor geschoven worden door de Verenigde Naties zijn in een neoliberaal wereldbeeld ingebed (bijvoorbeeld de primaire focus op *economische* ontwikkeling). Zie in deze context bijvoorbeeld deconstructie van het concept humanitaire interventie, zie Manokha (2008).

2. Weiss, Carayannis en Jolly (2009) werken dit verder uit in een recente bijdrage in *Global Governance* en voegen er een *derde*

Verenigde Naties aan toe, een groep van actoren die in principe formeel geen deel uitmaken van de wereldorganisatie maar er wel sterke banden mee heeft. Zo wordt onder meer verwezen naar: ngo's, academici, experts, onafhankelijke commissies en groepen individuen. De Vlaamse en Nederlandse Vereniging voor de Verenigde Naties (VVN en NVVN) maken hier deel van uit. Deze *outsiders* worden vaak ook *insiders*. Peter Piot verruilde de academische wereld voor een functie als adjunct secretaris-generaal onder Kofi Annan en Ban Ki-moon. Inmiddels is de in Leuven geboren arts na een succesvolle periode aan het hoofd van UNAIDS hoofd geworden van een nieuw instituut rond mondiale gezondheid aan het *Imperial College* in Londen. Vele gelijkwaardige Belgische en Nederlandse voorbeelden kunnen gegeven worden.

Deze wisselwerking wordt versterkt door het feit dat zowel België als Nederland belangrijke locaties zijn inzake multilateralisme (en in het bijzonder het werk van de Verenigde Naties). Den Haag is zetel van onder meer het Internationaal Gerechtshof, het Internationaal Strafhof, het Permanente Hof voor Arbitrage, EUROPOL en EUROJUST. Verschillende onderzoekscentra rond internationale relaties hebben zich gegroepeerd onder de naam *Hague Academic Coalition*. Brussel is zetel van verschillende Europese instellingen, Benelux en NAVO. In beide landen is tevens een onderzoeksafdeling van de Universiteit van de Verenigde Naties aanwezig: UNU-MERIT in Maastricht en UNU-CRIS in Brugge.

3. Ralph Bunche kreeg in 1950 de Nobelprijs voor de Vrede. Hij was de eerste VN-functionaris die de prijs kreeg. Bunche ver-

richtte baanbrekend werk op het vlak van dekolonisatie en conflictbeheersing. Vooraanstaand VN-functionaris Brian Urquhart (1993) schreef een biografie over zijn vroegere mentor en collega. <http://web.gc.cuny.edu/ralphbunchcentenary/>.

4. De CD-rom is niet in de handel verkrijgbaar en kan besteld worden bij het UNIHP secretariaat.

5. De overige leden zijn: Galal Amin, Margaret Joan Anstee, Lourdes Arizpe, Enrique Inglesias, Andras Inotai, Thandika Mkandawire, Gert Rosenthal, John Ruggie, Makoto Taniguchi en Ramesh Thakur.

6. De Gentse historica Jasmien Van Daele maakt deel uit van de onderzoeksgroep die aan dit project werkt. Zie Rodgers, Sweetson, Lee & Van Daele (2009) en Van Daele (2008). Voor meer informatie over dit project en bijkomende publicaties (o.a. een working paper reeks) zie: <http://www.ilo.org/public/english/century/index.htm>.

7. Voor meer informatie over dit project zie: <http://www.unesco.org/archives/committee.htm>.

Conferenties in het kader van dit project zijn in 2009-10 voorzien in Cambridge, Dakar en Heidelberg. UNIHP co-directeur Thomas G. Weiss is lid van de adviesraad.

8. http://www.sum.uio.no/research/global_governance/candid/.

9. <http://www.law.leiden.edu/organisation/publiclaw/publicinternationallaw/research/united-nations-and-global-values.html>. Zie ook van der Bruggen (2004).

10. Zie Cohen (2008) voor de invloed van Cox op IPE.

11. De Chicago-boys zijn bovenal een groep economen die Chileens dictator Pinochet in zijn privatiseringsbeleid bijstonden (Valdés, 1995).

12. Kurt Waldheim (Oostenrijk, secretaris-generaal tussen 1972 en 1981) stierf op 14 juni 2007.

13. <http://millercenter.org/academic/oral-history>.

Bibliografie

Allyn, B.J., Blight, J.G. & Welch, D.A. (1989). *Essence of Revision. Moscow, Havana, and the Cuban Missile Crisis. International Security*, 14 (3), 136-172.

Baehr, P.R. & Gordenker, L. (2006). *De Verenigde Naties: ideaal en werkelijkheid*. Amsterdam: Boom Onderwijs.

Berthelot, Y. (Ed.) (2004). *Unity in Diversity in Development Ideas. Perspectives from the UN Regional Commissions*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Beyers, J. (2005). *Multiple Embeddedness and Socialization in Europe. The Case of Council Officials. International Organization*, 59 (4), 899-936.

Bøås, M. & McNeill, D. (eds.). (2004). *Global Institutions and Development: Framing the World*. London: Routledge.

Checkel, J.T. (1998). *The Constructivist Turn in International Relations Theory. World Politics*, 50 (1), 324-348.

- Chesterman, S. (2007). *Secretary or General. The UN Secretary-General in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Claude, I.L. jr. (1956). *Swords Into Plowshares: The Problems and Prospects of International Organization*. New York: Random House.
- Cohen, B.J. (2008). *International Political Economy: An Intellectual History*. Princeton: Princeton University Press.
- Coolsaet, R. & Rynaert, H. (eds.). (2007). *Kameraden en andere liberalen! Liber Amicorum Helmut Gaus*. Gent: Academia Press.
- Cox, R.W. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium, Journal of International Studies*, 10 (2), 126-155.
- Cox, R.W. & Sinclair, T.J. (1996). *Approaches to World Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- de Vries, M.G. (1969). *The International Monetary Fund, 1945-1965: The Twenty Years of International Monetary Cooperation*. Washington, D.C.: IMF.
- de Vries, M.G. (1976). *The International Monetary Fund, 1966-1971: The System under Stress*. Washington, D.C.: IMF.
- de Vries, M.G. (1985). *The International Monetary Fund, 1972-1978: Cooperation on Trial*. Washington, D.C.: IMF.
- Emmerij, L., Jolly, R. & Weiss, T.G. (2001). *Ahead of the Curve? UN Ideas and Global Challenges*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Faluso, L. (1984). *Representing America: Experiences of U.S. Diplomats at the U.N.* New York: Praeger.
- George, A.C. & McKeown, T.J. (1985). Case Studies and Theories of Organizational Decision Making. In R.F. & R.A. Coulam (Eds.), *Advances in Information Processing in Organizations*, vol. 2 (pp. 21-58). Greenwich: JAI Press.
- Haas, E.B. (1990). *When Knowledge is Power. Three Models of Change in International Organizations*. Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press.
- Hammarskjöld, D. (1961). The International Civil Servant in Law and in Fact, lecture delivered to congregation at Oxford University, 30 May 1961, reprinted by permission of Clarendon Press, Oxford, <http://www.un.org/depts/dhl/dag/docs/internationalcivilservant.pdf>.
- Heins, C. (1994). *The Wall Falls. An Oral History of the Reunification of the Two Germanies*. London: Grey Seal Books
- Holzner, B. & Marx, J.H. (1979). *Knowledge Application. The Knowledge System in Society*. Boston: Allyn and Bacon.
- Hooghe, L. (1999). Images of Europe. Orientation to European Integration among Senior Officials of the Commission. *British Journal of Political Science*, 29 (2), 345-367.
- Hooghe, M. (ed.). (1999). *Sociaal kapitaal. Theorie, bronnen, onderzoek, effecten*. *Tijdschrift voor Sociologie*, 20 (3-4).
- ILO, (1972). *Employment, Incomes and Equality. A Strategy for Increasing Productive Employment in Kenya*. Geneva: ILO.
- Jolly, R., Emmerij, L., Ghai, D. & Lapeyre, F. (2004). *UN Contributions to Development Thinking and Practice*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Jolly, R., Emmerij, L. & Weiss, T. (2005). The Power of UN Ideas. Lessons from the First 60 Years. United Nations Intellectual History Project <http://www.unhistory.org/UNIdeas.pdf>.
- Kille, K.J. & Scully, R.M. (2003). Executive Heads and the Role of Intergovernmental

- Organizations. Expansionist Leadership in the United Nations and the European Union. *Political Psychology*, 24 (1), 175-198.
- Lebow, R.N. (2001). Social Science and History: Rangers versus Farmers? In C. Elman & M.F. Elman (eds.). *Bridges and Boundaries. Historians, Political Scientists and the Study of International Relations* (pp. 111-136). Cambridge: MIT Press.
- Manokha, I. (2008). *The Political Economy of Human Rights Enforcement. Moral and Intellectual Leadership in the Context of Global Hegemony*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- McNeill, D. (2006). The Diffusion of Ideas in Development Theory and Policy. *Global Social Policy*, 6 (3), 334-354.
- McNeill, D. (2007). 'Human Development': The Power of the Idea. *Journal of Human Development*, 8 (1), 5-22.
- Morren, P. (2005). *Het Ontstaan van de Verenigde Naties*. Roeselare: Roularta Books
- Newman, E. (1998). *The UN Secretary-General. From the Cold War to the New Era. A Global Peace and Security Mandate?* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Nye, Joseph S. jr. (1990). Soft Power. *Foreign Affairs*, Autumn, 80, 153-171.
- Putnam, R.D. (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rodgers, G., Swepston, L., Lee, E. & Van Daele, J. (2009). *The International Labour Organization and the Quest for Social Justice 1919-2009*. Geneva: ILO.
- Rothkopf, D.J. (2005). *Running the World: the inside story of the National Security Council and the Architects of American Power*. New York: Public Affairs.
- Schrijver, N., van Genugten, W., Homan, K. & de Waart, P. (2006). *The United Nations of the Future. Globalisation with a Human Face*, Amsterdam: KIT Publishers.
- Tansey, O. (2007). Process Tracing and Elite Interviewing. A Case for Non-Probability Sampling. *PS: Political Science and Politics*, 40 (4), 765-772.
- Urquhart, B. (1993). *Ralph Bunche: An American Life*. New York: W.W. Norton.
- Valdés, J.G. (1995). *Pinochet's Economists: The Chicago School of Economics in Chile*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Daele, J. (2008). The International Labour Organization (ILO) in Past and Present Research. *International Review of Social History*, 53 (3), 485-511.
- van der Bruggen, K. (2004). *Mondiale moraal: rechten en plichten op wereld-schaal*. Rathenau Instituut.
- Wardt, M. (2004). *Quantifying the World. UN Contributions to Statistics*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Warleigh, A. (2006). Learning from Europe? EU Studies and the Re-thinking of 'International Relations'. *European Journal of International Relations*, 12 (1), 31-51.
- Weiss, T.G. & Carayannis, T. (2001). Whither United Nations Economic and Social Ideas? *Global Social Policy*, 1 (1), 25-47.
- Weiss, T.G., Carayannis, T., Emmerij, L. & Jolly, R. (2005). *UN Voices. The Struggle for Development and Social Justice*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Weiss, T.G., Carayannis, T. & Jolly, R. (2009). The 'Third' United Nations. *Global Governance*, 15 (1), 123-142.
- Weiss, T.G., Forsythe, D.P., Coate, R.A. & Pease, K.K. (2007). *The United Nations*

- and Changing World Politics*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wohlforth, W.C. (2002). *Cold War Endgame. Oral History, Analysis, Debates*. University Park, P.A: Pennsylvania State University Press.
- World Commission on Environment and Development (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.
- Wouters, J. & Ryngaert, C. (eds.). (2005). *De Verenigde Naties. Een wereld van verschil?* Leuven: Acco.

Francis Baert (°1982) is onderzoeker aan het Comparative Regional Integration Studies Programme van de Verenigde Naties (UNU-CRIS) en doctoraatsstudent aan het Centrum voor EU Studies van de Universiteit Gent. Zijn belangrijkste onderzoeksdomeinen zijn comparative regionalism, EU inter-regionalisme, multilateralisme, EU als mondiale actor, Verenigde Naties. E-mail: FBAERT@cris.unu.edu.

Peter Demant (°1951) is als associate professor verbonden aan de Universidade de São Paulo (USP) in Brazilië waar hij onder andere Geschiedenis der Internationale Betrekkingen doceert aan het Instituto de Relações Internacionais (IRI). Hij promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam op een proefschrift over Israëliisch nederzettingsbeleid in Palestijnse gebieden (1988), was research associate aan het Harry S Truman Research Institute for the Advancement of Peace aan de Hebreeuwse Universiteit van Jeruzalem, en houdt zich tegenwoordig vooral bezig met religieus radicalisme in Midden-Oostenconflicten, de relatie islamitische wereld – westen (*Islam vs. Islamism*. Westport and London, 2006), en de oorzaken van westerse hegemonie. Email: prdemant@usp.br.

Dave Gelders (°1978) is docent politieke marketing en overheidscommunicatie aan de School voor Massacommunicatieresearch aan de Katholieke Universiteit Leuven. Zijn onderzoeksinteresses omvatten beeldvorming van prestaties van de overheid, de rol van communicatie in beleidsprocessen en de rol van media in de marketing van politieke en politieke partijen. E-mail: dave.gelders@soc.kuleuven.be.

Willem Joris (°1986) is Master in de Communicatiewetenschappen en volgt momenteel de Master Overheidsmanagement en -beleid. Zijn onderzoeksinteresses omvatten overheidscommunicatie, framing van de Europese Unie en toplonen. E-mail: optiwek@hotmail.com.

Evi Roelen (°1986) is Master in de Internationale Politiek en volgt momenteel een *Master en études européennes à finalité économie (Université Libre de Bruxelles)*. Haar voornaamste interessegebieden zijn Europese integratie, europeanisering en politieke economie. E-mail: evi_roelen@hotmail.com.

Dave Sinardet (°1975) is als post-doctoraal onderzoeker van het FWO verbonden aan de Universiteit Antwerpen. Hij doceert tevens het vak 'Politieke communicatie en marketing' aan de VUB en is gastprofessor aan de Facultés Universitaires Saint-Louis. Zijn onderzoeksinteresse gaat onder meer uit naar federalisme, nationalisme, politieke communicatie, politieke partijen en kiessystemen. In zijn doctoraat onderzocht hij de rol van de media in het Belgische federale model. E-mail: dave.sinardet@ua.ac.be.

Anna Van Cauwenberge (°1985) is als doctoraal onderzoeker verbonden aan het Centrum voor Mediacultuur & Communicatietechnologie van de Katholieke Universiteit

Leuven en de sectie Communicatiewetenschap van de Radboud Universiteit Nijmegen. Haar onderzoeksinteresses omvatten nieuwsbeleving en -verwerking bij jongeren en jongvolwassenen, nationaal en Europees audiovisueel mediabeleid, en de beeldvorming van en berichtgeving over de Europese Unie. E-mail: anna.vancauwenberge@soc.kuleuven.be.

Peter Vandermeersch (°1961) is algemeen hoofdredacteur van de Vlaamse kranten *De Standaard*, *Het Nieuwsblad/De Gentenaar* en *Het Volk*. Vandermeersch studeerde geschiedenis in Gent, journalistiek in Parijs en politieke wetenschappen in Harvard. E-mail: peter.vandermeersch@standaard.be.

Luk Van Langenhove (°1957) is directeur van het onderzoekscentrum UNU-CRIS van de Universiteit van de Verenigde Naties in Brugge (www.cris.unu.edu) en doceert aan het Europa College, de Vrije Universiteit Brussel en de Université Libre de Bruxelles. Zijn onderzoek spitst zich momenteel toe op regionale integratie en hij is coördinator van een door de E.C. gefinancierd Zevende Kaderprogramma project 'EU-GRASP'. Hij is tevens ondervoorzitter van de International Social Sciences Council. E-mail: Lvanlangenhove@cris.unu.edu.

Auteursrichtlijnen *Res Publica*

I. Voor ALLE BIJDRAGEN, zowel voor de wetenschappelijke artikels als voor de rubrieken, gelden volgende voorschriften:

- Publicatie in het **Nederlands**.
- Auteurs geven aan of ze hun **bijdrage insturen** als wetenschappelijk artikel, dan wel als rubrieksbijdrage (essay, symposium, boekbespreking), naar res.publica@ugent.be.
- **APA-referentiesysteem**, zowel in de tekst als in de bibliografie op het einde van de bijdrage.

II. Voor de TWEE DELEN AFZONDERLIJK gelden voorts volgende voorschriften:

- **Wetenschappelijke artikels:**
 - maximum 10.000 woorden, inclusief abstract, referenties, voetnoten en bibliografie
 - bestaan uit 4 onderdelen: titel, Engelstalig abstract, corpus en bibliografie
 - Engelstalig abstract: 100-150 woorden
 - Engelstalige keywords: maximum 6
 - corpus: In de inleiding worden doel, motivatie en context van het artikel uitgelegd.
 - enkel literatuur met rechtstreekse relevantie voor het onderwerp van het artikel dient te worden opgenomen, uitgebreide empirische details worden beter niet in de tekst zelf opgenomen
 - titels en tussentitels: 5 niveaus mogelijk, gebruik Arabische cijfers
 - niveau 1: gecentreerd en standaard lettertype
 - niveau 2: *gecentreerd en cursief*
 - niveau 3: *links uitgelijnd en cursief*
 - niveau 4: *linkse insprong, cursief, eindigt met punt*. Tekst volgt meteen.
 - niveau 5: GECENTREERD EN HOOFDLETTERS
 - het aantal voet- en eindnoten moet tot een minimum worden beperkt
 - tabellen en figuren worden in de tekst ingevoegd en aangeduid met Arabische cijfers
 - artikels worden in Word-versie ingediend
 - auteurs verklaren in begeleidende e-mail dat het ingezonden artikel in deze vorm niet bij een ander tijdschrift werd ingediend of gepubliceerd
 - aantal woorden van het artikel wordt in begeleidende e-mail meegegeven
 - auteursgegevens: naam, correspondentie- en e-mailadres worden in afzonderlijk document bij het artikel gevoegd

- **Rubrieken**

- **Politiek essay:** maximum 7.000 woorden
 - In 'het politiek essay' publiceren we artikels die belangwekkende bijdragen leveren tot het publieke debat. Het politiek essay is een opiniërend artikel waarin auteurs, gehinderd door en gebaseerd op hun wetenschappelijke kennis, duidelijk stelling nemen ten aanzien van een maatschappelijk relevant onderwerp.
- **Symposium:** verschillende bijdragen - samen maximum 7.000 woorden
 - In 'het symposium' nemen academische en praktijkpoliticalogen stelling in over actuele dossiers. Discussiepunten kunnen zowel het academische politieke bedrijf tot voorwerp hebben, als thema's die in het bredere politieke leven beroering wekken.
 - Van de publicatietaal van politicalogen tot het gebruik van opiniepeilingen door de massamedia: al die onderwerpen waar politicalogen iets over te melden hebben, maar het er doorgaans niet over eens zijn.
 - Res Publica zoekt het debat op en brengt er verslag over uit. Verschillende auteurs nemen positie in tegen resp. voor een centrale stelling die door de rubriekverantwoordelijken van de redactie kort zal worden ingeleid.
- **Boekbespreking:** verschillende bijdragen mogelijk - samen maximum 7.000 woorden
 - De 'boekenrubriek' wil meer bieden dan de traditionele recensies waar we in vele andere tijdschriften zo snel overheen lezen. Deze boek(en) bespreking is een op zichzelf staande bijdrage over politiek en/of wetenschap en stijgt hoog boven het snelle knip- en plakwerk uit. Ook wie het besproken boek niet las of wil lezen moet er aan het einde interessante politiek-wetenschappelijke inzichten aan overhouden.
 - De kritische boekbesprekingen, bijdragen naar aanleiding van - maar daarom niet uitsluitend over - het besproken boek, bespreken bij voorkeur meer dan één recent verschenen publicatie die van politiek of wetenschappelijk belang is. Ze behandelen een voor de Nederlands-Vlaamse politicalogie interessant onderwerp of werden door Nederlandse of Vlaamse auteurs geschreven (met inbegrip van proefschriften). De recensie praat vakgenoten en geïnteresseerde leken bij op de nieuwste ontwikkelingen in het vakgebied en moedigt discussies over politiek-wetenschappelijke kwesties aan. Elke boekbespreking wordt door de redactie intern gereviewd op politiek-wetenschappelijke relevantie en aantrekkelijke schrijfstijl.

Voor een uitgebreide beschrijving van de auteursrichtlijnen:

www.respublica.be

Richtlijnen voor auteurs

- Deel 1: max. 3 wetenschappelijke artikels van elk max. 10 000 woorden
- Deel 2: 3 rubrieken
 - Politiek essay: max. 7000 woorden
 - Symposium: verschillende bijdragen – samen max. 7000 woorden
 - Boekbespreking: verschillende bijdragen – samen max. 7000 woorden

Res Publica is abstracted in the following journals: ABC POL SCI. Advanced Bibliography of Contents. Political Science and Government; International Political Science Abstracts. Documentation politique internationale; International Bibliography of Political Science. Bibliographie internationale de science politique; International Bibliography of the Social Sciences. Bibliographie internationale des sciences sociales; International Bibliography of Economics. Bibliographie internationale de science économique; Social Sciences Citation Index. An International Multidisciplinary Index to the Literature of the Social, Behavioral and Related Sciences; Sociological Abstracts; Bulletin analytique de documentation politique, économique et sociale contemporaine; United Nations. Monthly Bibliography. Selected Articles. Nations Unies. Bibliographie mensuelle. Articles sélectionnés; Bulletin de renseignements documentaires. Communauté Européennes. Documentation bulletin. European Communities.

Wordt uitgegeven met de steun van de Universitaire Stichting België

Inhoud

Deel 1 — Wetenschappelijke artikels

Eén kloppend hart voor de EU?

Evi Roelen

Het Verdrag van Lissabon in het nieuws

Anna Van Cauwenberge, Dave Gelders en Willem Joris

De proliferatie van regionale integratie en het unieke karakter van de EU als wetenschappelijk probleem

Luk Van Langenhove

Deel 2 — Rubrieken

Essay: Het islamdebat in Nederland: van exceptionalisme tot convergentie?

Peter Demant

Symposium: Politicologen en media

Dave Sinardet en Peter Vandermeersch

Boekbespreking: De Verenigde Naties als ideeënfabriek

Francis Baert